

Trikotaža Arena Pula - etnologija ženskog rada

Maksić, Maja

Master's thesis / Diplomski rad

2016

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Pula / Sveučilište Jurja Dobrile u Puli**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:137:110917>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-01-31**

Repository / Repozitorij:

[Digital Repository Juraj Dobrila University of Pula](#)

Sveučilište Jurja Dobrile u Puli
Odjel za interdisciplinarne, talijanske i kulturološke studije
Diplomski interdisciplinarni studij Kultura i turizam

MAJA MAKSIĆ

**TRIKOTAŽA ARENA PULA
ETNOLOGIJA ŽENSKOG RADA**

Diplomski rad

Pula, travanj 2016. godine.

Sveučilište Jurja Dobrile u Puli
Odjel za interdisciplinarne, talijanske i kulturološke studije
Diplomski interdisciplinarni studij Kultura i turizam

MAJA MAKSIĆ

**TRIKOTAŽA ARENA PULA
ETNOLOGIJA ŽENSKOG RADA**

Diplomski rad

JMBAG: 0303002115 redoviti student

Studijski smjer: Kultura i turizam

Predmet: Etnografija industrije

Znanstveno područje: Humanističke znanosti

Znanstveno polje: Etnologija i antropologija

Znanstvena grana: Etnologija

Mentor: dr.sc.Andrea Matošević

Pula, travanj 2016. godine

IZJAVA O AKADEMSKOJ ČESTITOSTI

Ja, dolje potpisana Maja Maksić, kandidatkinja za magistru kulture i turizma ovime izjavljujem da je ovaj Diplomski rad rezultat isključivo mogega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na objavljenu literaturu kao što to pokazuju korištene bilješke i bibliografija. Izjavljujem da niti jedan dio Diplomskog rada nije napisan na nedozvoljen način, odnosno da je prepisan iz kojega necitiranog rada, te da ikoji dio rada krši bilo čija autorska prava. Izjavljujem, također, da nijedan dio rada nije iskorišten za koji drugi rad pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj ili radnoj ustanovi.

Student

U Puli, _____, 2016. godine

IZJAVA O KORIŠTENJU AUTORSKOG DJELA

Ja, Maja Maksić dajem odobrenje Sveučilištu Jurja Dobrile u Puli, kao nositelju prava iskorištavanja, da moj diplomski rad pod nazivom Trikotaža Arena Pula – etnologija ženskog rada koristi na način da gore navedeno autorsko djelo, kao cjeloviti tekst trajno objavi u javnoj internetskoj bazi Sveučilišne knjižnice Sveučilišta Jurja Dobrile u Puli te kopira u javnu internetsku bazu završnih radova Nacionalne i sveučilišne knjižnice (stavljanje na raspolaganje javnosti), sve u skladu s Zakonom o autorskom pravu i drugim srodnim pravima i dobrom akademskom praksom, a radi promicanja otvorenoga, slobodnoga pristupa znanstvenim informacijama.

Za korištenje autorskog djela na gore navedeni način ne potražujem naknadu.

Potpis

U Puli, _____, 2016. godine

SADRŽAJ

1. UVOD	1
2. KRATKA POVIJEST ARENA TRIKOTAŽE.....	4
2.1. Društveno okruženje nastanka Tvornice	4
2.2. Položaj žena u Jugoslaviji.....	6
2.3. Od „Olge Ban“ do „Arene“	8
2.4. Trikotaža i Uljanik.....	11
3. OD KVALIFIKACIJA DO JUBILARNIH NAGRADA.....	13
3.1. Zapošljavanje i kvalificiranost.....	15
3.2. „Ćemo dobiti višak!“	18
3.3. Norma & normirka	23
3.4. Put putujem.....	26
3.4.1. Radne akcije	27
3.4.2. Izleti.....	28
3.4.3. Godišnji odmor i slobodno vrijeme.....	31
3.5. Mini bolnica na dlanu	33
3.6. Nagrađivanje ženskih napora i lojalnost.....	36
4. SOCIJALIZAM NA SNAZI U FABRICI	40
4.1. Radne skupine & socijalističke radničke povlastice.....	40
4.1.1. Partija i crkva	43
4.1.2. Bod po bod...i stan je tvoj.....	44
4.2. <i>Lova</i> za svih	46
4.3. „Sve se gledalo kroz novac!“	48
4.4. Žene u muškoj tvornici?	49
4.4.1. „Ja i moje žene“.....	50
4.4.2. „Nemoj nikada ništa pitat, pogotovo za plaće“	52
4.4.3. Tračevi, preljubi i svađe	54
4.5. Krađe, disciplinski sud i otkazi.....	56
5. „TA FABRIKA JE IŠLA SVE U NIŠ“	61
5.1. Početak kraja Trikotaže	61
5.2. „A moje dionice...popapala ih maca.“	65
5.3. I što je ostalo...mirovine i sjećanja	67

5.4. „Mi i oni“	69
6. ZAKLJUČAK	72
PRILOG	73
POPIS SLIKA I GRAFOVA.....	82
LITERATURA.....	83
SAŽETAK.....	88
SUMMARY	89

1. UVOD

Mjesec veljača je, za sve one koji prate svijet mode, vrijeme donekle ekvivalentno zakašnjelom Božiću. U četiri svjetske metropole – New Yorku, Londonu, Milanu i Parizu – elita modnog svijeta, crème de la crème dizajnerske modne branše, prikazuje svoju viziju žene za narednu sezonu jesen-zima. Modna industrija fascinirala me od malena, a moja znatiželja dovela je i do pisanja ovog diplomskog rada. Isprva bijaše ljubav prema kreativnoj mogućnosti autentičnog izraza vlastite osobnosti prema vanjskom svijetu kroz odjeću te istovremeni slobodni, unikatni prikaz svog - individuuma da bi kasnije kroz godine studiranja i upijanja novih spoznaja o modnoj industriji u eri globalizacije i onoga što je do nje dovelo, nastala i ideja ove teme. Kroz istraživanje moja se ljubav od zanosa materijalima i kreacijama mijenjala u opčinjenost ljudima koji ih izrađuju. Važnost njihovih poslova na lokalnoj, nacionalnoj i globalnoj razini, ali i najvažnije njihovi životi koji su često odraz društva i njegovog odnosa prema radnicima, a pogotovo radnicima tekstilne industrije koja je uvijek bila na dnu društvene ljestvice ako kao maker uzmemo uvjete rada, plaće i radnička prava, još su me više privukli ovoj temi. Živjet uz mamu „švelju“ i u neposrednoj blizini teta koje su svoj život posvetile izradi odjeće u jednoj od najvažnijih jugoslavenskih (i hrvatskih) tvornica tekstilne odjeće - Arena trikotaže u Puli, učinile su modu dijelom mog svakodnevnog života od kad pamtim svoje postojanje. Biti u prilici stupiti u njihov svijet, slušati njihove priče, evocirati sjećanja nekih, za njih, boljih vremena bude u meni iznimnu počašćenost. Mnoge bivše radnice i radnici Trikotaže otvorili su vrata svojih domova i srđaca dopuštajući mi da zavirim u njihov mikrokozmos. I ušla sam, bez predrasuda i romantiziranja, a opet s naklonošću da saznam što više o njihovom prošlom i sadašnjem životu¹, da čujem njihova anegdote, probleme, radosti i aspiracije.

Preuzeti po prvi put ulogu etnologa koji izvorne priče, kazivanja i iskustvo prevodi u analitičke okvire etnografije bio je veliki, dugotrajan i neizmjerljivo zanimljiv izazov. Interpretacija emske (svakodnevnog) perspektive u etnsku (znanstvenu) perspektivu zahtjeva korpus znanja o povijesti, dokolici, politici, gospodarstvu i kulturi istraživog perioda što je predstavljalo proučavanje neiscrpane građe i literature koji su generirali nova znanja i neminovno oblikovali moje krajnje iskustvo. Etnologija je utemeljena kao

¹ Ovdje sam upotrijebila izraz „prošlim životom“ jer je svakom kazivaču taj dio života završio, a dijametralno se razlikuje od socio-društvenog i ekonomskog života kojeg žive danas.

empirijska znanosti koja dohvaćivanjem terenske stvarnosti dolazi do spoznaja. Literatura etnologiju poima kao paradigmu kojom se objašnjava svijet, kao znanstvenu disciplinu koja se u tomu koristi prvenstveno kvalitativnim metodama i ona će zauvijek biti vjenčana s odlaskom na teren i prikupljanjem verbalnih iskaza o prošlosti uz promatranje i sudjelovanje (Pavel Šantek 2006:54). Odlazanjem na teren i ulaskom u društvene svjetove drugih otvara se mogućnost otkrivanja nepoznatih procesa društvenog života. Na terenu se pokušava stvarnost uhvatiti, prezentirati, razotkriti, definirati i rastumačiti objektivno, ali istovremeno progovarati iz kože kazivača. Nedvojbeno je za uspješnost zadatka potreban stupanj empatije kako bi se zbilja mogla uspješno razumijeti i prenijeti u tekst. Etnografija je sastavni dio akademske discipline koju nazivamo etnologija i kulturna antropologija. Susret, dobar odnos, interakcija, bliskost i intimnost najčešći su pojmovi koji opisuju način na koji se događa etnografija (Čapo Žmegeč, J. i dr 2006).

Predmet diplomskog rada je etnologija ženskog rada na primjeru "Arene" modne kuće d.o.o. iz Pule koja je bila najveći proizvođač trikotažnih odjevnih predmeta (vesti, pulovera, majica, hlača i sukni) u Republici Hrvatskoj. Od svog osnivanja 1948. godine Arena predstavlja značajan gospodarski subjekt Jugoslavije, Hrvatske i susjednih zemalja, ne zaostajući za europskim modnim kućama. Kroz diplomski rad upoznaju se sve etape Tvornice – osnivanje, rast, razvoj, stagnacija te naposljetku pad i propast Arena trikotaže. Sukus rada je istraživanje događaja, života unutar Tvornice, uočavanje njihove povezanosti s društvenom situacijom te refleksiju istih na oblikovanje svakodnevice radnica, njihovih težnji, želja, strahova, nada, maštanja, mogućnosti i odnosa u radnom kolektivu i obitelji. Razmatrat će se relacija jugoslavenske i hrvatske društvene atmosfere na živote radnika Tvornice i njihovo shvaćanje individualnosti nasuprot boljitka cjelokupne države. Hipoteza rada je sljedeća: društvena kretanja su od 1948. godine do danas determinirali rad unutar Tvornice i zapravo je odnos među radnicima refleksija atmosfere u državi zajedno sa svim pravilima i nepisanim običajima. Pokušat će se pratiti društvene i povijesne izvanjske činjenice s istovremenom promjenom ponašanja radnika iz doba socijalizma u vrijeme tranzicije i s dolaskom kapitalizma.

Prilikom dvogodišnjeg (od siječnja 2014. do veljače 2016.) istraživanja etnografije Arena trikotaže korištena je metoda anketiranja i dubinskog intervjuiranja u kojem je

sudjelovalo ukupno šesnaest bivših zaposlenika (13 radnica i 3 radnika) Tvornice, no u ovom radu korištena su kazivanja njih dvaneast.² U cilju iznalaženja ključnih indikatora u istraživanju korišten je širok korpus literature, arhivske građe, znanstvenih članaka, videozapisa i internetskih izvora. Srž diplomskog rada bazira se na rezultatima dobivenih sinergijom intervjua i stručne literature. Ograničavajućih faktora nije bilo jer su sve ispitanice izvrsno odgovarale na ponuđenu ulogu - pripovjedačica svoje osobne povijesti i kao vodećih subjekta Arena trikotaže. Uočena je činjenica da se priče poklapaju u mnogočemu što zasigurno daje sigurnost, autentičnost, istinitost i provjerljivost cjelokupnom istraživanju. Ulazak u istraživanu zajednicu, približavanje, empatija, dohvaćanje iskustava istraživanih i vlastito stečeno iskustvo metodološki legitimiraju empirijsku epistemološku osnovu etnologije i znanja koje stvara. Do spoznaja se dolazilo poopćavanjem pojedinačnih, empirijskih podataka dok su korištene metode retrodukcije – svojevrsna kombinacija indukcije i dedukcije, zbog kombinacije promatranja i analize jer su upravo terenski prikupljeni podaci usmjeravali analiziranje literature. Etnografima je cilj reprezentacija stvarnosti, a ne njezino puko reproduciranje te se nadam da ću u tome i uspjeti (Potkonjak 2014:67-69).

Rad je podijeljen na šest cjelina. U uvodnom se djelu govori o motivaciji odabira teme. Kroz uvodno povezivanje etnologije terenskim istraživanjem - čitatelja se upoznaje s korištenom metodologijom i hipotezom rada. Drugi dio daje političko-povijesni okvir unutar kojeg je stvorena Arena trikotaža. Osim povijesnog razvoja Trikotaže od „Olge Ban“ do „Arena trikotaže“ naglasak je stavljen na položaj žena u Jugoslaviji i njihovom doprinosu u izgradnji samoupravnog socijalizma. U trećem djelu izložena je srž problematike gdje se upoznaje sa strukturom rada Tvornice, međusobnim odnosima radnika, njihovim navikama, razmišljanjima i dr. Četvrto poglavlje bavi se socijalističkim radničkim specifičnostima poput udarništva, dodjeljivanja stanova i odnosa muškarca i žena u Tvornici. Peto poglavlje govori o „padu“ Arena trikotaže, razlozima koji su do toga doveli i položaju radnika koji ih je snašao. U šestom, zaključnom poglavlju hipoteza se s početka rada odbacuje ili potvrđuje te se kroz zaključne riječi zaokružuje ideja diplomskog rada.

² Dopušteni limit kartica diplomskog rada determinirao je kvantitetu analize kazivanja te su neka morala biti izostavljena.

2. KRATKA POVIJEST ARENA TRIKOTAŽE

Prvi dio poglavlja daje uvod u društveno-ekonomsku situaciju u kojoj je Tvornica nastala i politiku socijalističke modernizacije i ekonomskog rasta čemu su ženski naponi uvelike doprinijeli. Samodisciplina, preuzimanje odgovornosti za boljitak društva u cjelini, požrtvovnost i ponos zbog radnih uspjeha samo su neke od vrlina žena besklasnog socijalističkog društva, a okvire rađanja takvih stavova pokušat će pronaći i u radničkom upravljanju poduzećem (Jambrešić Kirin 2013: 72-73). Ocrtavanjem jugoslavenskih društvenih obrisa istražiti će se položaj žene u obitelji, na poslu i široj društvenoj zajednici. Spoznajući temelje svakodnevnog života krenut ćemo u upoznavanje životnog ciklusa modne kuće Arena trikotaže (u nastavku Tvornica i/ili Trikotaža) dok ćemo ju u zadnjem potpoglavlju usporediti i povezati s muškom tvornicom, tj. brodogradilištem Uljanik kako bismo pokazali značaj te dvije, nekada najvažnije, gradske tvornice za razvitak grada Pule.

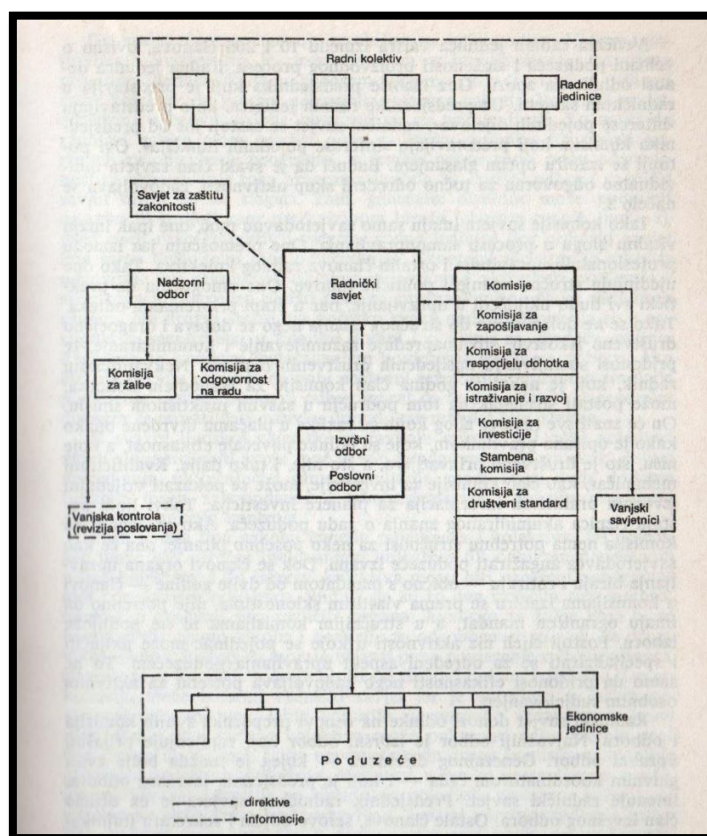
2.1. Društveno okruženje nastanka Tvornice

Socijalizam karakterizira društveno vlasništvo³, a njega možemo shvatiti kao samoupravno društvo u kojem ne postoji određena klasa vlasnika sredstava za proizvodnju, bilo individualnih ili zajedničkih. Svatko je jednako vlasnik, tj. nitko točno određen nije vlasnik. Stoga pojam vlasništva nije moguće primjenjivati u konceptu socijalizma. Ukoliko nitko nije isključen tada svi imaju jednak pristup sredstvima za proizvodnju koja su društveno vlasništvo, a posljedica toga je da vlasništvo ne daje nikakve posebne povlastice. Društvo temeljeno na tri prava - da svaki član ima pravo na rad, da svaki član društva ima pravo natjecati se za bilo koji posao u skladu s vlastitim sposobnostima i gdje svaki član društva ima pravo sudjelovati u upravljanju pod jednakim uvjetima za žene je značio izlazak iz sjene domaćinstava i dao im osjećaj ravnopravnosti u patrijarhalnom društvu u kojem su odrasle. Društveno vlasništvo podrazumijevalo je temeljno pravo i obavezu da svaki član društva izvlači ekonomske koristi isključivo iz svog rada, a ne iz vlasništva što je podrazumijevalo normirani rad (Horvat 1982:197-208). Poduzeće kojim upravljaju radnici nije samo privredna već i

³ Društveno vlasništvo predstavlja poseban oblik vlasništva s različitim pravnim, društvenim i ekonomskim karakteristikama koje onemogućuju eksploataciju. U tom smislu se eksploatacija definira kao: vlast nad tuđim radom i prisvajanje neradnog dohotka. Ili, za društveno vlasništvo se može reći da je još vlasništvo u društvenom i ekonomskom smislu (osoba nema nikakvih povlastica na osnovi vlasništva). To drugo podrazumijeva da se pravno vlasništvo ne može transformirati u kapital. (Horvat 1982:200)

politička organizacija iz čega proizlaze dvije implikacije: prvo – potpuno i izravno samoupravljanje moguće je jedino na razini poduzeća pa stoga svako proučavanje samoupravljanja (sl.) i počinje ispitivanjem radničkog upravljanja, i drugo – ono što se događa u poduzećima ima fundamentalno značenje za društvene odnose u cjelini (Horvat 1982:22). Upravo zbog toga mikrokozmos Trikotaže daje zornu presliku društvene situacije i akomodiranja ljudi na uvjete života od kraja 1940-ih pa sve do danas. Nerijetko su se pojedinci u potpunosti poistovjećivali s firmama u kojima su radili jer je društvena klima bila nošena politikom rada Pokreta za visoku produktivnost.

Slika 1. Organizacija samoupravnog poduzeća

Izvor: Horvat, Branko. Politička ekonomija socijalizma. Globus, Zagreb 1982.

Iz slike 1 vidljiv je ustroj socijalističkih samoupravnih poduzeća koji je bio prisutan i u Arena trikotaži. Centralno zakonodavno tijelo - Radnički savjet je delegirao sve odluke u vezi politike poduzeća i o njemu će, na konkretnom primjeru, više riječi biti u nastavku rada. Iako su komisije imale samo savjetodavnu moć, one su igrale vitalnu ulogu u procesu samoupravljanja premošćući jaz između profesionalnih upravitelja i ostalih članova radnog kolektiva te istovremeno ujedinjujući stručno znanje i političke motive.

Upravo su komisije omogućavale praktično uključanje svih u upravljanje, bar u etapi pripremanja odluka. Kad se novi radnik zapošljava u poduzeću, on potpisuje društveni ugovor kojim udružuje svoj rad s radom ostalog radnog kolektiva u skladu s postojećim statusom i pravilnicima. Organizacija koja predviđa participaciju tehnički je kompliciranija od tradicionalne hijerarhijski postavljene organizacije jer zahtijeva razdoblje učenja. Participacija zahtijeva posebni pripremnu etapu u kojoj su sve zainteresirane strane obaviještene o namjeravanoj akciji i u kojoj se traže njihovi stavovi. Jednom postignut dogovor provodi se bez otpora, a željeni ciljevi postižu se brže (Horvat 1982:204-208).

Kraj 1940-ih bilo je razdoblje državne izgradnje teške industrije što će biti stup buduće samodovoljne ekonomije Jugoslavije. Zakon o petogodišnjem planu bio je temeljni ekonomski razvojni dokument koji je najavljivao čuda, a rezultirao je ekonomskim krahom i dramatičnim padom životnog standarda. Od građana je zahtijevano da se pomire sa siromaštvom koje ih je okruživalo i odreknu se sadašnjosti zbog izgradnje novog i sretnijeg društva socijalističke budućnosti. (Dobrivojević 2013:19-21) Iako su vremena bila teška, kazivači tvrde:

„Onda se je, to je sve bilo rušeno, ka di je ona velika zgrada na obali, rušeno, tvornica cipela. Onda smo delale do dvih do dvi ure na takmičenje najmanje svaki drugi dan. Sve z lopatami. Daaaaaaa! Ma smo na takmičenje, da se renovira. Nije bilo mašine, nego s lopatami na kamion si krca. Svi sretni, svi dobro bili.“ (A.Š, kazivačica)

Dakle, ni u jednom trenutku ne otkrivaju „pravo“ lice tadašnje stvarnosti. Objašnjenje tomu možda najbolje daje Šantek tvrdeći da se kolektivno sjećanje u pravilu ne temelji na činjenicama već na mitovima i predodžbama o prošlosti koji se konstruiraju unutar suvremenog društvenog i političkog konteksta (Pavel Šantek:2006).

2.2. Položaj žena u Jugoslaviji

Industrijsko oživljavanje Jugoslavije i uključivanje žena u proces rada imalo je značajnu ulogu u društvu. Maršal Josip Broz Tito je na I. Kongresu Antifašističkog Fronta Žena Jugoslavije 1945. godine rekao „Naši najvažniji zadaci su učvršćenje naše narodne vlasti, vaspitanje djece, našeg mladog naraštaja, naših budućih pokolenja, učvršćenje bratstva i jedinstva, izgradnje naše zemlje“, stavljajući ključnu ulogu upravo na ženu (Bonfiglioli 2008:92). Najzorniji prikaz uobičajene svakodnevice socijalističke

jugoslavenske žene prikazuje kratkometražni film Kreše Golika „Od 3 do 22“. Naziv filma jest realna radna satnica obične žene. Ustaje u tri sata ujutro, grije kuću stavljanjem drva u peć, sprema se za posao, igra se s djetetom, odlazi na posao, a put je dalek jer mora presjedati, radi na traci u tvornici 8 sati, njezino je lice uvijek fokusirano, ozbiljno, zabrinuto, ali istovremeno snažno. Nakon posla ona žurno odlazi kući gdje će zabavljati dijete, skuhati ručak, oprati robu, očistiti stan dok muž nakon posla odmara. Zadnji kadrovi filma osobno su mi bili najupečatljiviji. Noć je već pala i žena još uvijek radi sitnice, sada ona šije/krpa na ruke, zbraja/kalkulira vjerojatno mjesečni domaćinski budžet, baca zadnji pogled na svoje dijete sa smiješkom na licu i odlazi na spavanje dok kadar otkriva njezina duboka razmišljanja i kalkulacije o obavezama o danu koji će uslijediti već za nekoliko sati. Unatoč svim danim joj pravima u društvu i na poslu ovo je pravi opis i uloga žene jugoslavenskog socijalizma. Patrijarhalno okruženje svakako je najveća stepenica koja se treba preći i do današnjih dana. Nedvojbeno je socijalizam kroz desetljeća učvrstio poimanje samih žena na njihovu ulogu i prava u kući, na radnom mjestu i društvu, ali ta borba još je daleko od završene.

„Jer su žene bile manje nego makovo zrno. A danaska nisu. Ti kad si se oženia, ti si tendija svoju familiju, muža, dicu, kuha, pegla, pra, sve. Ne daj Bože da je muž...iako ste delali obadva, si spremala navečer, ali kad si doša doma ili si onda na brzinu neštu skuha ili dicu sve je to, onda si ima za prati i suđe, si ima za prati na ruke. Si pra, si pegla, si sređiva, i nisi hodi večeras. Tu i tamo se neki muž ferma u neki oštariju i tako, ali ti ne bi bila pošla na kafe za cili svit. Jer na obali je bia, mi smo je zvali Gradska kavana, kemu je vrga došlo na glavu da bi ti tamo pošla na kafe. A danaska tega ni. Dica, foši, pet-šest dani si ih pratia u školu, pokle su pošli sami. Nije bilo kao danas. Je bilo sigurno, je bilo sve. I je bilo žena, bilo je muški, kad si dobia plaću si ju morala njemu dati. Je bilo i takovih. Dijelili. Svakako je bilo. Ali žene su držale do familije. A sad te familije ni. Ne daj Bože, ja ti opet govorim. Meni moj muž je stvarno bia pomoga, mi smo si jako pomogli.“ (A.Š, kazivačica)

Jugoslavija je omogućila ženi odmak od kućanstva i učinila ju načelno ravnopravnijim članom zajednice koji svojim radom doprinosi cjelokupnom društvu. Tvornica (država) je ženama dala priliku za obrazovanje, stipendirala ih da bi do 1980-ih godina većinom bile kvalificirane, neke i visokoobrazovane pa su napredovale, postale tehnolozi, šefice pogona, službenice (www.glasistre.hr/2016).

„Ča smo mi tu bile sretne, ča smo mi tu, kažem ti...ča je to bila jedna ljubav među ženami i grupno možemo reći. Bi bia donesa kafe pa po tri – četire bi bile pošle ...a kad se počea kuhati kafe, malo prije nego sam pošla u penziju. Ali vajak ljubav sakomu, ja i ti pa sad pa će poći druge dvi. I tako. Da ne primijete da ideš grupno.“ (A.Š, kazivačica)

Država je ženi omogućila podršku kroz njezin mukotrpn rad na svim frontovima kroz omogućeno kraće radno vrijeme, vrtiće, menzu s kuhanim obrocima, no u svojim domovima samo manjima je mogla reći da muž ponekad participira. Svakako je težina industrijalizacije pala na leđa žena (www.glasistre.hr/2016).

2.3. Od „Olge Ban“ do „Arene“

Krajem 1947. godine, u prostoru bivše talijanske tvornice duhana otvorila se tvornica za proizvodnju trikotažnih odjevnih predmeta. Bio je to važan trenutak za stanovnike Pule, a posebice za ženski dio populacije koje su se planski zapošljavale u Tvornici trikotaže i u vrlo kratkom periodu broj radnika (većinom žena) popeo se na 150. U periodu prije Drugog svjetskog rata nije bilo tradicije ovakvog tipa proizvodnje te zaposlene radnice nisu bile kvalificirane trikotažerke. No, sukladno jugoslavenskoj politici rada i cjelokupnog radničkog pokreta, radnice su se stručno kvalificirale i obučile kroz škole koje su pohađale nakon radnog vremena.

„Pa se, modelarnicu nismo imali prije, pa se otvorila modelarnica, tu znaš su one crtale kako bi rekla – dizajnirale su. Onda se to u modelarnici to isprobalo, činilo, pa se onda sastanak. Modelarke su bile ke su to delale, da modelarke školovane. I modni kreator Marija Vareško. I onda je to došlo na komisiju i tu se ocijenila ta cijena će biti tog artikla. Onda to je pošlo...neke si primia, neke nisi primia. Ali ki se primia...to su putnici valiče i pošli na teren ugovarati. I ki artikl se ugovoria ti artikal se dela. Nije se pokle delalo lančano, sve je preko modelarnice. Kažem ti...kad je počela moda trebalo je pratiti.“ (M.H, kazivačica)

Iako u početku opremljena starim ručnim strojevima, industrijska proizvodnja trikotažnih odjevnih predmeta od različitih vrsta pređe za žene, djecu i muškarce naprosto je cvjetala i tako je Tvornica počela pisati važan dio povijesti Pule. Nedugo nakon samog otvorenja godišnje se izrađivalo oko 190.000 komada raznih proizvoda (Almanah Jugoslavenskog mediteranskog podneblja, 1982).

Godine 1950. Trikotažu na upravljanje preuzimaju radnice, čiji broj već tada doseže 314. Dvije godine nakon toga Tvornica dobiva ime po ubijenoj mladoj partizanki koja predstavlja ženu - borca za oslobođenje zemlje od neprijatelja i stoljetne stege – Olgi Ban. U ovom povijesnom trenutku kada je započelo provođenje Petogodišnjeg plana obnove Jugoslavije uslijedila je i postupna izgradnja novog statusa i uloga žene u društvu - ona više nije bila samo radnica već i žena - samoupravljač koja je sudjelovala u postupnoj izgradnji lokalne, regionalne i nacionalne povijesti (širih slojeva).

Konkurentnost „Olge Ban“ nije mogla pratiti svjetske trendove zbog zastarjelosti strojeva, nekvalificirane radne snage i nedostatka stručnog kadra te se kauzalno tomu 1962. godine Tvornica dovodi u vrlo tešku situaciju. Tada je došlo do integracije triju tvornica trikotaže u Istri: „Olga Ban“, „Umber Gorjan“ iz Novigrada i „Istranke“ iz Pazina i zajedno su nazvani „Arena“. Poboljšanje stanja u tvornicama, kako je bilo zamišljeno, nije se pokazala uspješnom te stoga 1968. godine dolazi do razdvajanja, tj. do istupanja tvrtke iz Novigrada te od sada Trikotaže iz Pule i Pazina nastavljaju suradnju pod imenom „Arena“ – trikotažna industrija.

„Tako da smo...pokle su došle te ketlerice, to se sve ručno delalo, pokle su došli i talaji ča se okruglo plela roba na metre. Pa su te mašine došle sve na struju, pa se peglao komad po komad na ruke, pa su došli strojevi za peglanje, strojevi na paru.“ (M.T, kazivačica)

Od 1979. godine započinje modernizacija na najvišoj europskoj razini. Počinje se velika pažnja posvećivati izmjeni kadrovske strukture, doškolovanjem postojećih kadrova i zapošljavanjem mladih kvalificiranih radnika. Uvjeti rada se poboljšavaju, dolazi do adaptacije zgrade Tvornice i prilagodbe suvremenoj proizvodnji.⁴ Uvode se klima uređaji i postiže se optimalna mikroklima. Zaposlen je i tehničar hortikulture koji brine o cvijeću oko i u Tvornici. Velika se pozornost pridaje stvaranju ugodne atmosfere (urednost i čistoća svih prostorija) za radnike jer oni su na prvom mjestu, pokretači kako Tvornice tako i gospodarstva države. Otvorena je menza s više od stotinu sjedećih mjesta.

⁴ Za sve adaptacije zaslužni su radnici koji su uspješno obavili zidarske, keramičke i druge potrebne poslove.

Bio je to produkt visokog nivoa svijesti radnika koji su osjećali vezu s radnim kolektivom te su činili sve što je bilo potrebno kako bi se radna sredina učinila humanijom i bližom radniku. S jedne strane se velika briga posvećuje zdravlju zaposlenika, a s druge strane su, dolaskom doktora u Arena trikotažu, gubitak vremena i bolovanja svedeni na minimum. Štednjom unutar Tvornice radnici su pospješili likvidnost svoje vlastite organizacije. Započeli su i suradnju s kulturnim institucijama u gradu kako bi se radnici razvijali i na kulturološkom planu pa se u prostorijama Tvornice održavaju nastupi tadašnjih poznatih umjetnika.

„(...) nagrada najbolja kreatorica - gospođa Marija Vareško. Ona je dobila Zlatnu košutu, ali dobila je i neke druge isto. I to ne samo jednom. Ona je dobila nagrada i nagrada. Zahvaljujući njoj je firma imala jako puno nagrada. Jer ona je bila stvarno vrijedna, jako kreativna. Ona je stvarno radila modele da oči su padale. Ona je radila, mislim da je bila kad su bili u posjetu Tito i Jovanka. Pa je bila komplet za Jovanku napravila. Žena je stvarno bila fenomen što se toga tiče. To je puno značilo za nas. Jako puno. Onda smo dobivale puno ponuda za raditi. Zamislite Rusija da nama daje posao, Engleska, Njemačka...to su sve zemlje...Italija.“ (A.O, kazivačica)

Od teškog stanja 1968. godine „Arena“ je izbila na sam vrh jugoslavenskih trikotaža. Bio je to rezultat rada i odricanja svih radnika koji su ulaganjem u Tvornicu i svojom visokom sviješću postigli izvrsne rezultate rada. Trikotaža je svoje proizvode izvozila u zapadnu Europu, SAD, SSSR, Irak, Angolu, dok je u domovini imala dućane u svim savezним državama, a posebno su se ponosili suradnjom s Jugoslavenskom narodnom armijom za čije su potrebe izrađivali tople ronilačke garniture (Almanah Jugoslavenskog mediteranskog podneblja, 1982).

Godine 1979. „Arena“ opet doživljava promjene u organizaciji zbog potrebe usklađivanja s odredbama Zakona o udruženom radu te postaje jedinstvena radna organizacija u čijem sastavu djeluju dvije osnovne organizacije: Tvornica trikotaže „Olga Ban“ i Tvornica trikotaže „Istranka“ u Pazinu. Iako nema zajedničke organizirane povezanosti između dviju tvornica postoji suradnja s Tvornicom trikotaže „Adrijatriko“ na Cresu. „Arena“ je za svoje kreacije dobila niz priznanja, od kojih je najznačajnija plaketa „Kate Pejović“ (Almanah Jugoslavenskog mediteranskog podneblja, 1982).

2.4. Trikotaža i Uljanik

Iako se u ovom istraživanju bavim ženskim radom u tvornici tekstila, smatram da je važno spomenuti najutjecajnije gradsko „muško“ poduzeće koje je do današnjih dana ostalo simbol radništva, a također će biti zanimljivo proučiti temeljna načela, običaje i navike u Uljaniku što će za nastavak rada poslužiti kao temelj usporedbe i razlikovanja od postulata funkcioniranja u ženskoj tvornici Trikotaže. Također Uljanik i Trikotaža bili su standardna kombinacija tipične pulske radničke obitelji - otac zaposlen u Uljaniku, mama u Trikotaži.

Nakon II. svjetskog rata, u vrijeme obnove i izgradnje, Pula je ovisila o svojim građanima, a brodogradilište Uljanik je bilo jedno od najznačajnijih jer je zapošljavalo mnogobrojnu radnu snagu. Unatoč restrikcijama i životu u oskudici bilo je važno čim prije uspostaviti što bolje životne i radne uvjete. Bio je to posebno naglašen zadatak u Uljaniku zbog povećanog priliva radnika iz svih krajeva Istre i ostatka države. U tim prvotnim godinama nakon rata Uljanik je rastao i razvijao se poput malog grada. Kuće su se obnavljale i konstruirale kako bi radnici i njihove obitelji imali osigurane temeljne životne potrebe, a upravo u tom segmentu Uljanik i Trikotaža su surađivali dijeleći troškove ukoliko su supružnici bili ujedno zaposlenici tih poduzeća. Do 1950-te u sklopu Uljanika bilo je nekoliko trgovina hranom, obućom i tekstilom, postojala je farma koja je opskrbljivala Uljanik, bio je tu i dispanzer za radnike, ali tik do njega i bolnica za one koji su bili u procesu medicinskog liječenja, a nisu bili u mogućnosti imati kućnu njegu (Bedrina, Dino et al. Uljanik 1986). Sve su ovo nama danas gotovo nezamislive činjenice, no one ukazuju na kakvim čvrstim socijalnim temeljima se Uljanik izgradio.

Od 1957. godine počelo se s organiziranim godišnjim odmorima za radnike brodogradilišta što je podiglo moral ljudi, ali i životni standard bio je oporavljen jer su mnoge uspješne financijske operacije usmjerene ne samo na modernizaciju postrojenja nego i na boljitak uvjeta rada i blagostanje radnika. U prilog tome govori podatak da su radnici Uljanika u razdoblju od 1981. do 1985. godine imali veću mjesečnu plaću od bilo kojeg drugog poduzeća u Puli, Hrvatskoj i Jugoslaviji (Bedrina, Dino et al. Uljanik 1986). Mnogo se ulagalo u sigurnost na poslu i prevenciju ozljeda s obzirom da je rad u brodogradilištu bio opasne prirode. Posebna socijalna i materijalna politika se provodila za radnike koji su se ozlijedili na radnom mjestu ili kojima se radna sposobnost umanjila tako da su bili premješteni na prikladnije poslove i također kroz

„internu solidarnu novčanu kompenzaciju na plaću“ koja je onemogućavala veliki pad u primanjima nakon što je invaliditet nastupio. Od 1982. godine u Uljaniku je djelovao centar za anonimne alkoholičare gdje su se radnici resocijalizirali i podupirali za što uspješniji povratak na posao i u svakodnevni obiteljski život. Puno pažnje se davalo organizaciji i poticanju načina na koji radnici provode dokolicu kroz sportske, rekreacijske i kulturne aktivnosti. Od 1953. godine Uljanik se uključio u informiranje svojih zaposlenika o svemu što se događa u poduzeću kroz mjesečne novine, tjednike, ali i nedjeljne emisije na Radio Puli. Menadžment je poticao raspravu o raznim temama prije donošenja novih poslovnih odluka (Bedrina, Dino et al. Uljanik 1986).

Što je to značilo za grad? Što su brodogradilište Uljanik i Arena trikotaža dale Puli? Nedvojbeno mnogo u oba pogleda, jer su stvoreni društvena atmosfera i pravni okviri koji su poticali entuzijazam i omogućavali ljudima da iz pozicije siromaštva svojim teškim radom i kreativnošću bespogovorno prihvate izazove vremena (Bedrina, Dino et al. Uljanik 1986).

Drugo poglavlje oslikalo je društveno-političko-prave okvire u kojima je svoj život započela tvornica tekstilne industrije Arena trikotaža. Tvornica nije jedina koja je počela živjeti i proizvoditi, tu su na prvom mjestu, kao glavne akterice diplomskog rada trikotažerke – žene borci i ravnopravni nosioci socijalističke ideje Jugoslavije. Sljedećim poglavljem ući ćemo u pogon i proučiti funkcioniranje radnog kolektiva i njegove promjene kroz desetljeća, naročito u vrijeme tranzicije i posttranzicijskom razdoblju.

3. OD KVALIFIKACIJA DO JUBILARNIH NAGRADA

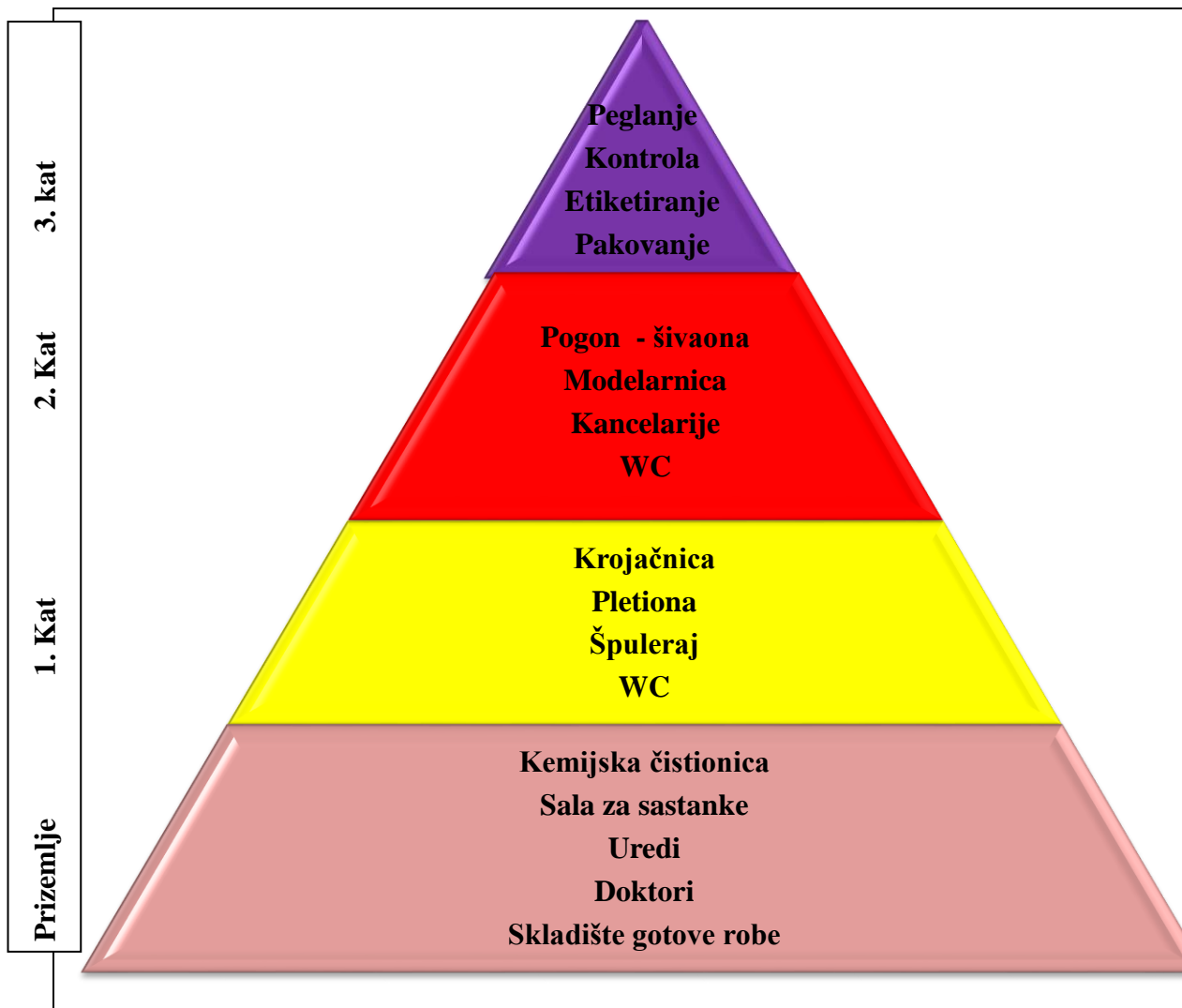
Sudjelovanje na terenu predstavljalo je, uvijek iznova, izazov i uzbuđenje jer je svaka kazivačica (i poneki kazivač) svojom pričom, pristupom i osobnošću iziskivala drugačiji pristup. Primjetna je razlika u intervjuima s kazivačicama starijeg naraštaja⁵ i kazivačicama koje su svoje radno iskustvo okončale odlaskom Trikotaže u stečaj. Te je razlike najlakše definirati dominirajućim društvenim okruženjem u vrijeme njihova zapošljavanja. S jedne strane imamo vrhunac jugoslavenskog socijalizma i s druge taj isti socijalizam drugačijeg naličja - u post Titovom razdoblju, ratno razdoblje i proces pretvorbe i privatizacije. Upravo je zbog toga bilo izuzetno zanimljivo stvarati jednu cjelovitu priču o Trikotaži koja je uvelike refleksija društveno-ekonomsko-socijalne slike danog vremena. U prošlom poglavlju postavili smo povijesno politički okvir u kojem je Trikotaža izgrađena, a u ovom poglavlju ćemo otvoriti vrata Tvornice, ući u pogon, istražiti značaj rada na traci, vrijednosti koje je režim reda, rada i discipline stvorio u životima radnica te pokazati kako su koordinirale život više ili manje uzorne radnice s obiteljskim životom. Ovo je poglavlje podijeljeno u pet potpoglavlja, u kojima se kroz priče kazivača obrađuju redom teme zapošljavanja i kvalificiranosti, života u pogonu, rada na normu, radnih akcija i svečanosti u kojemu su radnici sudjelovali i/ili koji su bile priređivane upravo u njihovo ime. No prije toga ukratko ćemo objasniti raspodjela poslova i njihovo funkcioniranje.

Raspored rada Trikotaže po katovima prikazuje graf 1. U prizemlju, pri samom ulasku bila je smještena straža čija se uloga mijenjala kroz godine. Dok je za vrijeme Jugoslavije straža predstavljala komponentu za održavanje sigurnosti Tvornice i kontrolu radnika u sprječavanju krađe, u doba Hrvatske, posebno zadnjih godina pred stečaj straža je bila jedna labava, kazivači tvrde – beznačajna komponenta, bez prave funkcije, već sa zadatkom da radnike zaključaju unutar Tvornice za vrijeme radnog vremena. Stoga su oni koji su ostali raditi prekovremeno znali čekati po sat-dva dok ih stražar nije otključao. Mnoge kazivačice iskazale su nezadovoljstvo takvim postupanjem.

⁵ Kazivačice zaposlene od 1949. pa do sredine 1980.-ih – za njih će se u nastavku rada koristiti ime radnice „prve generacije“, dok će se za one radnice koje su doživjele stečaj koristiti naziv radnice „druge generacije“. Ovakva podjela je bila nužna jer su razlike u pričama, stavu prema radu i donekle mentalitet prevelike da se radnice kao takve stavlja u istu kategoriju.

„Poslije toga, na primjer nama nisu nikada zaključavali vrata, dok sada zadnjih godina zaključali bi te unutra, pogotovo popodne. Kad dođe druga smjena, znaš portir otključa te i ti ideš. To je grozno. Ja to ne mogu zamisliti!! Ja znam nas su puštali, bilo tko nam je mogao doći. Normalno, nećeš ti sat vremena razgovarati ako dođu tvoji i tako.“ (A.O, kazivačica)

Graf 1. Raspored rada u Arena trikotaži

Izvor: izrada autora

U prizemlju je bila kemijska čistionica koja je radila u tri smjene, sala za sastanke - ujedno prostor za dodjelu nagrada i zahvala, kancelarije Uprave - svi poslovni prostori uprave, direktora, računovodstva, doktorska ambulanta (doktor opće prakse s medicinskom sestrom, ginekolog, okulist i zubar) te skladište gotove robe gdje se pohranjivala zapakirana roba spremna za dućane i izvoz.

Na prvom katu bile su špuleraj⁶, krojačnica i pletiona koja je svoju neprestanu modernizaciju započela 1960-ih, svjedoče kazivačice, kad su ručni pletači strojevi zamijenjeni strojevima na električni pogon no u početku to nije dovelo do smanjenja radne snage već se ona samo racionalizirala i preraspodijelila na druga radna mjesta.

Drugi je kat bio „eklektičan“ jer ovdje se nalazio glavni pogon/šivaona (sa šivaćim strojevima poput ketlerice, ovrloka, ketenštika i mašine za pravljenje rupica i rubova), konfekcija i modelarnica gdje su radili modni kreatori na krojenju i razradi novih dizajna. Na prvom i drugom katu su bile prostorije wc-a.

Na trećem katu proizvodi su prolazili kroz završnu fazu koja je započela peglanjem s velikim parnim peglama te se nakon toga roba slala na kontrolu. Ukoliko je kontrola ocijenila proizvod pozitivno slijedilo je etiketiranje i na kraju pakiranje. Tada bi se liftom, u malim kolicima, gotovi pakirani proizvodi slali u prizemlje u skladište gotove robe. U dvorištu je bila mehanička radionica, menza za radnike koja se otvorila nekoliko godina nakon što je Trikotaža započela s radom, a zatvorila se 1996. Do tada su radnice nosile od kuće marendu, a otvaranje menze značio je topli obrok. Jelo se na bonove, a o različitim iskustvima svjedoče kazivačice u nastavku.

„Bila je ogromna menza. Imali smo kuharicu, imali smo bonove, imali smo piće. Recimo Naru Kolu šta je čovjek htio da si popije. Marendu kuhanu, mogao si birati da li ćeš suho, da li ćeš kuhano. Mogu reći da je bila super marena. 5 dinara. A toliko smo plaćali i za piće. To nije bilo puno. To je bila neka solidna cijena. Ali kuhano. Plus ako si bio gladan mogao si još pitat. Na jedan te isti bon.“ (M.T, kazivačica)

„Marena je bila za sve prečiža, ti kad je zvonilo ti si pošla na marendu, nisi pošla prije, nisi ni smia. Sad zvoni greš na marendu, zvoni i moraš biti na radnom mjestu. Ako ti se piša, tih 20 minuta si pošla na zahod. Ali u sedam sati tih 10 minuta ti je pošlo u normu. Zato nisi ni u zahod pošla, pa samo čim više da učiniš jer plaća je bila mižerna.“ (A.Š, kazivačica)

3.1. Zapošljavanje i kvalificiranost

Nerijetko su žene radile u Trikotaži cijeli svoj radni vijek – od prvog zapošljavanja do penzije. Nema pravila na kojoj poziciji bi počele raditi jer prema kazivanju radnica

⁶ Špuleraj – prostorija gdje se birao konac.

većina njih pri dolasku u tvornicu nije bila kvalificirana⁷, no praksa je bila kruženje po svim odjelima dok se nije pronašlo mjesto na kojem je pojedina radnica najbrža, najpreciznija, a sve u cilju bolje produktivnosti. Paralelno sa začetkom srednje škole, u Tvornici su se počeli organizirati stručni tečajevi za već zaposlene nekvalificirane radnice u trajanju od jedne ili dvije godine gdje su učile šivati i krojiti. Da nisu svi jednako doživljavali obavezu posla, škole i obitelji možemo zaključiti u sljedećoj izjavi:

„Ajme meni kad san išla u školu san patila ko tovar. Ujutro delati, popodne u školu, pa meni se spavalo, oči su mi se zatvarale. Su mi se smijali, ja sam padala i tako. Da, navečer u školu za napraviti kvalifikaciju za konfenkcionerku. Možete misliti kad su mi rekli što je teže jedan kilo čega ili jedna kila želiza...ja sam rekla želiza. Pokle su se smijali.“ (M.H, kazivačica)

Ali odustajanje nije bila opcija. Nije bilo u duhu vremena. Uzlazna putanja obnove i razvoja države stvorila je atmosferu zajedništva i radnici su dobrobit kolektiva stavljali ispred svojih osobnih želja. Neke su žene odlazile u Tvornicu po posao i radile od doma ili su pak nezavršen posao nosile dovršiti kući. Sve su žene prvo prošle probni rad u trajanju od 15 dana⁸ i za to vrijeme bile su plaćene na dnevnicu. Nakon tog perioda, ukoliko su zadovoljavale, dobivale bi ugovor za stalno, što i jest bio najčešći slučaj i onda je započinjao rad na normu. Vremena su bila uvelike drugačija od današnjih, pogotovo u vidu mehanizma dobivanja posla. Dobiti posao preko veze nije bila praksa, a i nije bilo potrebe jer se samom predajom molbe na biro rada, žene usmjeravalo u Tvornicu koje je zbog povećane domaće proizvodnje i izvoza bila u potrazi za ženskom radnom snagom. Žene su imale mogućnost dodatnog usavršavanja uslijed čega bi bile promaknute na više ili rukovodeće pozicije. Koliko je upravo ova praksa bila uvjetovana bit će objašnjeno u narednim poglavljima.

⁷ Nekvalificirane su bile, u najvećem broju, radnice zaposlene u Trikotaži do sredine 1950.-ih jer se tek tada u Puli otvara srednja škola tekstilne struke. Nakon dvije godine učenja o zanatu šivanja i krojenja, radnice su bile osposobljene za rad u Trikotaži. U prvim godinama postojanja škole najbrojnije učenice su bile žene vojnih lica. Uspješno poslovanje Trikotaže na domaćem i inozemnom tržištu značilo je stalan posao i sigurnu plaću što je motiviralo buduće generacije mladih žena da se krenu školovati u smjeru tekstilne industrije. Početkom 1960-ih razredi su već brojali između 25 do 30 učenica koje su započinjale svoju radnu karijeru u Trikotaži kao naučnice.

⁸ Ovo se odnosi na period od 1949. do kraja 1960-ih. Kasnije je probni rad trajao mjesec dana.

Slika 2. Jedan običan radni dan u Arena trikotaži uz zadovoljnu radnicu

Izvor: privatna kolekcija umirovljene kazivačice Arena trikotaže

Upravni odbor⁹ i Radnički savjet uvijek su donosili odluke o zapošljavanju ili otpuštanju. Nikada nije jedna osoba odlučivala o tome već kolektiv. U zlatnom periodu Tvornica je brojila 1233 radnika (1968 g.) (Arena modna kuće 1998:14), da bi u 2014. godini u periodu raspada i stečaja broj (neplaćenih) radnika spao na 70 (www.ipress.hr/2014). S dolaskom samostalne Republike Hrvatske i praksa zapošljavanja se promijenila. Radnica koja je svoje mjesto za strojem u pogonu Trikotaže dobila 2002. godine priča kako je dobila posao.

„Imala sam tu sreću. Iznad mene u zgradi je stanovala mama, ona je sada već pokojna žena, od direktorice glavne. Tako da me ona ubacila. Djeca su bila već, mala su bila, ja bez posla i onda mi je ona pomogla.“ (D.B, kazivačica)

Svjedočanstva radnika „zadnje generacije“ govore u prilog praksi zapošljavanja preko veze iako je poznato da je Tvornica teško i rijetko otpuštala radnike, taj se broj srozao zbog prirodnih odlazaka u mirovinu i minimalnih zapošljavanja nakon 2000.-te koja su uvijek bila preko Ugovora o djelu ili Ugovora na određeno vrijeme.

⁹ Upravni je činilo 10 članova koji su odlučivali o obimu i specifičnostima posla, a odlučivali su i o potrebnoj radnoj snazi. Prijedlozi Upravnog odbora išli su prema Radničkom savjetu.

3.2. „Ćemo dobiti višak!“

Život u pogonu prošao je kroz drastične promjene od otvorenja Tvornice pa sve do stečaja. Nekada je rad bio podijeljen u tri smjene koje su se izmjenjivale tjedan za tjednom. Jutarnja smjena bila je od 6h do 14 ili 15h, popodneva od 14 do 22h ili od 15 do 23h, dok se noću radilo od 22h do 6h. Prema kazivanju I.A. rad popodne je bio plaćen 25%+, dok je noćna smjena bila 50%+ osnove plaće.

Unutar osmosatnog radnog vremena bilo je 30 minuta za marendu i 20 minuta za osobne potrebe. Ukoliko je bilo potrebno zbog velikog obima posla žene su ostajale i po dvije smjene, a pletiona je imala i treću noćnu smjenu. Za poštivanje roka isporuke ponekad se radilo subotom i nedjeljom. Već sredinom devedesetih rad u tri smjene skratio se na rad u dvije smijene izuzev situacija hitnih dostava. Jedino je pletiona radila u tri smjene no tu su već bili moderni pletaći strojevi koje su tražili samo posluživanje. Već 2000.-ih se prešlo na rad u samo jednoj, jutarnjoj smjeni. Žene s umanjenom radnom sposobnošću su radile pola radnog vremena dok su one s djetetom do tri godine bile lišene rada u noćnoj smjeni, što nije bio slučaj za radnice pred mirovinu početkom 2000-ih. Kazivačica I.A. je imala 60 godina i svejedno nije bila lišena rada u noćnoj smjeni za vrijeme hitnih isporuka.

„Zadnju godinu prije penzije sam radila po noći. Svaku drugu sedmicu, a često. Zadnju godinu prije penzije sam radila u kemijskoj i po noći. I onda drugu radiš ujutro.“ (I.A, kazivačica)

Iskaz kazivačice o iskorištavanju sustava za vrijeme Jugoslavije ukazuje na nepromjenjivu ljudsku prirodu bez obzira na društvene okolnosti. Iako je u današnje vrijeme teško zamisliv takav scenarij iz više razloga – radnog mjesta uopće i fleksibilnih dogovora s nadređenima.

„I onda su neke žene jako koristile delati četiri ure. Znaš, da ne moru, da su invalidi, ovo-ono...pa na Komisiju, pa je njima Komisija dala četiri ure. I na primjer pokle su delale sve po Italiji, a u fabriki su delale četiri ure, da su invalidi. Evo to vidin. Vajk je bilo nepravde.“ (A.Š, kazivačica)

Društvena klima je u vrijeme začetka Titove Jugoslavije bila nadahnjujuća, pozitivna i ostajanje prekovremeno na poslu nije bio nikakav problem, a i nije bilo u duhu vremena proturječiti. Prekovremeni rad nikada nije bio regularno prikazivan već se plaćao pod

stavku prijevoza što je bilo izuzeto s platne liste i defacto taj dio rada bio je rad na crno. Posljedice su osjećale tada kroz obračun stimulansa, a osjećat će ga u mirovini kroz visinu penzije, no o tome će više biti govora u zadnjem poglavlju.

„To se sve davalo na crno oko. To je sve počelo mučke. Uglavnom tu su nas dosta zakinuli s prekovremenim radom. Ja sam zasluživala dobivati veću ocjenu jer su nas kao nagrađivali pa bi ja jako malu ocjenu dobila na moj rad. To je bio kao neki stimulans. Mene se jako puno okidalo taj stimulans. Radila sam jako puno. A jako malo plaćena za to. Bilo je žena koje su dobivale taj stimulans, a koje su tako reći ovako stajale.“ (A.O, kazivačica)

Radnice s kojima sam imala priliku i čast razgovarati radile su u pogonu i sve su one tijekom radnog vijeka u Trikotaži mijenjale radno mjesto dok se nije pronašla za njih najprikladnija pozicija. S te strane one su bile ravnopravne no bilo je prilika gdje su neke od radnica odskakale iz kolektiva. Iako također zaposlene u pogonu pojedine žene su bile podobnije nadređenima, tj. višim strukturama, što je često kod ostalih radnica, onih koje se nisu željele isticati, nametati, uplitati u političko-radno-skupne aktivnosti, stvaralo osjećaj nemoći i nepravde. Iako svjesne tih okolnosti, prvenstveno gubitka beneficija spram „podobnih“ radnica, fascinantna je lakoća prihvaćanja te situacije. Unutar Tvornice stvarale su se grupice radnica koje su dijelile isti posao, sudbinu, „neprijatelje“ što je stvaralo čvršću vezu podrške i kolegijalnosti među njima. Iako je rad bio strog i nadgledavan, žene su imale mogućnosti koje su u današnjem svijetu i u Hrvatskoj nezamislive. Tako se kazivačica M.T. prisjeća da je tijekom prekovremenog rada znala biti u situaciji kada je morala povesti svoju malodobnu kćer na posao što ukazuje na veću fleksibilnost, prihvaćanje i tolerantnost prema ženama nego što je to danas slučaj. Razdoblje u kojem se dopuštala prisutnost djece na radnom mjestu u iznimnim situacijama završilo je s nastankom Republike Hrvatske što i jest bila prekretnica u životu Tvornice. Također, požrtvornost za Trikotažu bila je istaknuta, ali ukoliko se zagrebe ispod površine ideologije socijalizma uvijek pronalazimo interes za zaradom. Početak financijskog doprinosa žena u vlastitim kućanstvima i ravnopravna društvena klima dale su im snage i smisla boriti se svaki dan na poslu s nepravdama, uvjetima rada, ostajanju na poslu prekovremeno i inim nepovoljnim situacijama koje su proživljavale svakodnevno.

„I opet govorim, nije ni meni bilo vajk pravo. Kako si ti prihvatio situaciju i sredinu. Ti si mora gledati da je to tvoje. Mi smo bili sretni kad smo napredovali, kad smo puno prodali. Pa smo samo govorili: „Ćemo dobiti višak? Ćemo dobiti višak??“ Znaš, više plaće. To je bilo dva puta na lito, za 29 novembra i za osmi mart. Ti, kad ti dobiješ dvi plaće svoje to te dobro rine. To samo to smo čekali.“ (A.Š, kazivačica)

„Ja san bila kad smo imali isporuke, nisi smia kasniti. Kamione krcati. Ja san bila, ja i druge radnice 32 ure u fabriki...bez...ja san samo došla doma nešto uzeti za isti. Moja pokojna svekrva je dicu gledala i tako. Ali svi sretni, nidan nije reka „ne“. Mi smo delale, to sve sretno smo nakrcale kamion grede kja...ćemo dobiti plaću - ćemo dobiti koju šoldu više i to je bilo nam glavno.“ (A.Š, kazivačica)

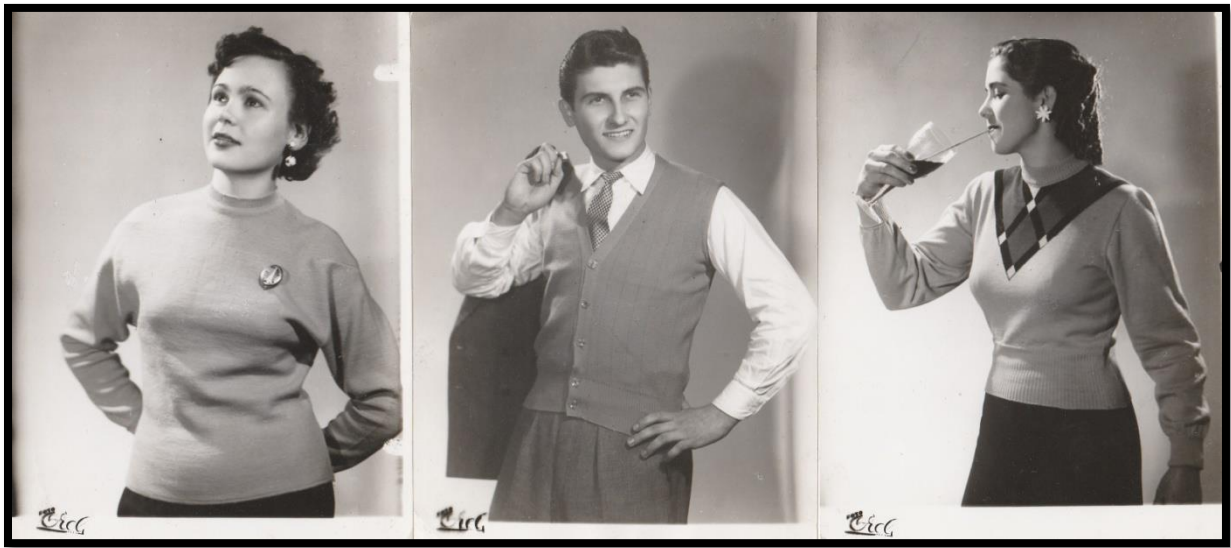
Mogućnost kontrole vlastite zarade kroz količinu proizvedenih artikla zasigurno je bila veliki zamašnjak njihovom radnom elanu i duhu.

Zlatno doba Trikotaže, kada je izvoz bio prema Rusiji, Njemačkoj i Americi, ostat će zapamćeno po odlascima punih kamiona po tri puta na dan. Kazivačice se sjećaju da su nekada žene iz Uprave znale doći u pogon pomagati pakirati ili uskakati gdje god je bilo potrebno.

„Radili smo za Kineze. To je bilo najbogatije razdoblje ja mislim. Jer mislim, njih je bilo puno, nije bilo zabrane rađanja. Mi smo tri godine radili isti artikal. Znaš kada jednu stvar stalno radiš. To ti ide. To si imao norme znaš kako. Za njih smo jako puno bili radili. I tko bi rekao da će sad oni zavladati svijetom. Ali jadni, da ti znaš koje stvari smo mi radili da ti je muka bila. Sada gledaj. Za Rusiju smo isto dosta radili. Ma znaš to. Naši proizvodi su bili jako kvalitetni i svugdje su išli i svi žale za njima. Zbilja s kim god govoriš pa svi su kupovali od Trikotaže. Nekad nisi kao danas mijenjao. Nego si kupio pa da ti traje. To je vječnost bila. To je stvarno bila vječnost.“ (M.T, kazivačica)

Radne neugodnosti događale su se pri promjeni radnog mjesta. Razlozi su emocionalne i ekonomske prirode. Emocionalne jer su se vezale za svoje mašine, radno okruženje i kolegice, a još važnije ekonomsko jer je promjena radnog mjesta iziskivala i vrijeme prilagodbe, novo izučavanje i stjecanje brzine i preciznosti za ispunjenje norme.

Slika 3. Nova kolekcija modela 1956. godine

Izvor: privatna kolekcija umirovljene kazivačice Arena trikotaže

Zajedničko veselje svake inozemne narudžbe bilo je neupitno jer Trikotaža je čak i za vrijeme rata poslovala u omjeru 70:30 u prevazi izvoza. Puno se radilo za talijanske firme Benetton i Stefanel, nizozemsku firmu Westerman i nekoliko manjih njemačkih firmi što je činilo Tvornicu vrlo uspješnom i stabilnom. Arena trikotaža je za vrijeme Domovinskog rata pokazala solidarnost prema vojnicima tako što su za njih samoinicijativno skupljali ali i od ostataka znali raditi kape, šalove i slali na ratište. Bio je to njihov iskaz suosjećanja. Kasnije su i proizvodili za hrvatsku vojsku. Radnici se sjećaju da je to bilo jedno od produktivnijih razdoblje Tvornice usprkos čistoj logici jer su u većini Hrvatske proizvodnja i industrija za vrijeme rata propadala no u Puli je situacija bila u potpunosti drugačija.

„Mi smo najbolje stajale za vrijeme rata jer smo proizvodili maje za hrvatsku vojsku, kape, šalove i to šta ide i normalno i druge proizvode uz to. Ali imale smo od Westmana za kojeg smo radile i oni su količinski jako puno...Nijemci, ma bilo je tu puno firmi...Slovenija isto nam je uzimala, Srbija...ma cijeli svijet je bio obučen u našim majama. To se nije, kad se radilo u količini, to nije išlo samo 100-200 maja to je išao pun kamion istog artikla. Pun kamion i još s prikolicom. I onda dok je napravio cijeli krug u dvorištu što unutra. Jeeeeee puno puno toga je bilo.“ (S.O, kazivačica)

„Ali nije meni uvijek bilo sjajno. Znaš kad na tvom radnom mjestu nije bilo toliko dela, pa si mora drugdje pojtiti delati...i znaš onda dok uloviš praksu. Jer koliko komada učiniš toliko imaš, ispod greš ispod. (...) I tu je bila trka za delo. I tu je bilo najviše neugodnosti,

kad mora poći s jednog radnog mesta na drugo. Dobro ja nisam puno pošla, ali bilo je i tega. I kako si prihvatila si prihvatila. Ako nisi onda si klela, vikala, grdo govorila, a niš od tega.“ (A.Š, kazivačica)

Života na bonove za vrijeme rata radnici se prisjećaju s radošću. Kroz sve priče uvijek je protkana ona o ekonomskom stanju jer je upravo to glavni razlog osjećaja sigurnosti kojeg su imali što je u usporedbi s današnjim vremenom gotovo nestvarno.

„Uglavnom u ono vrijeme kad je bio rat u Hrvatskoj mi smo dobivali bonove za ići, onda je bila Jadranka diskont, tamo smo išli na bonove kupovati. Bili smo u Puljanci na bonove kupovati, mi smo bolje živjeli nego poslije toga. To je bilo nekih godinu i po nas je držalo dok je bio taj rat. Mi smo živjeli bolje. Znači si mogao. A poslije sa svojom plaćom ništa. Sve su nam poslije skidali. Plaću nam nikada nisu dizali. Šta su dizali 1-2% i na kraju da bi ti ga taj mjesec dali, drugi mjesec uzeli.“ (S.K, kazivačica)

Jedan od radnika iz skladišta, koji je bio involviran u nabavu vune, prodaju i izvoz ističe kako radnike u globalu nisu zanimali detalji o isporukama već samo imali li novaca, ili nema i hoće li ili neće imati plaću. Domaća prodaja je ovisila i o vremenskim prilikama jer su tople jesen i zima značile smanjeno poslovanje u priobalnim gradovima gdje su bile poslovnice poput Rijeke, Zadra, Splita, Dubrovnika i Pule. Za vrijeme socijalizma na snazi je bio program „20 ključeva“ koji je kroz sferu psihologije educirao radnike o odnosu prema poslu, šefu, društvu i obitelji odnosno kroz prizmu organizacije o učinkovitijem funkcioniranju na radnom mjestu. Radnica D.B. zaposlena 2002. godine prisjeća se loših radnih uvjeta, zapuštene zgrade i slabog grijanja radiatorima, no tada je discipline još uvijek bilo, a Tvornica je iako u procesu privatizacije poslovala održivo.

„Ja sam bila na jednoj mašineriji godinu dana i ja ne znam ništa. Ko Alisa u Zemlji Čudesa sam bila. To mi je bilo ono...nešto si morao raditi, prihvatila sam bilo šta mi se ponudilo, to je uletilo. (...) Mi se nismo kretale. (...) Bila je disciplina. Sjediš, radiš...kad je pauza imaš pola sata. Nema da se ti digneš, šetaš. Ne. Odradiš svoje. Sve u svemu guralo se, moralo se. Moraš raditi i gotovo. Šta je, tu je. Nije taaaaako loše. (...) Meni je to sve ostalo u lijepom sjećanju. Jedno iskustvo. E sad da i to imamo bi se vratila. Stvarno. Prestrašno.“ (D.B, kazivačica)

Završetak prve smjena obilježavalo je tradicionalno okupljanje radnice u pet do 15h ispred ulaza i strpljivo čekanje otvaranja vrata. Odlazak s posla bio je kolektivan i reguliran što je kasnije također izbljedilo.

3.3. Norma & normirka

Svake godine Radnički savjet donosio je niz pravilnika¹⁰, tarifa o plaćama i sličnih poslovnih dokumenata, a između ostalog jedan od presudno važnih dokumenata za radnice bio je Pravilnik o normi¹¹. Radnički odbor Tvornice trikotaže „Olga Ban“ je za 1955. godinu u sedam glava i kroz 26. članaka detaljno objasnilo što je norma, kako se ona izračunava i razlikuje od jednog do drugog radnom mjestu. Norme su se određivale u skladu s tarifnim pravilnikom poduzeća – fascinantan dokument koji obrazlaže stupnjevanje i ocjenjivanje težine rada po kategorijama (HR-DAPA-104, 1958)¹². Pravilnik o normama sastavljao je stručni kolegij u čiji sastav ulaze tehnički rukovodilac poduzeća, šef računovodstva, normirac, direktor poduzeća i šefovi odjeljenja. Radni kolektiv imao je pravo u roku od petnaest dana od službene objave Pravilnika o normi na oglasnoj ploči poduzeća uložiti žalbu ili prigovor na istu. U Pravilniku stoji da je tehnički rukovodilac dužan voditi brigu da postavljene norme budu realne. Određivanje normi postizao se prosječnim radnim učinkom (sl. 4), a jednom donesene norme se više nisu smjele smanjivati već samo povećavati. Radne norme su bile izražene na dva načina, ili po količini proizvoda za jedinicu vremena (količinske) ili po količini vremena za jedinicu proizvoda (vremenske)¹³. Ukoliko se radnik ne slaže s visinom utvrđene norme, spor je rješavao Upravni odbor u roku od tri dana. Utvrđene norme rada nisu se mogle mijenjati kroz vrijeme od šest mjeseci, a svaka je norma bila na probnom roku od mjesec dana. Norma bi se iznimno mijenjala ako bi na jednom artiklu 50% radnika prebacilo normu za 20% ili ako je 50% radnika jedva postizalo 80% norme. Norma se morala ispuniti, a ona je bila definirana Pravilnikom za svako radno mjesto. Kazivačica I.A. se prisjeća:

¹⁰ Tek nakon potvrde Upravnog odbora, u kojem su nerijetko sjedili isti ljudi, dokumenti su stupali na snagu

¹¹ Hrvatska (dalje: HR) – Državni arhiv u Pazinu (dalje: DAPA) – fond 104 - Narodni odbor općine Pula, Tvornica trikotaže Olga Ban Pula 1958, kut. 935

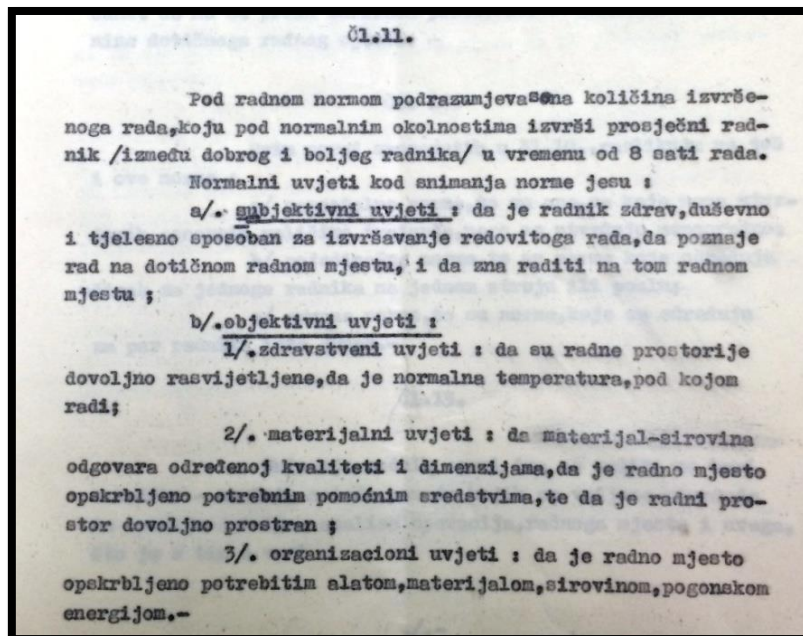
¹² Dijelovi Tarifnog pravilnika iz 1956. nalaze se u prilogu

¹³ Količinska norma – 12 komada nekog proizvoda za 8 sati ili 480 minuta; vremenska norma – 40 minuta za jedinicu proizvoda

„Dobiješ ugovor, ali ti kažu, straše te, da ćeš dobiti otkaz ako ne napraviš normu. Ako si više napraviš dobiješ višu plaću. Ako manje napraviš, manje dobiješ. Ali oni ne vole, hoće normu da izvršiš.“ (I.A, kazivačica)

Radnice koje su bile pedantne i kojima se roba nije vraćala zbog „šlampavog šivanja“ bile su pohvaljene no to je ujedno značilo da je optimalna produktivnost pojedine radnice dovedena do maksimuma što jest bio cilj. Svatko ima drugačiju sposobnost, a normirke su imale tu ulogu - maksimizirati svačiji rad. Ukoliko se sve poklopilo, konačan rezultat bile su udarnice – ponos i snaga grada, Arena trikotaže i Jugoslavije.

Slika 4. Pravilnik o normama Arena trikotaže, 1955. godine

Izvor: HR-DAPA-104-NO općine Pula, kut. 935

Modernizacijom se započelo krajem 1960-ih i u pogon je došla traka. To je iziskivalo i manje promjene u načinu rada. Sada je svaka radnica imala svoje mjesto na traci i predradnica je svakoj ponaosob slala posao u kutijama. Sve kazivačice su naglasile važnost ostvarenja dobrog odnos sa predradnicom. Predradnica je radnicama slala posao, nadgledala ih i kontrolirala. U nastavku slijede iskustva nekih kazivačica.

„Ako ste bila dobra s ovom predradnicom ste anke malo bolje dobili delo jer znate norme, smo imali normirka...i vajka je došla ta normirka...ajme koliko su je kleli Majko Božja.“ (M.H, kazivačica)

„A norma je bila katastrofa! Ono, nikako nisam mogla uhvatiti tu normu. (...) niti ne znam da li sam pola napravila. Za to ti treba godinama da bi uopće ušao u to. To je ogromna mašina koja ima iglice, ona je sva u iglicama i sad ti moraš svaku rupicu i tu iglicu. I to moraš imat oči ono...ko krofne velike. (...) Za to ti treba brzina. Ona su to znale nabadat. A taj kotač se vrti i ti moraš imat brzinu. I ti moraš pogodit. I onda sam ih ja usporavala. Nikada to u životu nisam radila i normalno dok bi ja napravila jednu, žena bi 20 majica. Ipak je to bilo 20 godina više rada. Ona je mogla i žmurečki to.“ (D.B, kazivačica)

„Na primjer te naramenice su bile 120 komada kad sa ja počela raditi, završile su na 500! Na 500 komada. Na dan! U osam sati draga! Je bilo moguće je, jer si radio kao magarac. Si bio razapet kao magarac na mašini.“ (A.O, kazivačica)

„Čak se sjećam da su mi govorili nemoj nikada ništa pitat pogotovo za plaće. Nemoj ništa pitati. Koliko napraviš, toliko će dobiti. (...) Svaku kunu si zaradio. Nije bilo fiksnog dijela. I to ono...čak smo znali mi novi, jadni, neke pute preskočiti marendu da bi napravio dve-tri majice više da im se približiš. Ili bi ostao popodne još par sati da natučeš koju maju, ono da se malo dokažeš da se trudiš, da si ono vrijedan...da možeš i ti.“ (D.B, kazivačica)

Kontrolorke su pregledavale krajnji proizvod i vraćale ga na doradu ukoliko nešto nije bilo zadovoljavajuće, u suprotnom se proizvod slao u skladište gotove robe. Ponekad su kontrolorke vraćale ispravnu robu što je znalo rezultirati svađom s radnicama. Normirke su bile strah i trepet te ujedno najvažnija karika koja bilježi svačiji rad i utječe na konačnu mjesečnu plaću. Ona je stajala pored radnica¹⁴ i normirala svaki artikl. Predradnice su dobivale izvršenja naređenja od šefova i prema tome su određivale tko će gdje i što raditi stoga je odnos s njima trebao biti stabilan i prijateljski jer su na kraju krajeva one bile te koje su kauzalno određivale sumu mjesečne zarade. Pitanje koje se prirodno nameće jest zašto neka od njih, „običnih radnica“, nije prešla u ulogu predradnice jer preduvjeti su naizgled za to postojali, a posao bolje plaćen. Manjak volje i ambicije? Tvornica je slala predradnice na dodatnu izobrazbu, ali nije bila samo stvar toga, bilo je tu još parametara. Kazivačice ističu da je prije svega to pitanje osobnosti, spremnosti na preuzimanje veće odgovornosti i „nošenja posla doma“.

¹⁴ Prema kazivačima, normirke su postojale do 1995. godine.

„Netko nekada prihvati ono što ima i želi možda mir, želi odraditi tih osam sati i ide kući.“ (A.S, kazivačica)

Također su kroz razgovor isticale jednostavnost pogonskog života i činjenice o tome hoćeš li biti unaprijeđen ili ne bila bliskost (podređenost) sa šefovima i nadređenima. U kazivanju A.Š. se po prvi put primjećuje fenomen „zapošljavanja preko veze“.

„Na primjer među radnicama kad bi izabrali predradnicu, ka ti šalje robu. Ona je imala i malo veću plaću. „Ča nju!! Ni zaslužila, ni zaslužila!“ Jedna je stila mene ča san zaslužila bolje nego jena druga, ali ta druga mi smo bile vjenčane kume, prijateljice, njen muž je bio direktor od štamparije. A naši rukovodioci i on su bili svi blizu. Putovali su, hodili prodavati po Hrvatskoj, po Jugoslaviji, oni su vjajk bili skupa i ajd ti su vrgli njegovu ženu ali ja nisan ni A rekla. Ja san čula pokle da su svi stili mene, ali je prevladalo. To je bilo radi tega. Ali meni je bilo jušt svejedno. Ja sam bila sretna na mom radnom mjestu. Sretna, da san bila bin bila. Ali ko nije bilo ni bilo. Ča ću sada. Potrebno mi je delati i tako cili život. Vajk se pomirim s onim šta je. I tako je najbolje. Neki puti treba pregovarati, ali neki puti ne. I tako , to ti je to.“ (A.Š, kazivačica)

Radnice koje su bile dio kolektiva no koje su radile bez norme, dale su drugačija svjedočanstva što se odnosa s predradnicama tiče. To su najčešće bili poslovi popravaka. Rad bez norme značio im je veću slobodu i manju kontrolu šefova iako je preciznost trebala biti besprijekorna. U nastavku je iskustvo jedne od sretnica koje nisu radile na normu.

„Da, ali ja nisam bila na normu. Ta predradnica, ona je voljela naređivati, a meni nije mogla narediti...kako da mi naredi nešto kad ja jednu stvar mogu raditi sat – dva i više, a mogu napraviti 15 min.“ (M.T, kazivačica)

3.4. Put putujem

Radnici su, kako je vrijeme prolazilo, radili u sve boljim uvjetima - Tvornica se modernizirala, činilo se kao da taj rast '50-ih nikada neće stati. Sukladno tomu naglasak se počeo stavljati na zadovoljstvo radnika, ne samo na radnom mjestu već i van njega. Država je spoznala da samo jak i odmoran potrošač može biti dobar i sretan građanin pa je do kraja 1960-ih kampanja za plaćeni godišnji odmor bila je jaka (Duda, 2005:73). Osim plaćenih godišnjih odmora država je provodila radne akcije među najuspješnijim radnicima, a počelo se i s educiranjem radnika kroz izlete posjeta

drugim Tvornicama u Jugoslaviji i drugim bliskim državama Europe. U nastavku slijedi pregled radnih akcija, putovanja, aktivnosti unutar Tvornice i radnih akcija koje su kazivačice istaknule i time sjećanja pretvorile u povijest Arena trikotaže.

3.4.1. Radne akcije

Nakon rata grad je trebalo obnoviti, trebalo ga je opet izgraditi. Tu čast¹⁵ dobile su i najbolje radnice Arena trikotaže. Radne akcije izlazile su izvan granica grada. Tako su radnice 1950-te godine u mjesecu listopadu otišle na tri mjeseca raditi na izgradnji pruge Lupoglav-Štalije. Iako smješteni u zasebnim zgradama, žene su radile iste poslove na pruzi kao i njihovi muški kolege. Radilo se od ranog jutra do mraka. Sva poduzeća su slala svoje radnike. U ovoj radnoj akciji prisustvovalo je osam radnica Arena trikotaže i za to vrijeme primale su svoju mjesečnu plaću i onda su za Novu godinu od firme dobile majicu što je bio pravi luksuz.

„Navečer smo delali do škurega, pokle si ima za isti, i bila je velika prostorija, forši pedeset nas, saka je spala šoto jedne (na kat). To su bile kao vojne, tu na sredini je bila naštvana drva i tu ča smo si oprale robu se osušila, ali ti nisi smrdia ni niš jer nije bilo sintetika kao sada. Svako toliko bimo jedna drugoj život oprle. (...) I tamo nam je bilo lipo pa su došle nike Dalmatinke. Nepismene su bile. Pa znaš, mi smo im pisali doma pisma. Svi bismo se smijali. Pa navečer pričali priče. A imali smo komandanta jako strog. A vraga znaš je bilo i mladih i muških i ženskih pa smo se gledali. (...) Tako da smo mi bile u Rašu na mostu ujutro lipo bimo uzele šugaman ča si ima, poša na potok lipo se oprati.“ (A.Š, kazivačica)

Zanimljiva pripovijest kazivačice A.Š. koja je provela tri mjeseca na izgradnji pruge otkrila je mnogo detalja o politici provođenja takvih radnih akcija. Baš kao što je običaj u vojci, Trumanova jaja bila su dio svakodnevnog menija radnika.

„I onda hrana, hrana je bila kakova je bila, ali si ija. Ali u kruh su metali, tako da žene ki prvi dan ima menstruaciju prvi dan, drugi dan niš, a muški da im se ne diže.“

¹⁵ Namjerno se upotrebljava riječ „čast“ jer su svi intervjuirana pokazali izražen ponos u izvršavanju te uloge – „obnavljivača grada“.

„Alora pa bi bile žene došle s korijerom hodila za Riku, je hodila dva put na dan do Kršana, od Kršana do Pićan na noge si doša. Bi došle te žene donesti anke tu bjankerilu mužima, anke i ča za poisti. Jedan je reka „Moja žena je pošla svadi s nami kja.“ A zašto? Bia je strašan. „Ja nis' moga i bok.“ A ona je parala da on ima tamo žene, da ima tamo žene. Ma je reka „NE kad nam meću u kruh.“ On je hoda, da se uvjeri, bi bia hodia svaki ne znan koliko dan kruh mu je slala iz Pule. Pa mi smo se smijali. Ja sam imala 17-18 lit. Taj prah su im stavljali u kruh, Trumanova jaja. To s nam prontivali Trumanova jaja...sve u prahu. To je bia kao prah u mliku. To je bila žuta tekućina, prah i bi vrga vodu, to si stuka i si učinia fritaju. Ča si ija? Trumonova jaja bimo se bili zezali jedan s drugin.“ (A.Š, kazivačica)

I djeca radnika su za vrijeme ljetnih mjeseci, dok je bio aktivan kolektivni godišnji odmor, sudjelovali u izgradnju Fabrike. Ovakav rad nije bio na volonterskoj bazi već je Tvornica djecu plaćala što je samo davalo „vjetra u leđa“ ne samo cijelim obiteljima, već življenju socijalističke ideologija.

3.4.2. Izleti

Podizanje kulturnog standarda radnika bio je cilj na nivou države (Duda, 2005:85), a sredstvo za provedbu toga bili su i mnogobrojni izleti unutar FNRJ/SFRJ, ali i šire. Tako neki pamte put na Krvavec (SLO) gdje u 10 dana nisu doživjeli snijeg. Drugi se sjećaju puta u Jajce, mjesto Titovog rođenja, puta avionom u Beograd povodom Titove smrt, posjeta Postojnskoj jami u Sloveniji ili puta u Prag (sl. 5). Godine 1953. organizirao se prvi Zagrebački velesajam te je osim izleta za svoje radnike, Arena trikotaža prikazala Jugoslaviji svoju novu kolekciju (sl. 6). Bilo je tu još izleta u Veneciju, Ljubljanu¹⁶ i Zagreb¹⁷. Tko se prijavio je išao, nije bilo privilegiranih. Troškove je pokrивao sindikat Trikotaže.

Mnogim radnicama ovi izleti bili su prvi i jedini u životu jer 1950-ih, 1960-ih nije bilo uobičajeno dokoličarsko vrijeme koristiti za putovanja u inozemstvo, a i jer si kasnije putovanja nisu više mogli priuštiti zbog niskih mirovina ili, za one koji su doživjeli stečaj, realnosti života na naknadi sa Zavoda za zapošljavanje. U nastavku slijedi nekoliko priča kazivačica s putovanja jer će se tako najlakše dobiti slika o važnosti i značaju

¹⁶ Posjet tvornici Angora.

¹⁷ Posjet tvornici Nada Dimić – „Ponos Jugoslavije“. Tu su se radili svi ukrasi za Tita, znakovi i činovi za vojsku. Nakon posjeta tvornici '53. Arena trikotaža je imala reviju. S ovom su tvornicom surađivali.

istih na njihove živote i percepciju svijeta. Iskustva s putovanja mogu se iščitati u sljedećim kazivanjima:

Slika 5. Put autobusom u Prag (Češka)

Izvor: Privatna kolekcija jedne od kazivačica Arena trikotaže

„A pokle nam je došla jedna Ukarajinka. Kad je bila u Njemačkoj ona je bila SSSR. Ne znam kako je ona bila došla, ali je bila šef. Ona je, ne samo da je bila toliko poredna, nego smo sve imali toliki strah od nje. Kad te ona zvala ti si imao strah pojt. I '53 je bio velesajam i četiri radnice su pošle u Zagreb. Moja predradnica me zove i govori mi te zove Margita. Ajme što je sada? Znaš ona bi te provocirala. „Anđela bite vi išli u Zagreb?“, a znaš ja san rekla po našu „Magari.“ Ne sa magarima, nego s vlakom. Tako da san pošla ja. Uglavnom četiri smo pošle. I ona s nami. S vlakom s Arenom. Došle smo u Ljubljano, a tu je bila Angora, da pogledamo tu tvornicu. A mi smo spavale u hotelu Rog. I kamo jušto s njon su me vrgli spati. Ma san rekla. Ča ni tu ne moren. Ali bila je fer. To je bilo prvi put u životu da greš u neki hotel. Tu smo spale, u restoranu, smo imale modnu reviju i tako. I onda smo pošle u Zagreb. U Zagrebu smo spale u Esplenadi. Nada Dimić je bila tvornica na glasu. Tu se delalo da plelo, ali anke i svi ukrasi za Tita, znakovi za vojsku to se sve tamo delalo, to smo sve mi vidili i navečer smo pošle na večeru i pokle smo imale tu modnu reviju. I to uvijek obožavam jer Ivo

Robić je pjeva Ruže. To se ježin kada slušam. Jako nam je bilo lipo. Mi smo surađivali skupa, ali to je bilo jedna tvornica koju je trebalo vidjeti. Ponos Jugoslavije. To sve činove, to sve kad si videa. Lijepo je bilo. To je bia jedan to je bilo...mi smo došli iz rata, iz sela, pa kad ovako nešto vidiš to je jedna jako velika stvar za tebe. Ti, napredovalo se.“ (A.Š, kazivačica)

Slika 6. Zagrebački velesajam 1953. godina (4.4.-12.4.)

Izvor: Privatna kolekcija jedne od kazivačica Arena trikotaže

„Ti, prvi put sam '52/'53 pošla u Postojnu...kad smo s vlakom ke doživljaj. Mi cure. Pa su došli neki mornari ki su bili u Puli. Pa su putovali s nama. To je bilo da te gledaju, pa Postojna jama i tako. To je tako bilo sretno, tako lipo. Pa kad smo pošli u Veneciju. Kad prođeš po toj Italiji, kad dođeš na Piazzu San Marco, a ja san čitala knjigu Ponte dei Sospiri, Leonardo, Most uzdisaja, Orladno i Leonora tih dečko i cura šta ih nisu roditelji pustili da se oženiju. To je bilo za čitati. Ja kad bi moji muž zaspao i dica čitam taj roman; bin vrgla doli sviću da čitam. Nisi imao kada čitati. To je bilo toliko romantično. Za nas je bilo, jer kad si... nisi ima knjižnicu da bi mogao čitati te doživljaje. Ka di? Nideri, nije bilo. I onda sam to čitala kako su se volili, ali na kraju su ih ubili i hitili u more, se meni čini. Ne, u tamnicu. Ispod tog mosta je bila tamnica. Uvijek sam govorila da bi ga volila viti...pa sam ga vidila. Nije sad više zatvora ni niš. Bilo je jako lipo u Veneciji. Na tim gondolama se voziti. Pa kad si spavao u hotelu, a šoto je more. Ti nisi bia ti toliko civiliziran, školovan, ali to su bila lijepa iskustva.“ (A.Š, kazivačica)

Nakon Domovinskog rata sindikat je toliko prorijedio izlete da se radnik zaposlen od 1994. do 2013. godine sjeća svega nekolicine izleta i to posjet Trstu, Plitvičkim jezerima i nacionalnom parku Krka. Bilo je i onih radnica koje iako su bile dio kolektiva i radile su cijeli život u Tvornici nisu željele sudjelovale u izletima.

„A kad su išli na izlete razne, sindikat ti plaća i ideš na izlet. Nikad nisam išla. Jer mene je to bilo sram. Ja sam bila jako sramežljiva. Uuuuu neću ja s tim ženama s tim babama.“ (I.A, kazivačica)

3.4.3. Godišnji odmor i slobodno vrijeme

Godišnji odmor bio je kolektivni¹⁸, što znači da radnici nisu mogli sami birati vrijeme odmora već se odluka od tome donosila na Radničkom savjetu (HR-DAPA-104, 1959). U to vrijeme Tvornica je bila zatvorena jer nije bilo isplativo raditi s pola radne snage. Takva je bila praksa za sve državne firme. U vrijeme godišnjeg odmora Tvornica je imala remont – čistilo se skladište, popravljale mašine – pokušavalo se maksimalno obnoviti radna mjesta i pripremiti ih za naredno razdoblje. Ljeto je ujedno bio period godine s najmanje domaćih i stranih narudžbi. Prema svjedočanstvu kazivačica kolektivni godišnji odmor je ukinut krajem '90-ih. Radnik N.G. zaposlen 1994. godine priča svoja iskustva.

„Da, još smo nekoliko puta imali kolektivne godišnje odmore kada je bilo najmanje posla. A to je znalo biti oko Nove godine i nekada bi bilo za vrijeme kad se znalo da bi mogli završiti posao za sezonu, a da je trebalo raditi remont kompletnog stroja. Ali to je bilo jako rijetko kako se ja sjećam jer poslije se uvijek iskorištavao godišnji kako je radnik mogao ili kad nije bilo posla. To je bio period između Nove godine i proljeća.“ (N.G, kazivač)

Šezdesete su značile preokret u jugoslavenskoj (i europskoj) kulturi putovanja jer je plaćeni godišnji odmor postao predmetom masovne kulture i zajamčenim građanskom pravom. Godine 1959. su 22,4% stanovnika registrirani kao turisti unutar Jugoslavije (Duda, 2005:90). Obnova je već bila u punom zamahu, ekonomija Jugoslavije je prividno cvjetala (Dobrivojević 2013), a radnici su počeli uživati i za vrijeme dokolice. Žene trikotaže odrasle u duhu petogodišnjeg plana (1947.-1951.) fokus svog života

¹⁸ Kolektivni godišnji je bio najčešće ljeti zbog teških uvjeta rada, tu se misli na visoke temperature. Situacija se promijenila s uvođenjem rashladnih uređaja.

usmjerile su na obitelj i dobrobit društva u cjelini, a manje na samorealizaciju kakvu mi danas poznajemo i kojoj težimo. To se najbolje prepoznaje su sljedećim kazivanjima:

„To je bia život. Mi smo bili toliko sretni. To se toliko čistilo, to se toliko sređivalo da će doći. Si imao jako puno poštovanja prema tima osobami. Jako puno. Smo znali poštivati. Mi smo bili odgojeni. Tako smo bili odgojeni. Nažalost sada dicu odgajaju ulice.“ (A.Š, kazivačica)

„A znaš, mi kao cure, mi smo delale do 22, a Patinaggio je bio u subotu ples do po noći (00h), a u nedilje do 23h i onda svi doma, svi spati jer ujutro treba gret delati. Nije bilo ni kafića ni, od 23 ur je trebala biti tišina. U gradu nisi moga lupati i hoditi. Ma kakvi! Al si plaća biljet. I sad, mi smo delale do deset ur i onda bi kao tamo bila pauza, a mi sve brzo jedna s drugom drito u Patinaggio, onda nismo plaćale kartu jer još samo jednu uru. Si učinia makar dva plesa, al si bia. (...) u Patinaggiu je bia ples, Dom Armije – dobro tamo je bia samo za oficire; je bia tu talijanski Circolo i još koja mjesna zajednica Nino Vankoni, znaš tamo Arene, onaj blok.“ (A.Š, kazivačica)

Bila su zaista neka druga vremena, barem su mi kazivačice uspjele prenijeti takav utisak.

Neke od sugovornica ističu da nisu voljele izlete u vidu dokolice, no opet su se kroz drugačije strukture uključivale u aktivnosti firme. Tako se jedna od umirovljenih radnica prisjeća zanimljivih dana u dobrovoljnom vatrogasnom društvu (sl. 7).

„Dobila sam diplomu dobrovoljni vatrogasac. To je bilo u firmi da se nešto ne zapali, da možemo gasiti, pa smo išli na taj tečaj, smo išli na natjecanje. Su nas vatrogasci vozili s njihovim kurjerama (...) smo bili u Zagrebu, Varaždinu, na Cresu i Lošinj.“ (I.A, kazivačica)

„Nama je to u biti bilo samo zbog izleta. Išli smo na izlete u Čakovec, u Varaždin, čak smo završili u Mađarskoj. To je jedna generacija, rekla bih moja generacija, od '62 tko je rođen do '70. To je ta generacija koja mislim da je najviše doprinijela. Nekako mislim da smo mi odmah poslije škole, puni elana, puni svega. (...) U biti smo sklapali te cijevi, ne znam više niti kako se to zove. Davno je to bilo. To je bilo natjecanje, brzina sklapanja tih cijevi. To je sve za vrijeme Jugoslavije. Jugice. Tamo negdje znači '84 ne znam do kada ...ne sjećam se do kada je to trajalo.“ (S.K, kazivačica)

Slika 7. Dobrovoljno vatrogasno društvo Pula; pripremne vježbe za natjecanje

Izvor: privatna kolekcija umirovljene kazivačice Arena trikotaže

Tvornica je svojim radnicama često organizirala razna predavanja, kazivačice ih nazivaju skečevi. Načelnici i stručnjaci predavali su o tome kako se treba, kako kaže radnica M.T, „držat sa svojim poduzećem, kako da grede država napred, kakva prava imaš, ča triba gledati“. Radnice zaposlene šezdesetih se sjećaju organiziranih krojačkih tečajeva, tečaja kuhanja i stranih jezika.

3.5. Mini bolnica na dlanu

Više nego prigodno bilo je imati doktorske ambulante u Tvornici. Kako je izgledala primjena istih u praksi te koji su bili običaji uzimanja bolovanja i porodiljinih dopusta istraženo je u ovom potpoglavlju.

Sukladno s promjenom društvenih okolnosti, politike i standarda u državi mijenjao se i život u Tvornici. Grubo se on može podijeliti na pred i post ratno stanje ili pak Tvornicu za vrijeme Jugoslavije i samostalne Republike Hrvatske. Promjene nastale u Tvornici u tim razdobljima očigledne su, a većinom počivaju na nestajanju, ukidanju, zatvaranju ili propadanju prostora, beneficija i pogodnost u vrijeme samostalne Hrvatske.

Arena trikotaža brinula se o svojim radnicima, ali i o njihovoj produktivnosti te je, sukladno takvom stavu jedno važno radničko pitanje – „Jesam li zdrav i mogu li na bolovanje?“ – odlučila rješavati pod vlastitim krovom. Svaki dan radnice su se mogle obratiti doktoru opće prakse koji je svoju ambulantu imao u prizemlju Tvornice. Kasnije su uveli ginekologa, okulistu, zubara, fizijatra jednom tjedno te specijaliste poput ortopeda ili urologa po potrebi. Kazivačica se prisjeća:

„Samo bimo se spustile i nismo ništa gubile. Da bi nam nešto uzeli od tog sata – ne. Nisu. Tako da to nam je bilo i te kako dobro. Si pošla tekuće viti koliko, oni ki je bila na bolovanju je čeka više. Ti si pošla vit, dva tri pred tobom, pa opet pošla tekući delati pa si već računa za koliko ćeš se vratiti.“ (M.H, kazivačica)

Sve radnice hvalile su mogućnost posjeta liječniku u Tvornici no to je trajalo do kraja 1990-ih. Kasnije se prešlo na praksu poznatu i nama danas. Važno pitanje je svakako bilo od čega su najviše bolovale radnice i je li uopće bilo prevladavajućih tvorničkih simptoma? Je li osmosatni sjedeći rad u pogonu ostavio traga ili je ono što se danas čini kao zastrašujuća monotonija polugodišnjeg rada jedno te istog proizvoda na traci u biti netko prije vidio kao oslobađajući proces? Godine 1995. je na temelju istraživanja rada u tekstilnoj industriji ustanovljeno da 40,6% radnica, opterećenih brzinom rada pregrizaju konac zubima umjesto da upotrijebe škare, kako bi konac brže naveli u iglu šivaćeg stroja što je dovelo do stvaranja uzura na zubima (Norčić 1995:147-152). Gubljenje vida uslijed višesatnog koncentriranog gledanja u sitne rupice ketlerice ili ovrloka i bolesti kičme svakako su prevladavajuće tegobe koje su kazivačice isticale.

„A žene su i te kako izgubile oči. Izgubile vid. To je jako teško su sitne tako, a stalno piljiti u to. I onda u kičma ti strada. I sve, ali dobro nisu se žalile žene. Nisu se žalile. Svaka je volila svoju mašinu. Recimo ona je volila svoju mašinu, ja sam svoju volila. Meni je bilo rađe raditi na mojoj nego da bi išla na njenu. Ne znam možda bi je ja bila zavela da sam znala raditi.“ (D.B, kazivačica)

Bolovanje je bilo dvosjekli mač. Mnoge kazivačice kažu da za vrijeme Jugoslavije nije bilo teško dobiti dan-dva bolovanja dok se druge prisjećaju da je medicinska sestra u ambulanti utjecala na doktoricu lobirajući da ne odobri bolovanje. Druga strana priče bila je ekonomske naravi. Praksa je bila da su radnice u slučaju bolesti koristile dane godišnjeg odmora jer ukoliko cijeli mjesec nisu otišle na bolovanje dobivale bi premiju,

a svaki dinar bio je dobrodošao. Komisija je odlazila po kućama provjeravati da li je bolovanje opravdano.

„Razumiš , bilo je tu i strogo ... Na bolovanje, da, su te grdo gledali ko si pošla na bolovanje... neke žene su hodila za ča i za niš. Ta jedna medicinska sestra, neki put i pomili. Ona je tako dosta uticala na doktoricu ovako da ti se ne daje bolovanje .. pa ti je bilo teško.“ (M.T, kazivačica)

„Na bolovanje nisam htjela ići radi toga da ne izgubim od plaća. Jer su nam računali godišnji...recimo kao si radio cijelu godinu da nisi bio na bolovanju biš dobio tri radna dana. To je jako malo. To je niš. A ako si bio na bolovanju onda bi ti ta tri dana uzeli. I to jedan dan ako ti bio na bolovanju. Jedan dan na bolovanju ti uzmu tri radna dana.“ (A.O, kazivačica)

Trudnice su bile privilegirane na mnogo načina – nisu morale raditi na nogama, noćnu smjenu, a i prijevremeni porodiljni je bio učestao. Ukoliko je sve bilo u redu običaj je bio odlaziti na porodiljni mjesec dana prije termina, a ostanak kući trajao je godinu dana. Iskorištavanje pune godine porodiljnog dopusta nosio je sa sobom i posljedice poput gubitka mašine, tj. radnog mjesta. Naravno da se stavovi žena razlikuju, no kazivačica A.Š. se ističe svojom požrtvovnošću. Ona je ujedno predstavnica prve generacije radnica Trikotaže, a tada se ostajalo doma s djetetom tri mjeseca dok je nastavak radnih sati ovisio o majčinom mlijeku.

„Gle ja prvo dite kad sam rodila...tri miseca si bia doma, do šest si radia četiri ure. Pokle si do lita dan ako si ima mlika. Ali si mora svaki misec pojtiti na kontrolu da dojiš dite, onda si ima! Da strogo. Ali onda pokle šest misici, onda biš bia izgubia svoju mašinu, biš mora poći delati kadi drugdi. Ja kad san, ja san delala četiri ure. Za delati na moje radno mjestu ja san delala svaku drugu. Opet mi došla fabrika u susret jer se delalo do 22h. I onda da ne grede svaki put moj muž po mene ja san delala svaku drugu noć osam ur. Jednu noć san bila s mojim malim doma, drugu noć san delala. Da ne izgubin pokle šest mjeseci moju mašinu, san pošla delati osam ur i onda mi je donesla sestra svaki dan na marendi da cika.“ (A.Š, kazivačica)

„Koliko je bilo važno mliko, i za posao držati. A druge bi se bile pravdale i svađale, iskale svoja prava. Ma išći ti svoja prava, ali ne možeš uvijek iskati svoja prava. Ja san luda su mi govorili. Moja dica nisu ispaštala za fabriku. Moja sestra mi je svaki dan u

10 ur ga dopeljala cikati. Svaki dan za marendu bi mu da ciku, on bi se nacikao i ja nastavila dalje delati. Razumiš ja kad san prvega rodila ja san imala toliko mlika, ni bilo medicine '55. Ni bilo, a ja san imala toliko mlika da bi mogla još tri mogla hraniti. Sve mi je hodilo na mliko. Ja san tako slabo stala. I febru san imala. Doša je doktor, moj muž je poša po njega. Je reka izmuzavati, izmuzavati. Ajme to mliko, to mliko vi ćete...će dojt iz dječjeg odjela će doći po mliko, da za dicu, jer ki je ima proljev i povraćanje ni bilo tih svašta nego se s majčinim mlijekom. A dica bi, ki je živia živia, ki je umra, umra. I to su meni prvih dana po litru, litru i po mlika uzeli. A posle bi volili friško imati jer je bia jedan mali je jao slabo sta. Između smrti života. I sad da bi ima friško mliko san dva puta na dan stala kod ZDK. San hodila u bolnicu je izmužavati. Da bude friško mliko. Nisu onda bili frižideri i tako to. Je bia jedan portir, iz Valdebeka i mi je reka „Vi ste bolji nego moje krave“. Ja sa dobila tri moje mjesečne plaće za mliko ča su mi ga plaćali. I onda je on reka...ste vi dobili više sada nego ja za pet mojih kravi.“ (A.Š, kazivačica)

Kazivačica je istaknula da je od mlijeka znala prihodovati i tri mjesečne plaće u vrlo kratkom razdoblju. Radnice novije generacije najčešće su vrlo brzo nakon spoznaje o trudnoći odlazile na porodiljni koji bi onda maksimalno koristile do prve godine djetetova života što dokazuje napuštanje preuzimanja odgovornosti za zajednicu, što je bilo obilježje socijalističke ere, i fokus žene sada se usmjerava na obitelj.

3.6. Nagrađivanje ženskih napora i lojalnost

Na pitanje što im je ostalo u najljepšem sjećanju iz dugog radnog staža mnoge sugovornice su isticale svečane dodjele priznanja za rad u Trikotaži povodom kojeg bi dobile: za 15 godina radnog staža zlatni lančić s privjeskom od Arene, za 25 godina radnog staža špil (broš) od bijelog zlata s pletaćom mašinom i ženom koja plete u sredini, a za 35 godina radnog staža, tj. dolazak u penziju dobivao se zlatni prsten, težine do 10 grama s istim simbolom kao i na brošu (sl.8). Tradicija jubilarnih nagrada doživljavala je svoje promjene kroz godine. Nakit je bio zamijenjen novčanim nagradama dok se u konačnici 1996. godine iz financijskih razloga sve nije ukinulo. Proslave su bile u Crvenoj sali Doma armije (sadašnji Dom hrvatskih branitelja) najčešće objedinjene s proslavom 8. Marta (sl. 9 i 10). A nekadašnje radnice tih se trenutaka uvijek prisjećaju s osmijehom na licu.

Slika 8. Lančić za 15 i prsten za 35 godina radnog staža u Arena trikotaži

Izvor: Privatna kolekcija jedne od kazivačica Arena trikotaže

„Najprije su išli slavljenici, a pokle ti je moga doći muž, dica, ki je stia. A pokle ples, tombol, vesele, kazalište smo imali predstavu. To mi smo čekali 8. mart ko Boga. (...) Pa znaš smo igrali tombolu. Pa ča će ki dobiti. Pa naša kolegica je dobila pinjate za kuhati pa smo to napunili s vinom. Dok nas nisu potjerali iz Doma armije u tri po noći. Smo svi otišli pjevajući. To su bili doživljaji.“ (A.Š, kazivačica)

Neke kazivačice svoje su uspomene prodale zbog financijskih poteškoća nastalih zbog propadanja Tvornice. Iako cijene lijepe uspomene iz radničkih dana ne iskazuju preveliku tugu zbog učinjenog jer je situacija zahtijevala takve krajnje korake. Sa suznim očima zbog prisjećanja na dane ponosa i slave kazivačice su isticale proslave najznačajnijih državnih praznika i jedinstvo kolektiva.

„Na primjer kad bi bila fešta mi bimo ispekle kolače, donijele piće. Recimo 8. Mart, za Novu godinu, Praznik rada. Mi smo sve to slavile. Imale smo ženu koja je svirala usnu harmoniku pa bimo pjevale. Ma bilo je predivno, šta je je.“ (M.T, kazivačica)

„Jer 60. godina to je cijela godina, to se slavilo posebno. To je zadnje bilo. (...) naša direktorica nam je kupila tortu za svih nas, lijepo su napravili roštilj. Svi su bili dole kod nas u skladištu. Lijepo su nam pripremili. Čak smo imali klapu, nam je pjevala. Predivno.“ (A.R, kazivačica)

„Jedanput smo imali jednu feštu za 8. mart ...uvijek smo imali fešte...i baš smo bili spremali za Njemačku ili Švicarsku, ne znam gdje smo radili komplete i bile su

prekrasne majice i neke suknje i hlače...više se ne sjećam što smo imali i to smo obukli i navukli dok smo radili, mi smo pjevali i sve usput ...radiš, pjevaš, pričaš viceve...bilo je puno puno slobodnije nego sada. I uvijek smo radili dobro i puno. I onda smo to obukli i išli smo dolje...jedan zbor smo si organizirali i za 8. Mart, ovo, marena i svi svi...i direktori znaš i nikom ništa i sve to je otišlo.“ (M.T, kazivačica)

Osim proslave godišnjice rada u Tvornici još se jedan događaj izdvaja po svojoj važnosti. Bio je to posjet Tita Arena trikotaži.

„Kad bi doša Tito svi bimo došle da vidimo barkasu je bila ka di je sada Torta. Da, tu je doša Galeb – njegov brod. Ti došli su s motorima, policioti...oooo oni sve to u plavoj robi. To je bila divota! Mi bimo s barkuni gledali, tu i tamo bimo pošli doli. Pa ti svi sa svojom zastavom“, prisjeća se kazivačica A.Š.

Slika 9. i 10. Proslava 30. godina radnog staža, Dom hrvatskih branitelja (ex Dom armije)

Izvor: Privatna kolekcija jedne od kazivačica Arena trikotaže

„(...) I onda kad je došao Tito i Jovanka ...ma to je bio jedan doživljaj kad je doša u Tvornicu. To moja kad je došao Tito i Jovanka...to ti je bio jedan par...ah...ne znam...ja dosta gledan i talijanske i hrvatske, ja puno gledan sve te ministre, te presidente sa ženama, ali ti...kopija ko ča je bia Tito i Jovanka to ti ne moren opisati. Neponovljivo. Mi smo svi bili na svojim radnim mjestima, oni su se prošetali, sve su pozdravljali. Oni kad su došli smo pljeskali, kad su pošli ča smo pljeskali. To je bia jedanput on sa Jovankom, drugi put je doša Hruščov i njegova žena i Tito i Jovanka jer ča smo mi delali puno za Rusiju došli su i oni u posjete. To je bio jedan doživljaj...nešto strašno!! Za pamćenje! (...) I tako. Evo oni kao glavni, a Hruščov i njegova žena su bili isto jedna lipa kopija, ali Jovanka i Tito su nepremašivi. Ona tako lipa crna. To je bia život. Mi smo bili toliko sretni. To se toliko čistilo, to se toliko sređivalo da će dojt. Si imao puno poštovanja prema tima osobami. Jako puno. Smo znali poštivati.“

Privrženost firmi, osjećaj pripadnosti i zajedništva sa snažnim autoritetom kakav je bio Tito obilježavaju vrijeme Jugoslavije. Arena trikotaža sa svakim pojedinim radnikom koji ju je ponosno predstavljao označavaju požrtvovnost, radišnost, entuzijastičnost i zanos kojim je disala Jugoslavija. Trećim poglavljem upoznali smo se s podjelom i funkcioniranjem kolektiva Arena trikotaže, dok će nas četvrto poglavlje uvesti u specifičnosti socijalističko-radničkog života, povlastice i pomanjkanja tog vremena.

4. SOCIJALIZAM NA SNAZI U FABRICI

Poglavlje govori o svim socijalističkim specifičnostima zatečenim u Tvornici. Od radnih skupina i refleksije njihovog rada na živote radnica do interne banke, udarnica, odnosa s muškom populacijom Tvornice pa sve do incidenta koji su dovodili do otkaza.

4.1. Radne skupine & socijalističke radničke povlastice

Načela organizacije kojom upravljaju radnici u doba socijalizma temeljila su se na maksimiziranju demokratičnosti. Povećanjem broja članova se sloboda odlučivanja ograničuje, a tehnička složenost se povećava što povećava mogućnost nastajanja interesnih skupina, manipuliranja grupnog mišljenja i sukobe interesa te se zbog toga osnuju radne skupine. Organizacijske shema Tvornice prikazana prethodno (u drugom poglavlju) ukazuje na brojne radne skupine, dovoljno male i homogene da omoguće neposredni utjecaj, neformalne komunikacije i izravne kontakte među članovima. (Horvat 1982:200) Radničko vijeće i Upravni odbor (sl. 11 i 12) bila su dva glavna tijela Tvornice gdje su se donosile sve odluke¹⁹.

Slika 11. Radnički savjet Arena trikotaže

Izvor: privatna kolekcija umirovljene kazivačice Arena trikotaže

¹⁹ Sve što se može zamisliti bitnim za rad Tvornice i radnika bilo je na dnevnom redu Radničkog vijeća: pravila poduzeća, pravilnik o radnim odnosima, pravilnik o normama, plan kapaciteta strojnog parka, plan proizvodnje i realizacije, odluke o nabavi osnovnih sredstava, odluke o rashodovanju osnovnih sredstava, odluke o prijenosu i prodaji osnovnih sredstava, odluka o jedinstvenoj kalkulativnoj stopi za investiciono održavanje osnovnih sredstava (HR-DAPA-104, Narodni odbor općine Pula Tvornica trikotaže Olga Ban Pula 1958 kut. 935) kao i mnoga druga pitanja odluke o zapošljavanju, kvalifikacijama, otkazima, godišnjem odmoru, poslovnim partnerima, dodijeli stanova, novčanoj pomoći itd.

Slika 12. Upravni odbor Arena trikotaže

Izvor: privatna kolekcija umirovljene kazivačice Arena trikotaže

Efikasno upravljanje je podrazumijevalo ispravne odluke i efikasno izvršavanje. Radnički savjet je bilo tijelo koje je donosio odluke na drugoj po redu razini, nakon Upravnog odbora ili kao što su neke od kazivačica²⁰ isticale - na Radničkom savjetu se samo amenovala već ranije donesena odluka. Teško je iz današnje pozicije spoznati pravu istinu na kojoj su se razini zaista donosile odluke, ali da je ženama participacija mnogo značila nepobitno je. Sljedeća kazivačica A.Š. bila je članica Radničkog savjeta i Upravnog odbora, a što je značilo 1950-ih imati obitelj koja te podupire da ostaneš duže na poslu na sastancima i kako su kolegice koje se nisu upuštale u rad radničkih tijela reagirale na to, najbolje će se iščitati iz njezinog svjedočanstva.

„(...) ali neke nisu htjele ići u Upravni odbor, Radnički savjet...ma ča gren ja tamo, pa nisam lazna, pa nisi smia, pa doma, ni te muž pustia, su bile spriječene. Ja hvala Bogu, moj muž, svaki ima neke mane, ali jan imala slobodne ruke, ja san imala dobru svekrvu i svekrva, su mi dicu gledali, ti. Moj sekrv je jako gleda do tega jer on je dela tako da je i on bia napredan. Pa san rekla kako će dica u školu tako mala... „Ja ću ti, mi ćemo ih gledati...hodi, hodi, hodi!“ . To je puno značilo. Bilo je mogućnosti.“ (A.Š, kazivačica)

²⁰ Jedino su kazivačice „druge generacije“ pokazivale sumnjičavost prema tijelima i nadređenima Tvornice. Od davno umirovljenih kazivačica, onih koje su živjele socijalizam od njegovog samog početka, nikada se nije mogla čuti skeptičnost spram direktora ili šefova.

„Meni je jednom jedna rekla „Ćeš bolje učiniti da si greš doma dicu prati nego da greš na sastanak.“ A ja san joj rekla „Moja dice su isto čista i oprana kao i tvoja šta tečeš zajno doma.“ I bilo je došlo jedno vrime da će se smanjit radna snaga. Uvijek pođu prvo one takoreć lošije i ke su vajak pregovarale. I sad, bile su dvi ča su vajka pregovarale, baš ta ča je meni tako rekla. I sad ona...a bila je jena druga ča je imala, bila je član Partije predradnica i ona je imala njezinu dobru podršku. A bolje je stala ona nego ova. I sad kad je doša na razgovor, vidim ja da ova brani tu svoju, a ta je vajak proteštirala, vajak je nešto pregovarala protiv svih i bila je gora od ove. I sad je došlo na ovu, po imenu i tako..i sad ja san rekla „Slušajte, ona ima bračnu zajednicu jako tešku, jer sam znala da ima. Mi ako njoj damo otkaz, mi smo nju uništili. Lično nju. Jer ona je imala muža, ma ni imala muža. Ali je trpila, je ostala, pa je pokle još jeno dite pokle 10 lit ona imala, ali taj brak nije bia brak. Uglavnom ja sam tu nju spasila. Ona je bila sigurna da će nju poslati doma jer ona je taj cili dan plakala. I sad ki je to njoj reka, ja ne znadem. I kad je ona doznala, ona je došla k meni, ona je toliko plakala, ona me ljubila. Ona je rekla „Anđela, spasila si me. Jer ja nisan znala ča ću učiniti ako dobijem otkaz.“ (A.Š, kazivačica)

Pričajući o tome kazivačica nije skrivala ponos što je spasila život jedne obitelji. Žena, radnica, domaćica prihvatila je važnu ulogu člana Radničkog savjeta i djelovala na pravedan način, spasivši svoju „neprijateljicu“. Možemo samo zamisliti koliko je to značilo njoj, koliko joj je to promijenilo status u Tvornici među kolegicama, kako se o toj borbi na sastanku razgovaralo kasnije i na kraju krajeva što je to značilo za ravnopravnost žene u Tvornici i društvu. Jer u ovoj konkretnoj situaciji, iz 1970-ih, je radnica koja nije bila dio Partije, navodno koja nije imala posebne veze već je „samo“ bila udarnica „ni sama ne znam kolike pute“, sačuvala radno mjesto kolegici. Tako da donošenje odluka vjerojatno ipak nije uvijek bilo samo na direktoru, posebice u vrijeme Jugoslavije. Postojao je i radnički savjetnik kojemu se pristupalo ukoliko je postojao neki problem na poslu ili privatno, svjedoči kazivačica.

„Ako te nešto tištilo, ako si ima neke probleme...bilo u proizvodnji, bilo anke privatno ti si ima, je bia jedan savjetnik ki te savjetova, ki te sasluša, ki ti je pomoga. Ipak je bilo drukčije nego sada. Nisu te pustili na nuli. Ne ne ne. Nisu ne. I dicu su davala pomoć na svaki način i žene su uzimale ručkove doma kad ni mogla, platila poduzeće, ali vajak Radnički savjet...nije to direktor sam odlučiva. Uvijek grupa koja je bila odgovorna za to.“ (A.Š, kazivačica)

Radnice druge generacije ne dijele ovakva razmišljanja. Njihovo iskustvo je završilo tragičnim stečajem Tvornice i mnoga su pitanja ostala otvorena, neodgovorena. Ukoliko su bile nezadovoljne, zašto se i same nisu uključile u rad radničkih tijela? Izgleda da se radnik iz pogona, koji će biti član Radničkog vijeća i Upravnog odbora (naglašenije za vrijeme samostalne Hrvatske) birao prema podobnosti i ona jednostavno nisu imale pristupa. Na moje pitanje što one misle da se događalo na sastancima, ovo je dogovor.

„Nemam pojima. Da budem iskrena. Tamo su neke odluka padale, ali kakve nemam pojima. Jer u stvari, po meni, je Radnički savjet bio samo da nekome zakamuflira oči. I ništa drugo. Te žene koje su bile su bile bolje plaćene. Te su imale stimulans.“ (A.O, kazivačica)

4.1.1. Partija i crkva

Vjerojatno prijelomni trenutak u životu gotovo svake radnice bio je očekivani poziv direktora da se pridruži Partiji. Radnice ističu da za vrijeme „regrutacije“ nije postojao pritisak jedini uvjet je bio da ne prakticiraju vjeru i da nisu vjenčane u crkvi.

„Jer svake godine bi bio dan kad bi oni odabrali nekoga. Uglavnom bi te oni pozvali. Ali ja sam rekla da neću, da ne želim nikakve obaveze i tako. Jer on je meni rekao da bi mogla prosperirati. Meni je bilo dobro.“ (M.T, kazivačica)

Iz današnje perspektive radnica kaže da je svjesna kako joj je drugačiji odgovor mogao promijeniti sudbinu jer bi imala bolje i lakše radno mjesto tada, a danas veću penziju, no ne žali za propuštenim. Na tu temu bilo je mnogo razgovora, u nastavku je još jednom zanimljivo svjedočanstvo.

„Ali ja u tu politiku nisam nikad htjela poiti. Jer da sam ja pošla u Partiju danas ne bi bila imala ovakvu penziju kakvu danas imam nego bi daleko veću penziju imala. Bin bila postigla jako puno, ali me kačilo što nisam pošla u Partiju. Moji roditelji su rekli „Sve sve sve, samo u Partiju ne.“ I ja sam ih poslušala. U Partit nikako jer Partit je Partit. Eko. Ja sam bila ponosna sa svojim delom. Volila sam delati, a u politiku se nisam nikada miješala. Jer neki su išli u crkvu, neki nisu, skrivečki, a oni koji su bili u Partiji oni nisu mogli ići.“ (A.Š, kazivačica)

Crkva i socijalizam nisu išli ruku pod ruku pa se tako kazivačice prisjećaju rada na Božić ili pak skrivanja pri odlascima u crkvu. U radnom kolektivu tolerancija je bila ključ i temelj funkcioniranja. Iako je bilo žena „koje se nisu podnosile“ razlog tomu nikad nisu bili ideološki razlozi, nacionalnost ili religija, do rata. Kazivačica „druge generacije“ se prisjeća:

„Dosta se razdvojilo žene kad je rat počeo. Onda je bio ono „ti si ovo, ja sam ono.“ prije se nije uopće gledala nacija. To se prije nije gledalo.“ (S.K, kazivačica)

4.1.2. Bod po bod...i stan je tvoj

Za vrijeme Jugoslavije se stanarsko pravo u sustavu društvenog stanovanja najčešće stjecalo na radnom mjestu temeljem popisa radnika koje je trebalo stambeno zbrinuti (sl. 13). Stambena politika poduzeća je bila usko vezana s ulaganjem poduzeća u stanogradnju. (Duda 2010:116)

Slika 13. Popis osoblja Trikotaže 1950. godina

Red. br.	Ime i prezime	br. članova u obitelji	od ovih u radnom odnosu	Prisluži 11. klase	zanimanje	koliko djece	stanje
1	Dobrić Tanja	2	1	11.400	Arhiv. Pletenje	1	✓
2	Čučina Ana	4	2	12.000	Čaušnica	3	✓
3	Đokić Ruzica	1	1	7.400	Šivačica na ruke	1	✓
4	Čučina Ruzica	4	3	15.000	Čaušnica	3	✓
5	Andrić Olivera	6	4	18.000	---	4	✓
6	Čučina Olivera	5	3	12.000	---	---	✓
7	Čučina Olivera	6	3	12.000	---	4	✓
8	Čučina Olivera	2	2	7.000	---	1	✓
9	Čučina Olivera	4	2	12.000	---	2	✓
10	Čučina Olivera	4	1	6.000	Šivačica na ruke	2	✓
11	Čučina Olivera	6	2	9.200	Arhiv. kolalet	1	✓
12	Čučina Olivera	2	1	7.500	Šivačica na ruke	1	✓
13	Čučina Olivera	1	1	6.000	---	---	✓
14	Čučina Olivera	2	1	6.000	---	1	✓
15	Čučina Olivera	4	1	9.810	---	---	✓
16	Čučina Olivera	4	1	12.000	---	---	✓
17	Čučina Olivera	2	1	11.400	Arhiv. kolalet	---	✓
18	Čučina Olivera	2	1	8.200	Arhiv. kolalet	---	✓
19	Čučina Olivera	4	1	8.200	Arhiv. kolalet	3	✓
20	Čučina Olivera	2	1	6.200	---	1	✓
21	Čučina Olivera	4	2	9.000	---	2	✓
22	Čučina Olivera	3	2	8.200	---	1	✓
23	Čučina Olivera	3	2	10.000	---	---	✓
24	Čučina Olivera	3	2	8.200	---	1	✓
25	Čučina Olivera	2	1	8.200	---	---	✓
26	Čučina Olivera	2	2	1.800	---	---	✓
27	Čučina Olivera	5	2	1.800	---	3	✓
28	Čučina Olivera	4	3	8.200	---	---	✓
29	Čučina Olivera	2	4	8.200	---	1	✓
30	Čučina Olivera	2	2	12.000	---	---	✓
31	Čučina Olivera	3	1	5.610	Arhiv. kolalet	2	✓
32	Čučina Olivera	4	2	1.800	---	2	✓
33	Čučina Olivera	5	2	11.400	---	3	✓
34	Čučina Olivera	5	2	1.800	---	---	✓
35	Čučina Olivera	3	2	5.610	---	2	✓
36	Čučina Olivera	2	1	1.800	---	---	✓
37	Čučina Olivera	1	1	8.200	---	---	✓
38	Čučina Olivera	2	1	6.000	---	1	✓

Izvor: HR-DAPA-114, Narodni odbor Grada Pule, Popis osoblja trikotaže kut. 286

Državna politika jednako se provodila i na nivou Trikotaže samo što su stambena ulaganja poduzeća često bila u partnerstvu s brodogradilištem Uljanik, a razlog tomu su brojni brakovi supružnika zaposlenih u te dvije vodeće (po broju zaposlenih) na nivou Pule. Iako se kroz kazivanja saznaje da je Trikotaža na tom polju imala više partnerskih poduzeća te su u slučaju bračne zajednice dvije firme dijelile troškove. U takvim slučajevima žena i muškarac su imali vlasničko pravo 50:50 što je označavalo novo poglavlje u položaju žene unutar obitelji. Na slici 13. nalazi se popis osoblja Trikotaže s napomenama o broju članova obitelji i slično, no ono što je posebno zanimljivo su opaske u posljednjem stupcu poput „posjeduje zemlju“, „muž u zatvoru“, „muž u Italiji“, „stara radnica“, „ima polje“, „roditelji imaju mnogo zemlje“ itd. što je zasigurno služilo kao jedna od smjernica za (ne)dobivanje stana. Bodovi su se dobivali prema radnom stažu, članovima kućanstva, broju djece, financijskom i zdravstvenom stanju itd, a više bodova značilo je brže dobivanje stana. Na tom tragu kazivačica M.H. priča da je stan čekala samo sedam dana. Druge pak svjedoče o tome da se stan mogao birati prema željama. Bilo je svega, a iz perspektive našeg vremena cijeli koncept zvuči nevjerojatno.

„Gledaj mi smo imali jedan mali stan je bio od Uljanika u Rakovčevoj, 36 kvadrata. Jer Trikotaža, mi smo s Uljanikom surađivali što se tiče toga zajedno i za dosta stvari. Tako da ja sam dobila dolje jako lijepi stančić. Bilo mi je, čuj, nisam imala terasu i previše je bilo na prometnoj cesti i mali je. Tako da kad smo došli ovdje... mi smo ustvari trebali dobit stan na Stoji, ali nismo mogli dobiti tamo novi stan tako da smo dobili ovaj privremeno jer onda si mogao dobiti kasnije stan koji ti odgovara. Pa smo prihvatili ovoga. Poslije smo si ga bili otkupili.“ (M.T, kazivačica)

„Ti si samo plaćao svoje režije i to je bilo to. Jedino ako si dobio kredit da gradiš kuću si morao vratiti stan.“ (S.K,kazivačica)

Dobiti stan za radnika je značilo veliku sreću. Kako bi ga zadržali zauvijek morali su u njemu živjeti i istovremeno raditi u tvornici preko koje su ga dobili u trajanju od 10 godina. Kazivači svjedoče da je to bio Zakon kojeg su na svojoj koži osjetili njihovi prijatelji, tada zaposleni u Arenaturistu koji su nakon deset godina prekinuli radni odnos pa su zbog gubitka stan ipak odlučili ostati. Intrigantna je to činjenica, rekli bi kontradiktorna s radničkim slobodama i pravima koje starije generacije trikotažerki

neprestano naglašavaju. Bilo je i onih kojima je stan „promaknuo“ no takve se priče mogu čuti samo od radnica druge generacije.

„E taj stan sam isto popušila. Zato što je bila ova ispred mene, ona je došla poslije mene u firmu, ali je dobila stan zato što je imala sestričnu u firmi i koja je bila na višem položaju od bilokoga. I onaj stan koji sam ja trebala dobiti je dobila ona. Laka joj zemlja bila i jednoj i drugoj. „Ne ne nećeš ti moći tu...znaš...“ svašta su mi govorile samo da me uplaše i da mi ga ne da. Tako da sam popušila. Poslije toga više nisu dijelili stanovi. Dvadeset dvije godine živim kao podstanar, a trideset četiri godine sam imala u Trikotaži staž. I da ja nisam mogla sebi priskrbiti jedan stan. Kredit nisam mogla dignut jer nisam imala dovoljno pokrića. Sad ne mogu jer sam stara. Dosta su me tu zakinuli samo neka mi Bog da zdravu pamet da ja mogu raditi i da idemo dalje.“ (A.O, kazivačica)

Krajem osamdesetih i početkom devedesetih radnice nisu više lakoćom dobivale stanove. Neki su do stana dolazili preko veze što potvrđuje i prethodno svjedočanstvo. No, iako literatura (Duda, 2010) spominje hrvatske slučajeve gradnje vikendica stambenim kreditima i gradnju obiteljskih kuća kreditima dobivenih preko radne organizacije, kazivači i kazivačice ne pamte takve slučajeve u Trikotaži što, možda, govori u prilog njihovim idealističkim pogledima na vrijeme socijalizma.

4.2. Lova za svih

Činjenica postojanja interne banke u Trikotaži aktivirala je radnike da štede od ionako skromnih primanja. Iz narednih priča shvatljivo je daje jednima štednja bila nezamisliva dok su drugi pak u tome vidjeli svoju sporu, ali prosperitetnu priliku.

„Ma kakva štednja! Jedva izguraš nekako. Koja štednja!“ (D.B, kazivačica)

„Jer sve su vukli da se štedi u fabriki, ali su raspolagali sa tima šoldima, a imao si 1 ili 2% više nego u banki. Ako imaš za štediti ti se isplati, ali na malo veću svotu ti ipak dođu lipi šoldi. I evo sad su ostale bez i jednog šolda.“ (A.Š, kazivačica)

Banka je bila tu da ispunjava želje svojih radnika, naravno onih koji su ulazili u kategoriju solventnosti. Napredovalo se, imalo se, bilo je takvo vrijeme. Uzajamna pomoć bila je financijska SOS stanica unutar firme. Svaki mjesec uplaćivali su koliko su mogli i htjeli s time da je jedna određena svota ipak bila određena. Radnici bi došli

sa zahtjevom i firma im je dala i do pet puta veću svotu od uplaćene. Vraćanje je išlo mehanizmom oduzimanja „rata“ s plaće, bez kamata.

„Samo odeš kod blagajnice, oni ti pogledaju na kartici da li si sve otplatio. Ova u platnom promet kaže: „Čista je. Otplatila je sve. I sljedeći mjesec još opet možemo dati.“ (I.A, kazivačica)

To je zasigurno stvaralo osjećaj sigurnosti jer iako su radile za male plaće uvijek su imale firmu na koju se mogu nasloniti, ali i vlastita (ne)produktivnost bila je ključ mjesečnog (ne)uspjeha. Jedna od pogodnosti je bila mogućnost povoljne kupovine na rate u većini dućana u Puli što je bio početak vježbanja potrošačke kulture. (Duda 2010:36)

„I zimnice koje smo dobivali! Plahte. Lonce. Sve na rate, ali bez kamata. Došli bi prodavači/trgovci u tvornicu...da li možemo doći...i s kombijem bi bili došli, unutra bi mali plahte, mi bimo bile došle i bimo izabrale, on je zapisao i onda bi nam bili oduzimali po 100 kuna mjesečno. Na tri rate.“ (I.A, kazivačica)

„Čak su knjige prodavali na rate, enciklopediju sam bila prvu uzela Marinu. To su ti bile ovako tri knjige debele. To kad sam ti ja doma donesla to je bilo...moj sin Marino nije htia spat dan i noć smo ga morali tirati da ne čita. Moga si se moja. Imao si dosta prilike da se digneš. Da se kulturno digneš. Radnik je prije bio jedna jako važna figura, se cijnilo radnika, jako.“ (A.Š, kazivačica)

Trenutak o kojemu su sve kazivačice prepričavale sa smiješkom na licu bilo je nošenje bušti s platnom listom – koja je bila „karta“ za podizanje plaće u internoj banci. Usporedbom pre i post-ratnih običaja vidimo da je došlo do promjene načina podijele bušti, no sreća i uzbuđenje nisu promijenile oblik.

„Iz kancelarije su nam lijepo nosile plaću. Svi smo čekali kad će doći ova sa bušte od plaća!! Donesla bi u kašeti i tu bi bile sve bušte. Sa imenom. I svi kako je zaradia. Kako si napravila normu tako si dobila.“ (M.H, kazivačica)

„Znam kad smo trebale dobiti plaću. Samo dolje u red čekale bušte. Na ruke dobiješ. Ne znam sad kojeg u mjesecu, ali smo čekali u koloni dolje. Ajme kao da je jučer bilo. Ne znam točno koji dan je dolazila plaća, ali bila je redovna. Kojeg nemam pojima. Onda bi nas poslale deset po deset dole. Nismo to išli svi odjednom. (...) Svakih 20

min/pola sata jedna grupica bi išla dolje. To je bila sreća! To bi bilo pred kraj radnog rada.“ (D.B, kazivačica)

„Tako da si uvijek bio siguran“ ili „Tada se više gledalo na prava radnika“ glavne su i opetovane izjave svih kazivača. Nije li to paradoksalno? No koliko literatura i teorija mogu uopće pobiti njihov osjećaj? Ne mogu. Konkluzija je da „prava radnika“ oni zapravo poistovjećuju s financijskom sigurnosti što ukazuje na selektivno viđenje života i nedostatak kritičke refleksije o vlastitoj ideologiji (Jambrešić Kirin 2013:73). Uspoređujući onda s današnjom situacijom kažu: „Džabe nama sva prava svijeta kad u današnjem svijetu nemam za pogaču, a kamate na zajmove su beskonačno nerealne“ .

4.3. „Sve se gledalo kroz novac!“

Pokret za visoku produktivnost, ili oslobođeni rad od 1949. godine, iznjedrio je brojne jugoslavenske radnike-junake u sferama lake i teške industrije - udarnike.

„Prvi put već kad se fabrika organizirala, onda sam bila jer ki je najviše normu postiga je bia udarnik...pa san bila i udarnik ne znam ni sama kolike pute. Kao najbolja radnica. Onda to je pisalo na ploči u portirnici. Kapiš? Na oglasnoj ploči. To je jako ponos bio.“ (A.Š, kazivačica)

Udarnici su kategorija, u potpunosti iščeznula i nepoznata današnjem svijetu. Ideja je to preuzeta iz Sovjetskog Saveza, tzv. stahanovizma, čija su herojska djela, požrtvovni rad i život van tvornica/rudnika poslužili kao primjer i motivator za ostale radnike u zemlji. Udarnikom u Jugoslaviji su bili „proglašavani radnici i namještenici za kolektivno ili individualno učestvovanje u radnoj utakmici i koji za osmosatno radno vrijeme u toku od tri mjeseca sistematski prekoračuju normu najmanje za 20%, a gdje ona nije utvrđena najmanje za 30% postojeće ili uobičajene norme uz dobru kvalitetu proizvoda. (Matošević 2015:55) Najjednostavnije rečeno udarnica je bila najbolja radnica, ona koja je napravila iznad predviđene norme i kroz kazivanja može se konstatirati da je i Trikotaža svoje radnice za nacionalnu trku imala. Pratilo je se na nacionalnom nivou tko su udarnici, iz kojih poduzeća, gradova i slično, a razloga je više - kompetitivnost koja je prirodna ljudskom biću, dobivanje priznanja „počasnog zvanja“ udarnika, ali prema svjedočanstvu više radnica prve generacije koje su se natjecale jasno se iščituju i neki drugi ne-samo-moralno-motivirani razlozi.

„Ali u sedam sati tih 10 minuti ti je pošlo u normu. Zato nisi ni u zahod poša, pa samo čim više da učiniš jer plaća je bila mižerna, i ko si učinia za to si bia udarnik. Jer na primjer ko si činia 50, 100 je bila žurnada, ali ako si ti prebacia 50 to ti je!! To je ritko ki jer neki je jedva stiga, neki kako si se snaša, kako si bia spretan i tako. Jao meni moja.“ (...)

„Jer kad si ti bia udarnik, čak si ti tu i neku nagradu dobia, koliko je bilo se ne sjećam, ali si dobia nagradu. Novčanu nagradu! Da. Pa sve se gledalo kroz novac moja! E da.“ (A.Š, kazivačica)

„Bilo je toga da, da da, bilo je toga po svih tvornica je bilo. Tako da se natičeš, da što više učiniš. Jer onda je bilo u interešu čim više učiniti.“ (M.H, kazivačica)

Materijalna komponenta značila je puno više, barem kazivačicama s kojima sam ja imala prilike razgovarati, ali to se tako logično uklapa u ulogu žene koju je ona tada preuzela. Gotovo svemoguća što najbolje prikazuje film *Od 3 do 22*. Bio je ponos da se tvoje ime nađe na oglasnoj ploči Tvornice, ali imati dinar više za domaćinstvo i djecu bilo je mnogo važnije. Nagrađivanje je nedvojbeno potpomoglo emancipaciji žena (Matošević 2015: 22). Koliko je udarništvo imalo snažan utjecaj na uspješnost cjelokupnog radnog kolektiva po principu „rivalstva-u-funkciji-postizanja-zajedništva“ (Matošević 2015:104) najbolje se može osjetiti kroz kazivanje radnice druge generacije koja, donekle, označava početak sloma i propasti Tvornice.

„Ja to nisam prošla, to je bilo više za partizansko. To je bilo kad si bio najbolji u normi. To poslije nije bilo kad sam bila ja. To su bili oni stari partizani, mi smo ovako malo već popuštali.“ (S.K, kazivačica)

4.4. Žene u muškoj tvornici?

U samom pogonu nije bilo puno muškaraca, oni su više obavljali poslove u mehaničkoj radioni, skladištu, po uredima, kao trgovački putnici, stolari i vozači. U ovom potpoglavlju bavit ćemo se njihovom stranom priče od dobivanja posla do odnosa s ženama u pogonu pa sve do njihovog statusa u Tvornici. Osim komparacije radnih navika muškaraca i žena, upoznavanjem statusa kojeg su uživali u Tvornici osvrnut ćemo se i na borbu radnica za ravnopravnost i ženska prava. (Matošević 2010:29-47)

„Najbolje su živjeli mehaničari, i oni tehničari. Nisu imali puno posla. Znate muški je bilo muški. Nisu bili puno, ali kancelarije su bile pune da van ne mogu reći. I šef i ono i vraga i Boga.“ (A.O, kazivačica)

4.4.1. „Ja i moje žene“

Slušajući mušku populaciju radnika u Trikotaži na prvu će se steći dojam kao da su cijeli životni vijek radili u nekoj drugoj Tvornici. S jedne strane takav doživljaj i ne čudi jer raditi van postrojenja, ne dijeleći stres rada na normu i pritisak nadređenih ukazuje da su muškarci imali opušteniji odnos prema svakodnevnim radnim obavezama. Kazivač N.G. zaposlen u skladištu 1994. godine bio je „involviran u sve pore Tvornice“²¹ i njegovo je svjedočanstvo hvalevrijedno jer otkriva nepoznatu perspektivu i odnose među radnicima iz jednog drugačijeg kuta gledanja. Intervju s njim je dogovoren danima ranije i kazivač kao da je jedva dočekao ispričati svoju *storiju* o Trikotaži.

„Reko sam dečkima koje znam (...) da tražim posao i ko mi jave ću doć. I tako mi je jedan prijatelj rekao „u Areni“. A dobro sam rekao, nema problema. Ja sam mislio, Arena...to će biti sezona...Arenaturist i onda mi je rekao „Dođi dođi, baš me zvala ova koja to određuje. Dođi na razgovor.“ Došao sam ja. Sam rekao šta to je to. „A da, to ti je Trikotaža.“ A dobro sam rekao. Posao je posao. (...) Šef skladišta je u to vrijeme bila jedna žena tako da nije mogla raditi fizičke poslove. (...) Onda sam ja umjesto u Arenaturist došao ovdje. Arena-Arena. A ono je ustvari bila Trikotaža. I onda jedno vrijeme sam radio, sam htio radit, plaća nije bila bogzna šta. Jednostavno sam bio naučen na neku svoju slobodu i kao dizaličar. Imao sam svoj posao, mogao sam, uvijek sam bio u pokretu. Nisam bio vezan u četiri zida. Mogao sam ići ranije ako sam završio posao i onda mi je to na neki način i odgovaralo. U to vrijeme sam čekao i posao u Uljaniku kao dizaličar. Međutim kad je bila potreba da idem ja sam rekao „ma neću.“ Za manju plaću, ali meni je ovdje bilo dobro. Dobro mi je bilo s tih par muških sam se našao, a i bogami mislim da su se mnogi našli sa ženama. Evo i danas održavam kontakte s dvoje-troje muških, od nas 10-12, a sigurno sam s deset žena u kontaktu. Zovemo se, nađemo se, popijemo kavu i tako. Ostali smo kao da dalje radimo. (...) Smijemo se. Isto, ne kao prije jer ne dolazimo svaki dan, al' se nađemo. Obavezno se nađemo to uopće nije problem. S njima sam više nego s muškim osim sa tim kolegom Mladenom, tim dva vozača i tim dečkom koji je bio šef održavanja. Evo s njima, ostalo su žene. Moje žene.“ (N.G, kazivač)

²¹ Tako je svjedočio drugi kazivač M.M. za svog kolegu.

U razdoblju od 1994. do kraja u Tvornici je bilo do petnaest muškaraca, većinom u Upravi. Rad je već tada bio podijeljen u dvije smjene, a nakon 2000.-te sve je spalo na samo jednu smjenu. Odlaskom radnika u mirovinu nije bilo potrebe za primanjem novih te u slučaju potrebe zapošljavalo se na određeno vrijeme. Ukoliko se netko pokazao vrijednim ugovor je produžavao no većinom nije bilo potrebe jer se ulagalo mnogo u modernizaciju strojeva koje je onda samo inženjer opskrbljivao. Tako je jedino pletiona nastavila raditi u tri smjene, što je značilo stalni rad strojeva. Običaji na radnom mjestu za mušku populaciju bili su neusporedivo opušteniji, a to se prepoznaje u narednom kazivanju.

„A da, imali smo fešte. Normalno. (...) Mi muški smo si znali češće napraviti, imali smo prostoriju i tu smo tako petkom, kupili ribu, meso, netko bi išao raditi to, pripremio, za vrijeme marendi bi došli i tako. Bilo je često, ali tako kako je to sve išlo krajem možda već prije 2000. to je već počelo, ajde do 2005. se to moglo. Sad je 1. Maj sad ćemo napraviti, a cijela firma je bila jedino kad je netko odlazio u mirovinu. Većina ljudi je tako napravila. Onda bi se najeli u nekoj prostoriji, društvenoj i onda je bilo to sve malo manje jer ljudi nisu imali plaće i kako ćeš onda častiti. Pa je i to malo zamrlo, neki smo napravili, neki nisu, ovisno o tome kako su bili financijski potkovani.“ (N.G, kazivač)

Naslov poglavlja je „Žene u muškoj Tvornici“ jer su upravo kazivanja muškaraca i žena navela na takvu premisu. Kako je bilo biti muškarac u većinskom ženskom radnom kolektivu i smatraju li da je među njima postojala ravnopravnost kazivač odgovara:

„Je bilo je zabavno. Moralo je biti zabavno. Žene su dolazile raditi, imale su svojih kućnih problema. Jedan dan su raspoložene, drugi dan manje. Uvijek je bilo malo nekih zezanja. Malo bilo je svađa, ali to su bile svađe na oko 10-15 minuta. Pa teško je reći, kazati da li smo bili ravnopravni. Jer jednostavno muškarci su bili u manjini. I na neki način, barem u periodu koji ne poznajem, ali znam iz pričanja – u periodu iz bivše države, oni su bili malo nekako tetošeni. To je činjenica i to znam iz priče njih i svih. I oni su, znate imali dosta putovanja. Išli bi raditi interijere po prodavaonicama pa bi išli dva tri mehaničara pomoći stolaru...i tako...nije im bilo loše.“ (N.G, kazivač)

Žene su pak na ista pitanja, uz saznanje da su muškarci imali 30% veću plaću, odgovarale ovako.

„Uvijek. Uvijek. I uvijek smo ih držali kao da su oni nešto bolje od nas. Oni su nam, jer su nam bili potrebni. Jer ti treba popraviti mašinu ako je majstor ili tako. (...) Čak i doma kad ti nešto treba su znali doći. Još ako su bili majstori za to. Pa možda sad pred kraju smo marili za plaće. Bilo je svega. Bilo je ono ovako-onako. Ona je bolja. Više-manje. Onda kad smo osjetila da je to kraj. Da gubimo Tvornicu pa je sve to izašlo na vidjelo.“ (A.O, kazivačica)

4.4.2. „Nemoj nikada ništa pitat, pogotovo za plaće“

Nerijetko su u Tvornici bili zaposleni bračni parovi ili članovi uže obitelji iako oni to tada ne bi okarakterizirali kao nepotizam jer privilegiranih nije bilo. Rad na normu se morao ispuniti ili se u suprotnom tražilo prikladnije/funkcionalnije radno mjesto. Početkom 1950-ih žene su počela izlaziti iz muške sjene i njihov se glas čuo.

„Ti muškarci ki su delali tamo i to sve skupa, njihove žene su tamo delale, ali nis imala one privilegije posebne od nas drugih. Mi žene smo se družile. One sa svojim mužima za vrime radnog vremena se nisu družile. One su radile u proizvodnji, oni u kancelariji. Šef računovodstva je bia, tehnički direktor je bia, rukovodioc doli, a žena gore u proizvodnji i ona je bila tretirana kao i sve druge. (...) Da su žene tekle za svojim mužim i bila s njim na marendi, proteštivale za nešto, ma ne valja u proizvodnji i tako protiv nekog rukovodioca i protiv nikega...tega nije bilo. Tega nije bilo. Ti nisi imao prava na to. Niti da je on tebe štiti. Niti je on tebe mogao štiti. Ona je bila radnica tamo. Oni su došli skupa, pošli skupa, ali što se ticalo...svaki na svoje radno misto. Svi smo bili pravedni. Malo više, kako bin ti rekla, jer onda je još bia još malo više kao muški. Ali su žene počinjale imati prava. I kad se učinia Radnički savjet, upravni odbor, sindikat, onda se već pošlo više od proizvodnje skoro nego rukovodioc. Su bili neki rukovodioci. Ako se raspravljalo nešto u vezi proizvodnje i tako bi ih se bilo zvalo na sastanak. Direktor naravno i tajnica su bili. Ali takorekoč, oni su ti dali prijedlog, ima stvar da si ga i primia, ali si mogao nešto reći ne tako nego ovako, eko. I već je počelo biti po malo onako pravo.“ (A.Š, kazivačica)

Tabu tema u Tvornici bile su plaće. Da li je to iz razloga da se ne raspiri diskusija o nejednakim plaćama, o činjenici da su muškarci imali do 30% veća primanja iako su žene bile nositeljice posla u Tvornici ili jer se participacija u Partiji dodatno bodovala i nagrađivala - samo možemo pretpostaviti. No o tome se nije razgovaralo.

„Ne, ne. Slabo se znalo tko koliko ima (plaću). Baš zbog te norme. Jer evo na primjer ja bi napravila 100 maja, ova bi napravila 500-600. Neke su bile toliko brze i precizne žene da stvarno su napravile kako treba. Ali se nikada nije međusobno govorilo da se ne bi stvorila ta neka mržnja i ogovaranje. Čak se sjećam da su mi govorili nemoj nikada ništa pitat pogotovo za plaće. Nemoj ništa pitati. Koliko napraviš, toliko će dobiti. Ali ono, bio je koliko napraviš toliko dobiješ. Ako prebaciš normu, računaš na veću plaću. Ako ne. Svaku kunu si zaradio. Nije bilo fiksnog dijela. I to ono...čak smo znali mi novi, jadni, neke pute preskočiti marendu da bi napravio dve-tri majice više da im se približiš. Ili bi ostao popodne još par sati da natučesh koju maju, ono da se malo dokažeš da se trudiš, da si ono vrijedan, da možeš i ti. Meni je to sve ostalo u lijepom sjećanju. Jedno iskustvo. E sad da i to imamo bi se vratila. Stvarno. Prestrašno.“ (D.B, kazivačica)

Iako se o plaćama nije trebalo razgovarati, žene su ipak nekoliko puta oformile grupu i ušle u štrajk. Sredinom 1970-ih je izbio u pogonu zbog nezadovoljstva podjele viška²². Financijska motivacija bila je očigledno glavni pokretač jer radnica na svim poljima jer u ono vrijeme skupiti hrabrosti i krenuti u protest protiv šefova bila je izuzetno rijetko viđena stvar ponajprije jer se prijetilo otkazima, svjedoče radnici, u slučaju bilo kakvog neposluha.

„Štrajk je bia, znaš šta...kad je nama bia doša Škinjarić, on je još živ, taj direktor, jako je bia dobar, ali on je jako puno bia dava za Općinu, kapiš, da sebe uzdigne je dava tamo. A mi kad smo, plan je bia 10000 kn recimo, je bia plan, a mi smo učinile 15. I sad oni 5 hiljada što je bilo više to se dijelilo radnicima, a on bi bia ovako malo volia dati Općini. On je bia prosvjetni radnik, u školi je dela i tako da je on tamo, znaš to je bilo vipe za nje. I onda je bia štrajk. Da nećemo mi tako, nego da ćemo da se to podijeli. Da to je naše, da to smo mi zaslužili. Jer mi, na našu proizvodnju, na našu prodaju, mi smo trebale imati barem još 50% plaću veću nego smo je imale. A mi nismo imale plaću veliku, nego se dijelia, on nije da veću plaću, za tamo. I za to se onda štrajk dela, proteštivalo da mora biti. Da, da se uspjelo. Svaka tri miseca je bilo, kako da ti rečen, se činila kontrola. Koliko je izašlo, koliko je dobiti, koliko je potrošnja. To je ostalo i to

²² Višak se dijelio među radnicama na temelju dobrog poslovanja Tvornice tri puta godišnje – za Prvi maj, 29. novembar i Novu godinu.

nek' se radnicima dijeli. Se dijelilo. Ali to nam nije pošlo na plaću, niti nam je to išlo na banko jer bimo mi imale veću penziju. Ali nije, to je bilo kao višak.“ (A.Š, kazivačica)

„Ali bilo je žena koje su to osjetile i koje su protestirale. Ja sam bila mlada nisam mogla protestirati. Ako sam i protestirala prijetilo mi se otkazom.“ (A.O, kazivačica)

Domena provođenja slobodnog vremena i života izvan Arena trikotaže žene opisuju kroz dnevne rituale kuća-posao-kuća bez traćenja vremena po kafićima jer upravo je to bila refleksija ispunjenja vizije dobre i uzorne radnice Jugoslavije.

4.4.3. Tračevi, preljubi i svađe

Sugovornice navode da su bile česte situacije preljuba na brojim izletima s firmom, primjer je u nastavku.

„Kad bi išli na put su si našli ljubavnice. Svi su išli na skrivečki. Imali su žene u Tvornici i išli su s tim činovnicama, svi u hotele tamo di bi bili na putu. To bi se bilo pričalo.“ (I.A, kazivačica)

I direktor Roko je bio lepršavog duha, a zanimljivo je da su tri sugovornice spomenule famme fatal Brunu, koje je između ostalog, tvrde, bila i njegova ljubavnica. Bruna je kasnije radila u prodavaonici Arena trikotaže što je bila najveća privilegija i spas. Nije bilo noćnog rada niti norme.

„Mi se čini anke da je kod nas bio direktor ovaj Roko. On je hodia s jedna naša žena. Su flertovali. Jer ona je bila oženjena i nije mogla imati dice...ma je bila trudna četiri puta ma joj je umro svako dijete kad je rodila. Onda je našla ovaj direktor...pokle ju je valjda on puštia. Ča ja znan. (...) I to smo joj vajka svi govorili Roko Prč. I anke je hodia s jednom ča je radila u butigi, Bruna. Jao ta Bruna. I ta Bruna ma da vidite, ča je napravila s njim. A sad je Roko...ide u vrtić, ga dođu uzeti, on ne zna nikoga i ništa. Sina je imala s direktorom. Ona je mislila da on će pustiti ženu. A on je rekao da ne pusti ženu za nikoga. Niti za nju, niti za ovu drugu. A svi su ga volili, da sad mi je došlo na pamet. Bruna je išla s Rokom. Meni se (Bruna) nije sviđala, makar nisam imala posla s njom.“ (M.H, kazivačica)

Poslije rata, sredino 1990-ih situacija se promijenila. Došao je novi direktor koji je htio mladu radnu snagu po dućanima, a stare radnice su se nakon 10-15 godina vratile u Tvornicu. „(...) stare neka idu u tvornicu da ih nitko ne vidi.“ Neke su sugovornice ipak

bile suzdržane oko pitanje ljubavnih odnosa pod izgovorom da se radi o „delikatnim stvarima“. Iz toga možemo iznjedrati nekoliko zaključaka: nakon toliko godina što svoje kolege nisu vidjeli ili su neki akteri možda i preminuli osjeća se doza poštovanja koje se neće iznevjeriti, no također to govori u prilog činjenici da se nešto zaista događalo i da postoji materijal za pripovijedanje.

U pogonu punom žena za očekivati je da su postojale svađe. Nije bilo moguće sa svima održavati dobre odnose, a i svatko je imao svoju grupicu žena s kojima su provodile najviše vremena, a to su najčešće bile kolegice koje su radile u istom odjeljenju. Osim ne slaganja karaktera bilo je uobičajeno ustaljenih razloga koje su raspirivale napetost. Tako se kazivačica D.B. prisjetila svog početka rada na šivačkoj mašini i pritiska koji je osjećala od pojedinih radnica koju su joj zamjerale da ih usporava.

„Pa bilo je svakakvih. I žena koje te razumiju, koje su ono isto prošle početak. A neke su mislile, ono, ako mogu one možeš i ti. Bez obzira što si deset dana/mjesec dana tamo/dva tri pet, a one deset/petnaest godina. Očekivale su brzinu. Čim sjedneš da ti to već znaš. Ja kad sam vidjela tu mašinu, ko da sam vidjela aliena ili robota nekog. Bilo je svega. I žene koje su te razumjele i žene koje su te popljuvale.“ (D.B, kazivačica)

Drugi, nešto češći, moment sukoba bi izazvan procjenom predradnice da namjerno nekoga zakida kod podjele proizvoda.

„Burna atmosfera! Neke pute bi bilo sve dobro, a nekad svaaaaaaaaađe...koja će šta raditi. Ima hiljadu artikla. Ti radiš ovaj artikal ja onaj. I ti artikli se nisu bili isto plaćeni. Ovaj se bolje isplatio raditi, ovaj je bio teži i slabije plaćen i tako. I onda bi se svađale zašto je ona bolje dobila, ja neću imati normu. Zašto ova slabije. I to ti je tako bilo. I Onda bi se posvađale. Bi šefica došla pa ona šta naredi, tako je trebalo biti. To smo bili na primjer 5 singerica, onda su sve bile skupa, jedna iza druge...sve smo gledale koja šta radi, ljubomorne. Ova je dobila bolje, vidi ova iza nje...i onda bismo išle kod predradnice vikati...zašto njoj već peti paket lijepoga šalješ, a meni peti paket crnog?!! A crno je teško raditi nego bijelo.“ (I.A, kazivačica)

Bila je tu druga strana Trikotaže - solidarnost, kolegijalnost, briga za one kojima je pomoć najpotrebitija. Postojala je mjesečna kontrola za provjeru da li žena još uvijek doji. Do treće godine djeteta žene nisu bile obavezne raditi treću smjenu iako su se mnoge žrtvovala da ne izgube svoju mašinu/stroj i mjesto na pogonu. Imale su

besplatne jaslice i vrtić. Dobiti bolovanje zbog bolesnog djeteta bila je normalna stvar, dovoljno je bilo telefonski javiti. Briga za radnike i njihove obitelji bila je u slučajevima zaposlenih u „prvoj generaciji“ Tvornice neupitna, a to dokazuje sljedeće kazivanje.

„Moj najstariji sin je preskočia razred, je bia fenomen ta školu. Kad je moj direktor jako je drža za tega jer je on kao napisao najbolji sastav Petra Preradovića - pa kad je bila, evo valjen se ježin. Da je on dobia tu prvu nagradu...“Evo ti tri dani“, ne znam koliko šoldi, „greš s tin malim na njegovu godišnjicu.“ Kapiš, ima on i ploču i nagradu ča je bio dobia i tako. Puno su pomogli, puno se pomoglo.“ (A.Š, kazivačica)

U slučaju bolesti ili smrti supružnika ženama se izašlo u susret te su bile oslobođene noćnog rada, a ponekad i popodnevnog. No ukoliko je bilo jako puno posla više nitko nije bio privilegirani. Jedna od sugovornica je ispričala kako je otišla kod tajnice i rekla da više ne može živjeti u uvjetima u kojima je živjela. Za sedam dana kući joj je došla komisija i nedugo nakon toga dobila je stan²³. Komisija je također odlazila u kućni posjet ženama koje su na bolovanju kako bi provjerili jesu li i koliko radnice bolesne. Kontrole i „stega“ trajale su do početka Domovinskog rata. Vrijeme nakon toga piše drugačiju povijest Tvornice.

4.5. Krađe, disciplinski sud i otkazi

Snažna socijalna država podrazumijevala je pravo svakog građana da radi posao u skladu sa svojim mogućnostima. Već je više puta kroz kazivanja spomenut strah od neispunjavanja norme i ono što me zaintrigiralo jesu donekle oprečni odgovori na pitanje sjećaju li se radnice da je netko zaista dobio otkaz te u kojem bi slučaju došlo do realizacije istoga. Dok su se jedne površno mogle sjetiti pokojeg slučaja krađa druge uopće ne pamte otpuštanja, no spisi pazinskog arhiva daju drugačiju sliku. Na slici 14. je odgovor Radničkog vijeća iz 1959. na žalbe četiri radnika o otkazu zbog neproduktivnosti. Prije nego li je Radničko vijeće na sastanak dobilo ove predmete na usvajanje ili izmjenu prvo su isti bili na razmatranju kod Komisije za žalbe. Zaključci Radničkog vijeća ukazuju koliko je reda, rada i discipline na poslu bilo te da su praćenja bila konstantna, a otkazi neminovna realnost. Odgovori na dvije žalbe objašnjavaju da je poduzeće učinilo sve kako bi izašlo u susret povećanju produktivnosti radnika no unatoč tomu rezultati su izostali. Treći odgovor indicira neprihvatanje nedosezanja

²³ Za stan su skupljali bodovi – cjelokupna obiteljska financijska i zdravstvena situacija, broj djece, radni staž i sl.

norme u dužem vremenskom razdoblju dok se u četvrtom slučaju žalba uvažava s obzirom da je riječ o radnici koja radi svega šest mjeseci na normu te joj se daje prilika da svu produktivnost unaprijedi kroz sljedeća dva mjeseca.

Slika 14. Odgovori Radničkog vijeća na žalbe radnike 1959. godine

c) Predlozi komisije za molbe i žalbe, podnijela je drugarica Grubišić Anita, predsjednik te komisije koja je iznijela. Sa strane komisije za zasnivanje i odkaziavnje radnih odnosa pri RS dobilo je 5 radnika otkaz na službu zbog neproduktivnosti. 4-tvornica od tih radnika uložila je žalbu na dobijene otkaze koje je komisija razmatrala i donjela RS svjpe predloge da se usvoje ili izmjene.

- 7 -

Žalbe su uložili sljedeći: Kolak Cvetan, Muminović Ođina, Brešić Danica, Kiavalon Marija. Komisija je nakon razmatranja žalbi dala RS sljedeće prijedloge:

- 1) Žalba Kolak Cvetana, odbija se iz razloga što je sa strane poduzeća poduzeto sve što je bilo moguće da mu se izadje u susret i omogući rad u našem poduzeću, ali to nismo postigli, a neka druga radna mjesta za njega nemamo, te se predlaže da se uvažuje prvostepeno rješenje o otkazu zbog neproduktivnosti.
- 2) Također se odbija žalba Brešić Danice na dobijen otkaz iz razloga što je imenovana bila učenik u privredi pa prema tome imala dovoljno mogućnosti da postigne produktivnost u tako dugom vremenu to nije uspjela, uvažuje se prvostepeno rješenje o otkazu.
- 3) Za Kiavalon Mariju, komisija također predlaže da njoj se uvažuje otkaz o prvostepenom rješenju jer je i ta radnica već dosta dugo vremena u poduzeću i nikada nije normu postizavala ni 80% i ako je za to imala sve mogućnosti.
- 4) Za drugaricu Muminović Ondinu, komisija je dala prijedlog da njoj se žalbi uvaži, ali pod uslovom da ostaje još dva mjeseca pod otkaznim rokom pa ukoliko u to vrijeme ne postigne bolju produktivnost da njoj se uvažuje otkaz, tj, prvostepeno rješenje o otkazu ostaje na snazi. Do tog prijedloga komisija je došla usljed toga, što je imenovana kvalificirana pletačica te radi svega 6 mjeseci na normu.

Članovi RS su po svakom prijedlogu komisije zasebno diskutirali i jednoglasno se sa dizanjem ruku suglasili sa gornjim predložima komisije.

Izvor: HR-DAPA-104, Narodni odbor općine Pula Tvornica trikotaže Olga Ban Pula 1959 kut. 946

Ne postizanje norme nije bio jedini razlog otkaza. Neki slučajevi su išli preko Disciplinskog suda u kojemu su bili radnici, rukovoditelj i direktor. U slučaju neposluha ili problematične situacije šef je napisao zapisnik, a radnik ga je morao potpisati nakon čega je mogao podnijeti žalbu zbog eventualnih nepravilnosti.

„Onda si mogao poći i žaliti se. Da to nije tako nego onako i tako. Onda bi ti dali ukor...tako se zvalo. Bia je komunizam. Danaska možeš svašta reći. Onda nisi mogao reći svašta. Danas su svi slobodni. Di biš se bia pregovara, ne biš ne sunce moje za cili svit. A danas možeš reći ča ćeš.“ (A.Š, kazivačica)

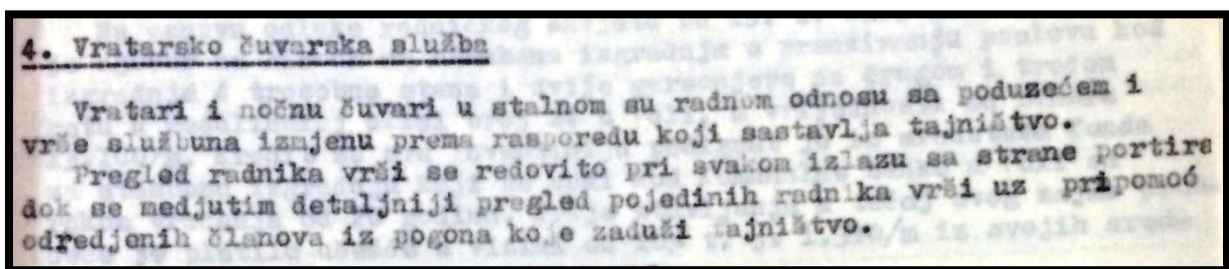
Postoji još jedan zanimljiv detalj, a najbolje će biti citirati sugovornicu i jednu od protagonistica priče, na pitanje jesu li žene nosile robu doma ovo je odgovor.

„Jesu. Da. Normalna je stvar kao kada prodaješ cipele ili prodaješ bombone da ćeš uzeti jedan bombon. Dole su imale stražu koju svako toliko ti on stisne, a ko prođe, kome dođe da mu zvonči mora na kontrolu. Imali smo ovako svijetlo na vratima i mala sobica. I ti hodaš hodaš hodaš...i on ovdje upali crveno i ti stani. I onda ideš u tu sobicu. On te ovako pogleda, a vruga, ti imaš ispod obučen. Kapiš? To su više-manje svi radili. Otpatke i višak smo mogle uzeti doma.“ (I.A, kazivačica)

„I onda znaš, to je bilo i dosta strogo kad smo hodili s dela, ne vajk, ali svako toliko je bila glavni pregled i na ova vrata si pošla unutra, tu si izašla...je bila jedna žena te pipala da ne biš šta ukrea. Da, to je bilo to kontrola.“ (M.T, kazivačica)

U početku su kontrole vratarsko čuvarske službe (sl.15) bile stroge, no kao i većina stvari u Tvornici, '90-ih se situacija uvelike promijenila. Možda netko i jest tada dobilo otkaz zbog krađe no nitko to nije mogao potvrditi. U nastavku imamo priče o otkazima zbog krađa za vrijeme Jugoslavije.

Slika 15. Vratarsko čuvarska služba 1959. godina

Izvor: HR-DAPA-104, Narodni odbor općine Pula Tvornica trikotaže Olga Ban Pula 1959 kut. 946

„Da si dobia otkaz bi bilo da si nešto uzeo pa da su te vidili onda bi dobia momentalni otkaz. (...) Ali mi kad bi pošli doma ovako bi se stresa i džepe, da ti ne bi nešto slučajno u džepu ostalo makar. Sve prečiže smo bile i to je bilo najviše za to da se ne bi nešta uzeja. Bilo nekih koje su se opomenu, prvu, drugu, ako još jednom onda ćeš dobiti

otkaz i tako. Grdo razgovarali sa šefovima, pregovarali, ali onda si bia pozvan pa si dobia (...) Neke žene bi se bile jako pregovarale. A kad je potriba delati, muči i delaj. Danaska nije tega, ali je drugi način života. Bila je disciplina i tako.“ (A.Š, kazivačica)

Radnica koja je svoju karijeru u tekstilnoj industriji započela u Pazinu prisjeća se momentalnog otkaza kolegici koja je ukrala nekoliko konaca jer samim time nije mogla dokazati da i ranije nije krala inventar. Priča kazivačice M.T. jedna je od najbizarnijih priča o otkazu za vrijeme Jugoslavije kad je uhvaćen električara Arena trikotaže koji je krao majice u matičnoj tvornici i preprodavao ih u Rovinju.

Do zadnjih dana Tvornice aktualne su bile prijetnje o skidanju novaca uslijed raznih prekršaja kao na primjer kašnjenja na posao, ali čini se da je uvijek sve ostalo samo na riječima jer se nitko ne sjeća realizacije istoga. Da je vrijeme Jugoslavije sa sobom uvijek vuklo i intrigantne političke zaplete govori ova posljednja priča poglavlja, kazivačice A.Š, koja na naoko veselu, bezbrižnu, skladnu radničku atmosferu baca jedno malo drugačije svijetlo.

„To je bilo između 1951. i 1954. godine. Došao je jedan direktor iz Kragujevca. On je toliko bia dobar, toliko je bia dobar. Je došao on i žena i mala. Ja gren i u crikvu svaku nedilju i ih vidim. Tolika je bia on dobar za radnika. A njegova žena je radila u Fabriki i pokle su imali tu malu. Mi smo pokle iza rata...ja nisam političar, ali bilo je nešto da se Rusija i Jugoslavija nešto nisu baš slagale. I on je bia više na onu stranu i onda su zvali Infobiro. I ki je bia više na tu strani je bilo teško. I on je bia za radnika jako dobar i on je poša u zatvor. Njega su kao političara, zbog politike. Bila je još jedna žena s Velog Vrha, ali ona je bila dobila vani na sudu, su je bili spasili, ali ovi je poša u zatvor. Njegova žena je radila u Fabriki do penzije i tako bimo je pitali vajka za njega i pozdravili ga. (...) bio je doša forši doma umriti. (...) Onda je iza rata bila jako velika disciplina. Da bilo je to politički. Ali ja u tu politiku nisam nikad htjela pojtj.“ (A.Š, kazivačica)

Kroz četvrto poglavlje upoznali smo se sa specifičnostima socijalističkog radničkog života u mikrokozmosu Arena trikotaže. Bila je to eklektična sredina u kojoj su žene mukotrpnim i besprijekornim radnom na normu postizale nevjerovatne rezultate. Odnos s muškarcima u Tvornici i stav prema „jačem“ spolu bila je prava preslika kućne situacije jer su žene predugo bile u podređenom položaju da bi ih odjednom dana

ženska prava digla na razinu ravnopravnosti sa muževima ili muškim kolegama. Proces je dugačak, a čak i danas u 21. stoljeću možemo reći, još uvijek u povojima.

5. „TA FABRIKA JE IŠLA SVE U NIŠ“

Vijest o štrajku radnika modne trikotaže "Arena" zbog višemjesečnih neisplaćenih plaća odjeknula je u veljači 2014. godine. Ova je situacija dotaknula mnoge Puležane jer gledati propadanje i odlazak u povijest nekadašnjeg ponosa grada ne ostavlja nikoga ravnodušnim. No, krenimo od početka ili bolje rečeno od početka kraja Trikotaže. U ovom poglavlju pokušat ćemo detektirati uzroke propadanja Tvornice s naglaskom na onaj važniji i posljedični aspekt, kako su se s novonastalim procesom nosile radnice te koji je utjecaj to ostavilo na aktivnosti i odnose unutar i van Tvornice.

5.1. Početak kraja Trikotaže

Iako je u vrijeme socijalizma ispunjenje plana, tj. kvantitete, pretežito bila jedina mjera uspješnosti i produktivnosti, u poduzećima je drugorazredna briga bila kvaliteta proizvoda (Dobrivojević 2013:28) no to nikako nije bio slučaj u Arena trikotaži. Pulska tvornica od samih početaka diferencirala se upravo kvalitetom svojih proizvoda za koje je, zahvaljujući dizajnerici Mariji Vareško, više puta bila nagrađena državnim priznanjima koji su privukli strane partnere. Nažalost, rad visokih standarda nije opstao s promjenom društvenog uređenja sredinom 1990-ih i strukture Tvornice.

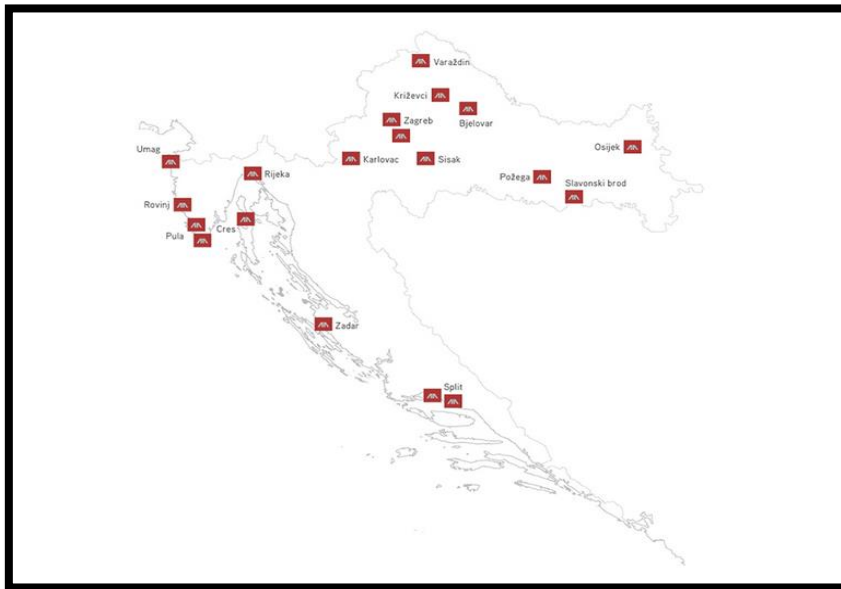
Početak 2012. godine tadašnja direktorica izjavljuje za Glas Istre da će se Tvornica baviti lohn poslovima²⁴ i izradom radne odjeće za bolnice i tvornice automobila dok će tržište velikih i skupih kolekcija napustiti jer bi time poslovanje bilo jeftinije, a kontinuitet rada tvrtke ne bi bio narušen. (www.glasistre.hr/2014) Ideja napuštanja stranih tržišta nagovijestila je nepopravljive probleme ili jednostavno lošu politiku upravljanja jer je Trikotaža i za vrijeme socijalističke Jugoslavije kao državna firma bila i te kako konkurentna na Zapadu. (www.glasistre.hr/2016)

Zlatno doba Arena trikotaže otišlo je u povijest. Kada je točno započeo početak kraja Trikotaže, teško je definirati jer ukoliko ustvrdimo da je za to zaslužan Domovinski rat

²⁴ Izvoz gotovog proizvoda iz Republike Hrvatske u inozemstvo nakon što je uvezena roba u Republici Hrvatskoj dorađena, odnosno oplemenjena (tzv. unutarnja proizvodnja). Radi se o lohn poslu kod kojeg izvoznik/proizvođač naplaćuje svoj rad, energiju i možebitno dio domaćeg materijala, dok je sav ili gotovo sav materijal za proizvodnju besplatno primio od strane inozemnog naručitelja, tj. kupca robe. Valja istaknuti da je ovdje primijenjen sustav odgode plaćanja carine, tj. carinski dug nije naplaćen jer je uvoznik uz Jedinstvenu carinsku deklaraciju priložio svoju bankovnu garanciju i istu upisao u polje 52 JCD-a kao osiguranje za namirenje mogućeg carinskog duga. <http://novi-informator.net/izvoz-gotovog-proizvoda-iz-unutarnje-proizvodnje-lohn-poslovi-i-kupoprodaja-robe>

bila bi to neistina jer sve do sada rečeno potvrđuje da je vrijeme rata bilo vrlo plodonosno. Zacijelo je riječ o vrlo kompleksnim procesima koji su se nadograđivali jedan na drugog pa sve do krajnjeg kraha. Insajderske priče pomoći će u razjašnjavanju cjelokupne situacije korak po korak.

Slika 16. Trgovine Arena trikotaže u Hrvatskoj iz 2012. godine

Izvor: <http://www.arena-moda.hr/prodavaonice/> 13.11.2014.

Kazivači su složni da se nakon rata, početkom privatizacije poslovanje počelo mijenjati i/ili gubiti. Značajnu promjenu u pogonu donijelo je i ukidanje normirke 1995. godine. Kako je izgledao rad na normu bez normirke najbolje je iščitati iz kazivanja.

„A sad u zadnje vrijeme kad se više nije normiralo je na oko data norma, a u stvari to se diglo i te kako. Na primjer te naramenice su bile 120 komada kad sam ja počela raditi, završile su na 500! Na dan! U osam sati draga! Je bilo moguće je, jer si radio kao magarac. Si bio razapet kao magarac na mašini. Srećom nisi radio non-stop to. (...) Nitko nije brojao normu. Prvo smo slale posao po traki dolje. Normalno bile su male etiketice na njoj i onda bimo pisale koliko komada i artikala. I te etiketice smo imale posebne knjige u koje je predradnik lijepio posao. Znači svaki dan je taj posao bio u knjizi. Pa je došlo vrijeme da smo si same u tu knjigu morale pisat. Pa na kraju... to je izgledalo odvratno. Jer mi smo bile plaćene da radimo, a ne da radimo taj posao ...poslije toga se počelo isto pisat, ali samo na papir koji ste dobili i onda bi išao na pregled kod glavnih šefova koji su bili za to. Bilo je svega. Bilo je žena koje nisu nikada

normu napravile a napisale. Bilo je...ali na žalost...kako se kaže netko na lijepe oči prođe, a netko mora raditi. Recimo kad sam radila prekovremeni rad nikada nam nisu prikazivali, a smo ga radile.“ (A.O, kazivačica)

Red, rad i disciplina su izbljebile. Liječnik u Tvornici je ukinut i radnici su se s nadređenima lako dogovarali oko izostanka zbog – bolesti, prehlade, mjesečnice, bez uzimanja bolovanja već samo uz obećanje o naknadnom odrađivanju izgubljenih sati. Razloge opuštenom odnosa radnika i predradnika ili nadređenih pronalazimo u činjenicama iznesenim od strane kazivača.

„Disciplina je bila više puno veća nego što je bila od '90. Znači od kada je nastala nova država, sam osjetio da je ta država, ta disciplina nije bila kao što je nekada bila.(...) Možda zato jer je jednostavno, ne znam...da li zato što je većina tih ljudi koji su ovdje radili na položaju rukovodioca i sami bili radnici, dosta ih je bilo. Bili su radnici, pa su išli u školu pa su možda osjetili da nije to trenutak, a drugo nije bila pravi vlasnik tvornice da bi mogao nametnuti svoju volju preko svojih ljudi. Nego je ipak to bilo...možda zato što jednostavno...po meni nije bilo pravog vlasnika i nije mogao tako napraviti. Bitno je bilo da firma ide, sve nekako laganini. Polakše je išlo...nije se gledalo sitnice i tako...ako je netko imao obaveza skočiti kući ako mu je dijete ostalo...kod zubara – nije bilo (više) ambulante. I tako...uvijek si gledao kroz prste. (...) Jer vjerojatno da je bio neki većinski vlasnik, vjerujem da bi to bilo drukčije.“ (N.G, kazivač)

Ponekad su radnice iz Politekstil prelazile raditi u Trikotažu. Opisi njihovih doživljaja zvuče kao *deja vu*, tj. kao da su iz nekadašnje Trikotaže došle u XY tvornicu.

„Nama su dolazile dosta žene raditi iz Benettona. To u stvari zovu Polatekstil, ali mi ih zovemo Benetton jer su radile za Benetton najviše. One su se preporodile ovdje, dosta žena. Ono što smo mi primali, a dosta smo primali. Zato što, nisu bile naviknute na taj način rada kao što je bio onda tamo. Toliko si radio, marena toliko, u wc nisi mogao 15 puta jer bi ti opet skrenuli pažnju...niz toga, a ovdje kad bi došao...tebe nitko ne bi pitao hoćeš li ići jedanput, dvaput, popiti kavu. Znalo se da je bila kava u 08:00h smo imali termin. Ili u 08:05 minuta. Marena. U 12 sati opet vrijeme za kavu. Nitko nije gledao. Pretpostavljam da je zato. Pretpostavljam da je to razlog bio. Da bi bilo bolje jer koliko god je direktor bio prvi čovjek firme uvijek je ovisio o nekome. Ili je ovisio o stranim ljudima, a koji su imali dio dionica ili o firmama koje su na neki način držale

firmu zbog kredita, zajmova i tako da mislim da je to bio razlog. Nikada nisi imao toliko novaca, nisi nikad toliko akumulirao da bi mogao ti biti svoj gospodar.“ (N.G, kazivač)

Već ovdje iščitavamo koliko je rad u pogonu popustio, izgubio se nadzor. Nekadašnji radnici postali su predradnici, popuštalo se iz kolegijalnosti i empatije, no gdje su bili šefovi?

„A mogu reći da su onda još šefovi bili puno bolji nego sad u zadnje vrijeme. Jer su znali svoj posao. Znali su svoj posao. Recimo mi smo imali tehnologa – šef koji je bio zadužen za proizvodnju cjelokupnu i njima je posao bio u malom prstu dok ove druge kad bi nešto pitao „To ti ide tako; to ti ide tako“, ali ti nitko ne bi znao sjesti na mašinu i pokazati kao ide. A ovi bi sjeli i pokazali, a ovi nisu...oni su više-manje „Ja sam šef.“ Ma šta si ti šef. Šta si šef kad nemaš pojma o poslu. Mi smo vidjele jako puno tih grešaka. Zato jesu zadnje vrijeme bile jako puno grešaka. Recimo ako je šef kako treba ako vidi da taj posao ne ide, taj posao treba vratiti. Treba napraviti kako treba da bi to išlo i dalje i da bi to bilo kvalitetno. Ali na žalost je i išlo tako kako je išlo. Je išlo krivim putem.“ (A.O, kazivačica)

Šefovi su, čini se, dolazili na položaje i funkcije bez pokrića te su zatvarali oči na propuste radnika dok su istovremeno radnici jedni drugima čuvali leđa.

„Teško je to...čovjek sad se odjednom preokrenuti i kazati „E čuj, nemoj sad tako treba dolaziti u 8!“, a cijeli je život i ona dolazila u 8:05h. Znate moralo je biti te kolegijalnosti. Onda napraviti ćemo sad strogo „Sad ne može, sad ćemo svakoga zapisivati ako dođe u...ako zakasne“. Bilo ljudi koji su zakašnjavali cijeli život. To je bolest. I kako sad njemu objasniti to. A trebaš ga evidentirati. Onda, znam da žena koja je radila zadnjih 10 godina...znala je kao zapisati pa ne predati ili jednostavno se znala maknuti kad je znala da će netko zakasni da ju ne vidi. I tako da smo...tako smo radili...to je bolest. Ima dvije tri...ja sam znao često mijenjati tu ženu iz kolegijalnih razloga jer ona je imala problema nešto kući, ovamo-onamo, i onda bi bio tamo sam joj rekao „Kad sam ja tu, nemoj mi molim te ovuda prolaziti. Imaš tamo ona velika vrata proći onuda i nitko neće znati. Bitno da te ja ne vidim niti da, još bitnije, tebe ne vidi šef da sam ja, da si prošla pored mene. To je najbitnije.“ I tako. Čuvali smo si leđa. Morali smo. Sad će njemu na plati uzeti 200 kn, i to će ga više demotivirati, više nego tih 200 kn, to što BAŠ NJEGA! Evo baš njega. Pa onda 5 mjeseci nitko, a opet će svi kasniti.“ (N.G, kazivač)

Možda je upravo jedna kazivačica simbolički opisala prijelomni trenutak Tvornice. Ona je tako identificirala prelazak života Tvornice iz socijalizma u kapitalizam.

„Menze više nije bilo kad sam se ja vratila od nakon mog Sandija. Znači '96 ona više nije postojala. Sam se vratila poslije porođajskog. Za mene je sve bilo novo i automat. I moraš si uzeti marendu i moraš jesti za stolom na kojem radiš što mi je ono najgore. Sad ono ti moraš jesti i tu radiš.“ (S.K, kazivačica)

5.2. „A moje dionice...popapala ih maca.“

Plaće su stizale redovito do sredine 2013. godine. I tako je započela ljudska tragedija mnogih pulskih obitelji, točnije njih 74. Hrvatska radnička stvarnost kapitalizma 21. stoljeća dotaknule su i Trikotažu.

„I onda je počelo malo kasniti...to još uvijek nije bio problem. I onda je počeo drastični pad i to je natjeralo mnoge ljude da idu sami tražiti svoj posao. Ako je netko imao još nekoga da radi, ajde daj; ali ako nije imao naročito žene ako su im supruzi već bili na Zavodu onda nisu mogli. Bilo je tu žena koje su bile u podstanarstvu i nisu dobivale plaću. Možete misliti koja je to situacija. Bez nadoknade, djeca, ona nema plaću. Bila je katastrofa.“ (N.G, kazivač)

Umirovljena radnica Trikotaže je u svom kazivanju početkom 2014. godine, prije nego je tvornica otišla u stečaj komentirala vrlo zanimljivim stavom tadašnju situaciju neisplate plaća.

„Već dva tri mjeseca da ne dobivaju plaću. I san čula da rade tako bez da dobivaju plaću. To prije nije bilo moguće. Neeeeee...bi mu muži izvadili oči, i žene da ne dobiju plaće. Ma samo da je došla plaća kasnije.“ (A.Š, kazivačica)

Ista je radnica, nekadašnja udarnica, otišla posjetiti Trikotažu, a utiske su ostali zauvijek.

„Kad sam ja sad došla, to je za plakati da se sve to raspalo. Marija i ja smo lani bile u Tvornici. Meni su suze došle na oči da šta je od te naše Trikotaže. Ča smo mi tu bile sretno, ča smo mi tu, kažem ti...ča je to bila jedna ljubav među ženami i grupno možemo reći. (...) ali sad je nešto strašno. Sve su pokratili.“ (A.Š, kazivačica)

Što se dogodilo društvu da je postalo tako nemoćno? Onda je nastupio štrajk i u konačnici stečaj kojim radnici pokušavaju povratiti barem malo izgubljenog, ako ništa drugo onda barem ponos, makar da osjete tračak pobjede. Kroz stečaj nova saznanja su izašla na vidjelo, a radnice se našle u jednoj novoj, nepoznatoj, nezaštićenoj situaciji, svemu suprotnome čemu ih je socijalizam naučio.

„I onda se ...poslije smo kad smo išli u stečaj doznali da je bila firma u firmi i to ne jedna nego više. Znači direktorica našeg financija je bila nama financijski direktor i još toj firma u firmi financijski direktor. Znači pola radnog vremena je radila za nas pola za sebe. Bilo je svega. A mi smo jadne radile i nismo niti znale što se dešava oko nas.“
(A.O, kazivačica)

Stečajna upraviteljica ispunila je svoje obećanje i osigurala svima 50% otpremnine i 50% tri minimalne plaće. Zgrada se još uvijek nije prodala, no radnici se nadaju kako će sva njihova potraživanja u konačnici biti namirena. Ogorčenje prema gradskim vlastima ne jenjava, a pravdu zbog nestanka novca iz kase uzajamne pomoći, gubitak dionica i ostale malverzacije otišle su tražiti Strasbourg na Sud za ljudska prava – nažalost bezuspješno.

„Ja sam se razbolila kad smo krenuli u stečaj. To kad smo krenuli propadat otiđu ti živci (...) ja žalim svo ovo vrijeme što sam radila u Trikotaži jer radila sam svim srcem a na kraju što sam dobila – nogu u guzicu. Bez ičega.“ (A.O, kazivačica)

Priča o propadanju dionica i ostavljanju radniku u potpunom mraku što se znanja o funkcioniranju istih tiče ukazuje na manipuliranje i zlouporabu koje su ostavile traga na živote radnica.

„Mi nismo imale veze za te dionice, ja nisam imala pojima o dionicama. Mi smo trebali izabrati žene koje će biti u tome. (...) Jer sastanci su se održavali, imali smo te recimo Radničko vijeće – u njemu su bile šefovi, od jednog pogona ili drugog, predradnice, a radnik je bio odabran koji je njima odgovarao. Ne radnici koji ...dobro mi se nismo htjela. Ali da smo se mi među sobom, da je radnik bio ...i da se njega poslušša. Onda u ono vrijeme kad su došle dionice...to su nas dosta prevarili. Došle su negdje '90-ih i plaćale smo mi, i mogu reći grdne pare smo dale. Za jednu dionicu, mislim...mjesečno sam ja odvajala za dionice 150 kn. A što sam dobila od njih – ništa. A da bi pokojni Racán htio kupiti...nudio je 100 kn po dionici. Plaćale smo za tih 24 dionice koliko je,

ja sam njih plaćala 10 godina...to nije malo...(...) Ništa od toga neću vidjeti...gotovo popapala ih maca. Evo šta su napravili. A hoće da im budem zahvalna.“ (A.O, kazivačica)

„Ona je rekla da moramo svi uzeti i da ćemo bolje stajati. Evo sad vidite kako su oni nas povukli. Evo iskreno sad kad je čovjek neuk, kad moram tako reći. Jer jedino što smo mi vidjele je posao posao posao. Daj plaću i ja sam na miru i drugo me ne pitaj. A taj put ona je rekla, ovako nas je povukla. „Kupite dionice i svako toliko ćete imati dividendu.“ Jedan put smo dobile dividendu. „Pa poslije će vam to ostat. Čete moći pustiti svojoj djeci u nasljedstvo.“ (...) I to me povuklo. To je sve glupo, ideš na riječ, ne ideš glavom. A kad ti direktor kaže uvijek misliš da ti govori za bolje. Ja nikad nisam mislila da će firma propasti. Nikad. Recimo kad su se te odluke, sve se odlučivalo ali mi nismo bili uključeni u to. Uopće. Kad bimo nešto rekle. Bi bilo...šta ćeš ti ovo, šta ćeš ti ono. Nemaš prava.“ (S.K, kazivačica)

I tako su nekada slavljene radnice, udarnice, nositeljice društvenih promjena došle do trenutka kad su po ulici morale ljude potezati da kupe proizvode kako bi se mogle isplatiti plaće.

5.3. I što je ostalo...mirovine i sjećanja

Kroz ponekad višesatne razgovore s kazivačima i kazivačicama čula sam emotivno nabijene priče, mnogo važnih, osobnih doživljaja za koje nije bilo mjesta u ovom radu, a koje su jednako važne za razumijevanje etnografije, odnosno, usudila bih se reći - supkulture trikotažerki. Izazov je izostaviti bilo koju priču jer samo i jedino kolaž svih kazivanja zajedno može osvijetliti transformacije koje su se u Trikotaži dogodile prelaskom iz socijalizma u kapitalizam i u godinama između. U nastavku slijede kazivanja o utiscima što je za njih u konačnici značio rad u Trikotaži.

„Mogu reći da san radila do '82...mogu reći da mi je bilo lijepo, da. Kad Škrinjarić je rekao da još nikada nije vidio jednu radnicu da plače kad ide u penziju. Da. Sada se sjećam. Mi je bilo lijepo tamo pokle.“ (M.H, kazivačica)

„Ma sunce moje, ja kad san pošla u penziju meni je bilo jako tužno puštiti fabriku. To mi je bilo jako... strojeve. Dok sam delala su te žene starije već počele delati, kapiš, i one kad su došle na vrime. One su pošle u penziju...i one su došle posjetiti, pa bi ih se pozvalo... I pa san si pensala...“ Jao kad ja buden tako“. Ali ja san bila mlad, ja san

imala 52 lita kad san pošla u penziju. Jer san imala 35 lit i 4 mjeseca radnog staža. To mi je bilo jako teško puštiti tu fabriku.“ (A.Š, kazivačica)

„Ja sam ravnodušna. Meni je sve ravno. Kao da sam...meni je sve ravno što znači da je nisam voljela. Prenapeto i mala plata. Nismo bile cijenjene baš. I to mi onda nije ostalo da ja nešto patim. A kad vidim kako je danas isto me neka nostalgija hvata. Ipak je bio neki red, ali male plaće.“ (I.A, kazivačica)

„I mogu reći da sam obožavala posao, volila sam ga. Sad se pitam di mi je bila pamet. Zato što sam volila posao. Ono smo bile stvarno. Smo dijelile dobro, dijelile smo zlo. Bile smo složne, radilo se punom parom bez daljnijega to se ne može niti reći. Smo bile više kao familija nego drugo. Znale smo jedna drugu u dušu. Tako da je bilo...imala sam tamo kolegica koliko hoćete. Ali na žalost išlo je tako kako je išla.“ (A.O, kazivačica)

„Pa zdravo, zdravi kolektiv je bio. Koliko god ovako ljudi imaju sjećanje na to – otišli su iz firme zato što je propala – ali mislim da su većina ljudi ostali raditi ovdje zato što je bio zdrav kolektiv. Zdravo je bilo i mislim da je dosta njih to zadržalo. Mislim da je to najviše...jer najlakše je doći raditi kad znaš da nemaš neku prisilu...počevši od posle do preko tvojih odgovornih...znači ja govorim kroz svoj, ali vjerujem da ti puno ljudi to rekli...90% / 80% bi sigurno to reklo.“ (N.G, kazivač)

„Ja sam dijete socijalizma. Kad sam počela raditi sam radila poslije škole i to je bio siguran posao, sigurna plata i jedna sigurnost i mislim da su nas tako i odgajali. Ja mislim da je mojoj generaciji ovo sve jako teško palo što se dogodilo. Znači u biti jedna sigurnost, ali morao si igrati po pravilima kako je to zahtijevao način života i način poslovanja.“ (S.K, kazivačica)

„Moram reći da ja volim, imam lijepo radno iskustvo. Ja sam jako voljela svoj posao. Volim ga još uvijek jedino što ga nemam gdje raditi. Uvijek sam odlazila sa zadovoljstvom na posao i najljepše mi je to što sam upoznala divne ljude i što smo danas još uvijek prijatelji i prijateljice i što se još uvijek družimo. I kad ostaneš kući onda u stvari vidiš tko ti je prijatelj jer naravno za prijateljstvo se moraš potruditi i dati dio sebe kroz cijeli život kao i za obitelj. Najljepše od svega toga rekla bih jedno radno iskustvo i prijateljstvo. Ja to tako govorim jer sam ja jedinica i jer nemam ni brata ni sestru. Pa zato to tako i doživljam. Možda netko ne doživljava tako. Ne znam. Kad

ti izađeš iz jednog onakvog okvira u izvanjski svijet jako teško se snalaziš. To sve dolazi sa sigurnošću, kad si ti siguran, pa se opustiš. Ovako stalno strepiš, moraš se dokazivati, stalno pod nekim stresom, pa ti niti ne možeš dati sve od sebe. Ali kad ti znaš da možeš nešto pogriješiti, može opuštenije. Da nećeš biti kažnjen za to. Onda je to sasvim nešto drugo.“ (D.B, kazivačica)

Osim sjećanja na radne dane u Arena trikotaži, na nepravdu počinjenu kroz sve godine rada podsjećat će ih i mirovina, nažalost zauvijek.

„Na primjer ja sam sada kad sam išla u mirovinu ostala razočarana, svi su znali da dobro poslujemo, da kvalitetno radimo, ali plaće smo imali jako male. Iznenadilo me da su nam čak ispod minimalnog isplaćivali za mirovinu.“ (A.R, kazivačica)

„Radila sam...znači mi smo svi imali srednju školu, četverogodišnju, u biti većinom, a radili smo kao niskokvalificirani radnici i tako smo bili plaćeni. Svima nam je pisalo pekar-radnik. (...) Eto ja to moram reći to nas je bolio i nikada si to nismo poslije mogli isposlovati. Ali nije svima...oni koji su bili bolje...koji su znali njihove cake oni su dobro prošli.“ (A.S, kazivačica)

5.4. „Mi i oni“

Intrigantan je odnos „običnih“ radnika i onih radnika zaposlenih u Upravi. Unatoč bliskih rodbinskih veza nisam uspjela uspostaviti kontakt ni sa kim iz „višeg doma“. Delikatnost sadašnje situacije i potencijalne tužbe koje će uslijediti zbog kriminalnih radnji donekle opravdavaju njihovu nepristupačnost. Bilo bi potrebno „ući“ i u njihovu stranu priče jer biti objektivan i ne empatizirati s, naposljetku, tragičnim sudbinama pogonskih radnika nije jednostavno. Kroz sve istraženo, prikupljeno i ispričovijedano uočava se oduvijek postojeći jaz između pogona i uprave. Za vrijeme socijalizma on je bio manji, posebice u trenucima hitnih isporuka gdje se ta gotovo „kastinska“ razlika brisala, no uspostavljanjem novog društvenog poretka razlika i stavovi među „ta dva sloja“ razdvajaju se i udaljavaju.

„Ja se sjećam da kad je bilo jako puno posla da su znale neke žene iz uprave dolaziti, neke jednostavne poslove, šiškati končice, okretati majice, da su znali doći pomagati. Ali to govorim u nazad možda 20 godina. Vjerojatno je poslije njih bilo manje pa je bilo nemoguće. Ali uvijek je bilo oni i mi.“ (A.O, kazivačica)

Komunikacija na relaciji Uprava – pogon/skladište gotovo da i nije postojala, osim u trenucima potrebnih lobiranja kao za na primjer slučaj dionica. Upravo zbog paralelnih svjetova koji su postojali zadnje desetljeće u Trikotaži događali su se propusti ne samo u Upravi, što je neminovno, već i u pogonu, a o tome govori sljedeće kazivanje:

„A dosta je firma bila, što ne bi trebao biti s obzirom da je došao kapitalizam, socijalna. Uvijek se gledalo kroz prste uvijek se pokušavalo – to je bilo loše u odnosu na druge radnike, ali uvijek se govorilo „Ma dobro to je jedan...ajde dobro...pusti toliko godina radi“, tu se isto tako malo gledalo. Jer su bili to većina ljudi su bili, su prešli s firmom u novi način rada. Tako da su imali ipak u podsvijesti, oni su prošli to, pa tako onda...to je po meni. Inače u drugim firmama vjerujem iako se nije promijenio većinski vlasnik, da nije došao neki koji je kupio, ali doveli su neke nove ljude koje, koji nisu stasali s tom firmom nego su došli. Takvi su bili programirani, takve je posao „Hoću to to to.“ A ovdje su ljudi rasli. Sve su to ljudi koji su bili na rukovodećim poslovima tih '90-ih su prije ti bili radili kao knjigovođe, u platnom uredu, bili su službenici. I onda su vremenom zbog škole ili staža/radnog iskustva bili voditelji kadrovske službe, pravne ili što ja znam. To smo sve imali. Moguće je zato.“ (N.G, kazivač)

Teško je potplaćene ljude, ostavljene u neznanju na marginama društva bez nadzora, motivirati da rade na svom maksimumu (i iznad toga jer norme su skakale vrtoglavo bez pokrića). Nedvojbeno da su kazivači voljeli svoj posao, kolege jer mnogi su unatoč boljim poslovnim ponudama odlučili ostati u Trikotaži. Svjedočenje kazivačice koja je bila prisutna u trenutku prodaje svog stroja u postupku stečaja govori o povezanosti i poistovjećivanju radnika s Tvornicom.

„Kad su ovaj moj stroj odnijeli isto ja sam mislila da ću puknut. Ozbiljno. Jer ja sam obožavala na njemu raditi. To je meni bila duša. Ali ne samo meni, i drugim ženama je to bilo uglavnom više-manje...“ (A.O, kazivačica)

Žene iz pogona kažu „Radili smo i nismo bili svjesni“. Funkcioniranje Tvornice se sredinom 2000-ih počelo raspadati, a paralelno s tim Sindikat je gubio brigu o radnicima. Do raspada je došlo, prema riječima radnika isključivo zbog loših poslovnih poteza Uprave. Koliko se drastično promijenio odnos radnika i Uprave govori činjenica nestanka „nadređenih“ u predstečajno vrijeme. Nekadašnje međusobno poštivanje i transparentnost pretvorilo se u agoniju zbog ogromnog broja pitanja na koje ne stižu odgovori. Radnici, iako ostavljeni sami, uspjeli su više puta organizirati, prirediti akcije

i modne revije kako bi javnost senzibilizirali o problemima, što pokazuje čvrste temelje konzistentnog zajedništva u teškoj situaciji koja ih je zatekla.

„Ja bi rekla da kod nas nikada taj kapitalizam nije „pokucao na velika vrata“. Kažu da je naš sistem u Trikotaži bilo jako teško uvesti neke promjene, jako teško.“ (S.K, kazivačica)

Na kraju je to bilo zajedništvo s mirisom socijalizma koji je ostao daleko iza njih jer nisu ga više prakticirali ni u pogonu, a društvo oko njih ga je u potpunosti odbacilo.

6. ZAKLJUČAK

„Arena“ modna trikotaža d.d. je primjer koji potvrđuje izreku da ništa ne traje vječno. I zaista, Tvornica je živjela od 1948. do 2014. godine te je u svojih 66 godina postojanja ostavila neobrisiv trag na povijest Pule, Hrvatske te oblikovala živote mnogih obitelji, prvenstveno žena. Žene su gradile svoji identitet, započele transformaciju iz patrijarhalno uvjetovanog položaja do samoupravljanja kompleksnim, važnim i uspješnim poduzećem kakvo je bila Arena trikotaža. Postignuti stupanj zajedništva i koordiniranosti, za vrijeme Jugoslavije, između radnica bio je gotovo idealan jer uspješnost vlastitog života se poistovjećivao s uspjesima Tvornice. Kroz razgovore s protagonisticama „jugoslavenska društvena klima“ opet je oživjela i na isti način kao što trikotažerke kažu - da ih je atmosfera u Tvornici „zavela“ i da su zato ostale raditi tamo cijeli svoj život unatoč svim nedaćama, i ja s njima suosjećati. One su živjele jednu drugačiju priču, gdje po primjerima vidimo da su u nemalom broju situacija dobrobit zajednice stavljali ispred individualnih interesa. Tito je nedvojbeno uspio implementirati svoja načela u sve radničke strukture. Uđemo li u mikrokozmos Tvornice i krenemo analizirati međuljudske odnose susrećemo se s ljudskom prirodom i svim situacijama koje ona nosi – solidarnost, sukobe, preljube i sl. No, teško je oteti se dojmu da su čak i sve razmirice bile humanije. Na kraju krajeva nije priličilo jednom radniku Titove države da bude van šablona.

Hipoteza s početka rada se potvrđuje jer upravo je na krilima jugoslavenske ideologije Tvornica dignuta iz pepela. Radnici su imali drugačiji stav prema infrastrukturi (što se kasnije pokazalo izuzetnom brigom za eksterijer i interijer), kolegama, čitali su drugačije novine – pune podrške i motivacija da nastave proizvoditi za boljitak svih. Bilo je to neko sasvim drugačije vrijeme i stanje uma. Kasa uzajamne pomoći kojoj su se svi radnici uvijek veselili i interna štednja koja ih je ohrabivala za dane mirovine, u post-ratno vrijeme, odjednom je blokirana, a višemilijunska štednja netragom je nestala, bez objašnjenja. Cijela situacija ide ruku pod ruku s netransparentnom situacijom hrvatskog gospodarstva i političke scene. Nekada najveći proizvođač trikotažnih odjevnih predmeta u Hrvatskoj i firma koja je imala proizvodnju vlastitog brenda ugasila se.

PRILOG

Tarifni pravilnik Tvornice trikotaže „Olga Ban“ u Puli (HR-DAPA-104, 1958)

<p style="text-align: center;">TARIFNI PRAVILNIK TVORNICE TRIKOTAŽE "OLGA BAN" U PULI</p> <p style="text-align: center;"><u>I. Osnovne odredbe</u></p> <p style="text-align: center;">Čl.1</p> <p>Ovaj tarifni pravilnik Tvornice trikotaže "Olga Ban" u Pulidonesi se u skladu s odredbama Uredbe o plaćama radnika i službenika privrednih organizacija Sl.list br.54/54,i odredbama Saveznog društvenog plana za 1955 godinu, te Sl.lista br.11/56 i Odredbama Saveznog društvenog plana za 1956 godinu.</p> <p style="text-align: center;">Čl.2</p> <p>Ovaj pravilnik je jedinstven za cijelo poduzeće te prema tome njegove odredbe jednake vrijede za sve organizacione jedinice.</p> <p style="text-align: center;">Čl.3</p> <p>Svrha tog tarifnog pravilnika je da propiše tarifu na temelju koje će se utvrđivati plaće radnika i službenika poduzeća kao i da regulira ostala pitanja koja se neposredno u vezi sa određjenjem plaća i naknada na koje radnici i službenici poduzeća imaju pravo na temelju radnog odnosa.</p> <p style="text-align: center;">Čl.4</p> <p>Plaća radnika i službenika poduzeća utvrđuje se na temelju tarife koja je propisana ovim pravilnikom, a zavisi od njihovog uspjeha u radu i od uspjeha poslovanja poduzeća.</p> <p style="text-align: center;">Čl.5</p> <p>Plaća radnika i službenika poduzeća sastoji se iz redovne plaće obračunate na temelju tarifnog stava i plaće iz dijela ostvarene dobiti koji pripada poduzeću i određen je za isplatu radnicima i službenicima, kao i premija od ušteda i sniženja cijena koštanja.</p> <p style="text-align: center;">Čl.6</p> <p>Visina tarifnih stavova za pojedina radna mjesta utvrđuje se na temelju:</p> <ul style="list-style-type: none">a./ Potrebne stručne spreme za vršenje poslova na odnosnom radnom mjestu t.j. Školske spreme i prakse.b./ Težina uvjeta rada na radnom mjestu.c./ Odgovornost za posao odnosno rukovođenje. <p style="text-align: center;">Čl.7</p> <p>Tarifni stav pojedinom radniku odnosno službeniku koji je u tarifi osnažen u rasponu određuje se za radnike i službenike u prvom redu po direktoru poduzeća, a za rukovođeće osoblje poduzeća po Upravnom odboru poduzeća. Kriterij za određivanje visine plaća u rasponu vrši se na osnovi:</p>

OCJENJIVANJE VRIJEDNOSTI

Uzelo se ocjenjivanje vrijednosti opterećenja radnika onim poslom, koji sačinjava glavne djelatnosti na odnosnom radnom mjestu.

Za svaku ocjenu rada uzelo se je:

- a./ Opseg znanja za izvršenje tog rada.
 - b./ Stupanj opterećenja prema svim faktorima koji djeluju na to radno mjesto, time da se pritom osobne vrijednosti radnika ni u kojem slučaju nisu uzete u obzir.
- na pr.: marljivost, revnost, pouzdanost/ na koje faktore dobiva nagrade./

Kao glavni faktori uzimaju se:

1. Stručno znanje
2. Tjelesno i umno naprezanje
3. Spretnost
4. Odgovornost
5. Uticaj okoline (*uvjeti rada*)
6. Osobite sposobnosti

Nadalje iznešeni faktori koji utječu na radno mjesto ocjenjeni su po metodi bolovanja. Sumiraju li se svi bodovi faktora dobivamo jedan zbroj po kojem se prema visini zbroja određuje visina platne osnovice. Iz tog proizlazi da se pravilno /plati/ odnosno nagradi svako radno mjesto.

1.STRUČNO ZNANJE

Svako od radnih mjesta ocjenjivalo se je neke više neke manje, jer svako radno mjesto više ili manje zahtjeva stručnost znanja sa školom i praksom.

Prema tome ocjena stručnosti po visini bodova podjeljena je sledećim redosledom za:

I.	Kratka uputstva do 1 mjesec	bodova	5
II.	Naukovanje do 6 mjeseci prakse	"	10
III.	Naukovanje do 10 mjeseci prakse, 2 prakse ili škola učenika u privredi	"	20
IV.	Naukovanje 3 godine učenika u privredi + 4 godine prakse	"	30
V.	Tekstilna škola + 2 godine prakse	"	40
VI.	Tekstilni tehnikum + 3 godine prakse u svanju majstora ili 7 godina prakse majstora	"	50

2. TJELESNO I UMNO NAPREZANJE

Kod svakog rada osoba koja vrši taj rad napreće tijelo i um.
Ne kod svakog rada se uzelo prilikom ocjenjivanja različite jer
kod jednog rada osoba treba više fizičke snage a umne manje i obratno.

Tu se je trebalo uzeti da li je fizičko naprezanje duže ili kraće /na pr. nošenje tereta, ravno vučenje pletaćeg stroja./, a da obavljani posao bude idealno izvršen. Nadalje se je uzelo u obzir i stav tijela pri izvršavanju određenog rada /stajanje kratko ili kroz 8 sati, prekidi i sjedenj./

Ocijenjujemo kako slijedi:

- 1./ Slabo naprezanje sjedečki, izmjenično sjedenje, stoječki, slabo naprezanje mišića ili umabodova 5
- 2./ Srednje naprezanje trajno stoječki, krivi stav tijela, manje naprezanje mišića, dizanje do 5 kilograma težine bodova 10
- 3./ Veliko naprezanje stoječki i više naprezanje mišića i uma, brzi tempo rada, uvjetno prema stroju, dizanje težine do 15 kilograma bodova 20
- 4./ Ogromno naprezanje trajno stajanje i opterećenje mišića i uma, razni nagibi tijela bodova 30

B. UMNO NAPREZANJE

Te dolazi u većini slučajeva gdje je posao više umni a neznan fizički napor, umna okretnost, bistrina, snalažljivost, inteligencija, talent radnika,

Bodovi se dijele na:

<u>Neznatnu</u> mjeru naprezanja uma	bodova	5
<u>Srednja</u> mjera naprezanja uma	"	10
<u>Jako naprezanje</u> uma - koncentracija	"	15
<u>Vrlo jako naprezanje</u> uma - velika pažljivost, samostalno razmišljanje	"	20

3. SPRETNOST

Uzeta je moguća potrebna spretnost na dotičnim radnim mjestima vještina pri radu, rukovanje pri radu, izrada pri radu u različitim drženjima predmeta te se ocjenjuje kao:

<u>Slaba</u> potrebna vještina, spretnost kod prostih radova	bodova	5
<u>Srednja</u> kod posluživanja i rukovanja stroja	"	10
<u>Velika</u> samostalno rukovanje stroja odnosno ručno tjeranje stroja	"	15
<u>Vrlo velika</u> rukovanje motorima ili ručnim strojem, šakard, uzorkovanje	"	20

4. ODGOVORNOST

Odgovornost jest kriterij kojega se je trebalo ocijeniti prema svakom radu, radnik je odgovoran za pravilno izvršenje rada neko više neko manje i to u odnosu na sirovinu, stroj, polufabrikat, izvršenje kvalitetnog proizvoda. Uzelo se u obzir da tu može da utječe stroj, alat i pomoćni materijal.

Tu se bodovalo:	bodova	5
Kod slabe odgovornosti	"	10
Kod srednje odgovornosti	"	25
Kod velike odgovornosti	"	30
Kod vrlo velike odgovornosti	"	30

5. UTJECAJ OKOLINE

Radovi koji se vrše po raznim mjestima odjelenja, soba, prostranost prostorija, dobri i loši utjecaji i čistoća, vlažnost zaštita radnika i.t.d.

1. Temperatura pogibeljno je da se obáli od prehlade, tamo gdje se radi u radioni a rad zahtjeva izlaz na hladno mjenjanjem prostorije radi posla.
2. Razvijanje prašine nečistoće organske pa i druge prašine
3. Neugodan vonj gdje se stvara uslijed kemikalija pare, bogvnja i varioaca.
4. Buka uslijed motora, pogona strojeva.
5. Tresenje pri radu samog stroja
6. Zaslepljivanje vida ukoliko je prekomjernim putem električne energije svijetlost, zamračnost radnog mjesta.
7. Opasnost nedovoljna zaštita rada /priklopici, mreže brušenja/.

Boduje se od 5 - 10 bodova.

6. OSOBITA SPOSOBNOST

Sposobnost zahtjeva bile koji rad, a da bi se isti mogao da izvrši pravilno. Na primjer niži rukovodioci predradnici, šefovi odjela trebaju imati svaki od njih sposobnost kako bi mogli davati upute za rad radniku.

Za ovo bodovanje se je uzelo u obzir sa koliko radnika rukovodi jedan rukovodilac ito:

do 10 radnika ocjenjuje se sa	bodova 10
do 20 radnika ocjenjuje se sa	bodova 15
preko 20 radnika pa nadalje ocjenjuje se sa	" 20

Kod rukovodećeg osoblja uzeto je u obzir kod stručnosti, stručno znanje.

Kod radnika postoji neka gradacija samostalnosti, samoinicijativa. samostalno popravljavanje stroja, specijalizacija pojedinih radova stečena stručnim obrazovanjem čime izvršavamo odgovarajući kvalitet rada.

Ocjenjuje se:

Srednja	bodova 10
Velika	bodova 15
Vrlo velika	bodova 20

anih organizacija /Sl.list br.6/1955./.

Čl.15

Radnici i službenici se razvrstavaju prema kategorizaciji radnih mjesta i to:

a./ Radnici:

- I. Visokokvalificirani radnici
- II. Kvalificirani radnici
- III. Polukvalificirani radnici
- IV. Nekvalificirani radnici

b./ Službenici:

- I. Viši stručni službenici
- II. Srednje stručni službenici
- III. Niži stručni službenici
- IV. Pomoćni stručni službenici

Čl.16

Novo primljeni priučeni radnici primat će za vrijeme trajanja priučavanja odgovarajuću satnu plaću po tarifnom stavu dotičnog radnog mjesta umanjenu sa 20% /dvadeset/. Rok priučavanja na pojedinim radnim mjestima:

1. Kod vitlanja	5 dana
2. Kod namatanja	15 dana
3. Na ručnim pletaćim strojevima	60 dana
4. Na pletaćim strojevima links- links i šakard	60 dana
5. Za rad na ruke obična	6 dana
6. Za fini ručni rad i vezenje	20 dana
7. Za repasir	30 dana
8. Rad na šivaćim strojevima	15 dana
9. Rad na krojenju	45 dana
10. Za peglanje	6 dana
11. Na pletenje rukavica	45 dana

Nakon toga stala učinak rada obračunavat će se po normama.

Čl.17

Tarifni stavovi za radna mjesta radnika iskazuje se u iznosu po satu uz naznačenje i mjesečnog iznosa, a tarifni stavovi za radna mjesta službenika iskazuju se u mjesečnom iznosu.

Čl.18

Učenici u privredi na izučavanju u ovim poduzeću isplaćivat će se nagrada za rad i to:

U prvoj godini	od 1.000	do 2.000 dinara
U drugoj godini	od 1.500	do 3.000 dinara
U trećoj godini	od 2.000	do 4.000 dinara

Glavno mjerilo za određivanje nagrade u rasponu treba da bude socijalno stanje učenika, a kao sporedno njegovo zalaganje i postignuta stručnost kao i disciplina.

Čl. 19

Nagrade po prednjem stavu određuje direktor poduzeća time da nezadovoljna stranka ima pravo žalbe u roku od 8 dana na Upravni odbor poduzeća.

Čl. 20

Radnik ili službenik kada je privremeno premješten na drugo radno mjesto s višim ili nižim stavom zadržava za vrijeme kroz 8 dana plaću po tarifnom stavu svog prvobitnog i stalnog radnog mjesta. Nakon 8 dana ima pravo jedino na plaću po tarifnom stavu novog radnog mjesta.

Radniku ili službeniku, koji radi nedostatka stručne spremlje je premješten s radnog mjesta višeg tarifnog stava na radno mjesto sa nižim tarifnim stavom, bilo privremeno isli stalno danom prelaska na novo radno mjesto, isplaćivat će se plaće po tarifnom stavu novog radnog mjesta.

Radnik ili službenik koji bude stalno premješten iz jednog odelenja u drugo odelenje, a na radu u onom odelenju nije priučen, ima prethodno izvršiti radni staž za to novo radno mjesto u smislu čl. 16 ovog pravilnika, ali odbivši vrijeme izvršenog radnog staža na svom dosadašnjem radnom mjestu.

Ako je staž propisan za ranije radno mjesto bilo dulji imati će izvršiti propisani staž novog radnog mjesta, ali za to vrijeme će primati punu plaću svog novog radnog mjesta.

Prilikom promjene radnog mjesta potrebno je za novo radno mjesto polovina radnog vremena predviđenog čl. 16 za priučavanje. Ako je ta izmjena u samom odjelenju, ako se mjenja između odelenja tada pripada određeno vrijeme za priučavanje dotičnog radnog mjesta.

Čl. 21

Protiv rješenja o rasporedu na novo radno mjesto i o određivanju tarifnog stava prethodnog člana postoji pravo žalbe Upravnom odboru poduzeća, a za rukovođeće osoblje Radničkom savjetu.

Žalba se podnosi u roku od 8 dana po primitku pismenog rješenja. Do pravomoćnosti rješenja o žalbi žalilac je dužan raditi na svom radnom mjestu te mu za to vrijeme pripada plaća po tarifnom stavu, kako mu je određeno rješenjem, protiv kojeg se žali.

III. Način utvrđivanja radnog učinka

Čl. 22

Radni učinak se ustanovljuje i plaća osim kod službenika i režijskih radnika po normi, na temelju satnine po odnosnim radnim mjestima, a koje su satnine određene tarifom. Iznimno samo po satnini a ne po normi plaćaju se ova radna mjesta:

- 1.- Posluživanje strojeva pletivom u namotaoni i pletioni
- 2.- Rad na stroju za lajsne u pletionu.
- 3.- Repasir
- 4.- Za slaganje i etiketiranje
- 5.- Za pregled i kontrolu u cjelom pogonu.

- 8 -

Čl. 23

Norme snima normirao, koji je za to određen. Pravovaljanost norme potvrđuje komisija za norme uz suglasnost sa radnikom dotičnog radnog mjesta. Komisiju za norme određuje i postavlja Upravni odbor poduzeća. U komisiju ulaze, najboljinstručnjaci, predstavnici radnika, dotičnog odjelenja te predstavnik sindikalne organizacije poduzeća.

Ukoliko radnik na dotičnom radnom mjestu gdje se vrši normiranje ne može se složiti o visini utvrđene norme sa komisijom za norme, tada taj spor automatski imaće riješiti Upravni odbor poduzeća. Takvo rješenje Upravnog odbora je konačno. Spor se ina rješiti u roku od tri dana bilo po predlogu radnika ili komisije za norme.

Čl. 24

Utvrđene norme ne mogu se menjati kroz vrijeme od tri /3/ mjeseca.

Isuzetno od odredbe prethodnog stava norme se mogu menjati i prije nego što predje određen rok u slučaju:

a./ Kad se ustanovi da je prilikom utvrđivanja norme učinjena očevidna pogreška.

b./ Kad se promjeni tehnološki proces na temelju kojeg je norma utvrđena.

Utvrđene norme mjenjaju se prije određenih rokova u slučaju kad postupak za reviziju normi pokrene direktor poduzeća ako utvrdi da su odnosi utvrđeni tarifnim pravilnikom ili društvenim planom poremećeni zbog nerealnosti normi ili kad reviziju norme naredi komisija za plaće NO-a grada u smislu Odluka čl. 42 Uredbe o plaćama radnika i službenika u privrednim organizacijama. /Sl. list br. 54/1954./1 11/56.

Probno vrijeme za utvrđivanje normi novih artikala može trajati najviše 30 dana.

Čl. 25

Na temelju normi rada utvrđenih u smislu prethodnih članova ovog pravilnika direktor i stručni kolegij ovog poduzeća potvrđuje "Pravilnik o normama" koji sadrži popis normi i cjenovnik rada.

Pravilnik o normama mora potvrditi Upravni odbor poduzeća i tek onda se smatra da je donesen.

IV. Raspodjela plaća iz dobiti

Čl. 26

Iz djela dobiti koji je određen za plaće prvenstveno se odvajaju 10% od ukupne dobiti u rezervni fond plaća, ostatak isplaćuje se radnicima i službenicima poduzeća na ime povećanja plaća izračunatih po vremenu odnosno učinku na temelju ovog tarifnog pravilnika.

Temelj za izračunavanje plaćama iz dobiti rasporedjene u fond plaća sačinjavaju: za 208 sati određenih u mjesecu u vidu:

1. Produktivnosti rada
 2. Naknade plaće za vrijeme godišnjeg odmora
 3. Naknade sa plaće za dane državnih praznika
 4. I naknade za opravdane izostanke koji se plaćaju.
- Raspodjela napred navedene plaće vršit će se u jednakim postotcima od ukupno ostvarenog zarade po prednjem stavu na sve članove ko-

odnosno službeniku.

22.

XV. Ostale odredbe

Čl. 62

Radnicima i službenicima pripada naknada:

- a./ Kad se nalaze na vojnoj vježbi
- b./ Jednokratna jednomjesečna plaća kada odlaze na odlučenoje vojnog roka.
- c./ Za vrijeme vršenja službe OZ-e i požarne zaštite.
- d./ Za vrijeme vršenja javnih i društvenih funkcija i obaveza.
- e./ Za vrijeme udaljenja s posla

Sve te naknade isplađuju se prema odredbama Uredbe o naknadama radnicima i službenicima privrednih organizacija za vrijeme odsustvovanja sa rada. /Sl.list 27/1952 i br.5/1954./

Čl. 63

Radniku odnosno službeniku, koji se za vrijeme redovnog radnog vremena obarti za liječničku pomoć koju je mogao koristiti i izvan radnog vremena ne pripada naknada ujesto plaće za izgubljeno radno vrijeme.

Iznimno od odredbe prethodnog stava radniku odnosno službeniku pripada naknada u slučaju, ako nadležni liječnik javne zdravstvene službe potvrdi da je traženje liječničke pomoći u radnom vremenu bile opravdano. /vidi zakon o zdravstvenom osiguranju radnika i službenika Sl.list 51/1954./

Čl. 64

Stipendije se mogu dodjeljivati kao za redovne studije na fakultetima, visokim i višim školama tako i za redovno školovanje u svim redovnim školama.

Čl. 65

Stipendije se dodjeljuju na temelju pismenog ugovora koji se obaveza sklapa između stipendista i poduzeća. Ugovorom se stipendista može obavezati da će nakon završetka školovanja raditi u poduzeću to najviše 5 godina.

O davanju stipendije odlučuje Radnički savjet poduzeća uz suglasnost NO-a kotara Pula na temelju donesene odluke Radničkog savjeta.

Ugovor sa stipendistom sklapa direktor poduzeća.

Čl. 66

Stipendije iznose:

- a./ Za fakultete, visoke i više škole od 5.000 do 8.000 din
- b./ za srednje škole od 3.000 do 5.000 dinara

O visini stipendije u napred navedenim granicama odlučuje

Radnički savjet poduzeća prilikom dodjeljivanja stipendije.

Stipendije studenata i učenika srednjih škola namiruje se kao zakonske obaveze ostvarene dobiti poslije namirenja na koje ima pravo Federacija Sl.list 54/54., ukoliko je sklopljen ugovor prije 31. decembra 1955. godine.

Stipendija studenata i učenika srednjih škola ugovorene sa korisnicima u 1956 godini terete sredstva slobodnog raspolaganja, poduzeća.

Čl. 67

Poduzeće može tražiti od stipendiste vraćanje iznosa isplaćenih na ime stipendije u slijedećim slučajevima.

- a./ Ako stipendist bude svojom krivnjom isključen iz škole
- b./ ako stipendist promjeni studij bez suglasnosti poduzeća
- v./ ako stipendista nakon završenog školovanja ne ostane u radnom odnosu sa poduzećem u ugovorenom roku.

Čl. 68

Uprava poduzeća dužna je da u roku propisanom od strane viših instanca donese Pravilnik o p remiranju.

XVI. Završne odredbe

Čl. 69

Ukoliko pojedina pitanja u vezi s određivanjem plaća odnosno naknada radnika i službenika poduzeća nisu regulirana ovim pravilnikom primjenjivat će se postojeći propisi, naročito Uredba o plaćama radnika i službenika privrednih organizacija Sl.list 54/54, Uredbe o raspodjeli ukupnog prihoda privrednih organizacija Sl.list 54/54, Uredbe o naknadama radnicima i službenicima privrednih organizacija za vrijeme odsustvovanja sa rada Sl.list 27/52 i br.5/54., te Uredbom o izmjenama i dopunama Uredbe o plaćama radnika i službenika privrednih organizacija Sl.list 11/56 i Uredbe o izmjenama i dopunama Uredbe o raspodjeli ukupnog prihoda privrednih organizacija Sl.list 10/56.

Čl. 70

Ovaj pravilnik dohodi se na godinu dana.

Čl. 71

Ovaj pravilnik stupa na snagu kad na temelju zaključka Radničkog savjeta Tvornice trikotaže "Olga Ban" u Puli, NO-a Pula i Općinske sindikalne Vijeće u Puli potpišu ovlašteni predstavnici navedenih organa, a ima se primjenjivati od 1.IV.1956 godine.

U Puli 25.IV.1956. godine

Predsjednik Radničkog savjeta:

Bednarčević Teodor

POPIS SLIKA I GRAFOVA

Slika 1. Organizacija samoupravnog poduzeća

Slika 2. Jedan običan radni dan u Arena trikotaži uz sretnu radnicu

Slika 3. Nova kolekcija modela 1956. godine

Slika 4. Pravilnik o normama Arena trikotaže, 1955. godine

Slika 5. Put autobusom u Prag (Češka)

Slika 6. Zagrebački velesajam 1953. godina (4.4.-12.4.)

Slika 7. Dobrovoljno vatrogasno društvo Pula; pripremne vježbe za natjecanje

Slika 8. Lančić za 15 i prsten za 35 godina radnog staža u Arena trikotaži

Slika 9. i 10. Proslava 30. godina radnog staža, Dom hrvatskih branitelja (ex Dom armije)

Slika 11. Radnički savjet Arena trikotaže

Slika 12. Upravni odbor Arena trikotaže

Slika 13. Popis osoblja Trikotaže 1950. godine

Slika 14. Odgovori Radničkog vijeća na žalbe radnike 1959. godine

Slika 15. Vratarsko čuvarska služba 1959. godina

Slika 16. Trgovine Arena trikotaže u Hrvatskoj iz 2012. godine

Graf 1. Raspored rada u Arena trikotaži

LITERATURA

Knjige

Bedrina, Dino; Bertoša, Miroslav; Iskra, Josip; Kopal, Franko; Mošnja, Stanislav; Vlašić, Mile; Zuliani, Giuliano; Wruss, Walter. *Brodograđevna industrija Uljanik*. Turistkomerc, Zagreb, 1986.

Čapo Žmegeč, Jasna; Gulin Zrnić, Valentina, Pavel Šantek, Goran. *Etnologija bliskoga. Poetika i politika suvremenih terenskih istraživanja*. Institut za etnologiju i folkloristiku, naklada Jasenski i Turk. Zagreb, 2006.

Duda, Igor. *Pronađeno blagostanje. Svakodnevni život i potrošačka kultura u Hrvatskoj 1970-ih i 1980-ih*. Srednja Europa, Zagreb, 2010.

Duda, Igor. *U potrazi za blagostanjem. O povijesti dokolice i potrošačkog društva u Hrvatskoj 1950-ih i 1960-ih*. Srednja Europa, Zagreb 2005.

Horvat, Branko. *Politička ekonomija socijalizma*. Globus, Zagreb 1983.

Liljana Stojšić. *Trideset godina rada „Arene“*. Liburnija, Rijeka, 1982.

Matošević, Andrea. *Socijalizam s udarničkim licem. Etnografija radnog pregalaštva*. Biblioteka Nova etnografija, Zagreb, 2015.

Potkonjak, Sanja. *Teren za etnologe početnike*. Hed press, Zagreb, 2014.

Zbornici radova

Čapo Žmegač, Jasna. 2006. „Etnolog i njegove publike: O restituciji etnografskih istraživanja“. U *„Etnologija bliskoga“ - Poetika i politika suvremenih terenskih istraživanja*, ur. Jasna Čapo Žmegač, Valentina Gulin Zrnić, Goran Pavel Šantek. Zagreb: Jesenski i Turk, 213-235.

Dobrivojević, Ivana. „Industrijalizacija kao imperativ. Ekonomska politika Partije 1945 - 1955.“, U: *Socijalizam na klupi. Jugoslavensko društvo očima nove postjugoslavenske humanistike: zbornik radova pripremljenih za međunarodni znanstveni skup održanog u Sveučilištu Jurja Dobrile u Puli, 5-7.XII.2013.*, uredili Lada Duraković i Andrea

Matošević (Pula-Zagreb: Srednja Europa, CKPIS, Sveučilište Jurja Dobrile, Sa(n)jam knjige u Istri, 2013), 19-42

Matošević, Andrea. „Politika rada Pokreta za visoku produktivnost“, U: *Socijalizam na klupi. Jugoslavensko društvo očima nove postjugoslavenske humanistike*: zbornik radova pripremljenih za međunarodni znanstveni skup održanog u Sveučilištu Jurja Dobrile u Puli, 5-7.XII.2013., uredili Lada Duraković i Andrea Matošević (Pula-Zagreb: Srednja Europa, CKPIS, Sveučilište Jurja Dobrile, Sa(n)jam knjige u Istri, 2013), 105 - 120

Pavel Šantek, Goran. „Etnografski realizam i uloga etnologa religije“, U: U *„Etnologija bliskoga” - Poetika i politika suvremenih terenskih istraživanja*, ur. Jasna Čapo Žmegač, Valentina Gulin Zrnić, Goran Pavel Šantek. Zagreb: Jesenski i Turk, 53-72

Znanstveni članci

Bonfiglioli, Chiara. *Belgrade, 1978. Remembering the conference „Drugarica Žena. Žensko pitanje – Novi Pristup?”/ „Comrade Women. The Women's Question: A New Approach?” thirty years after*. Utrecht University Faculty of Arts – Women's Studies. Research Master „Gender and Ethnicity“, Utrecht, 2008.

Bonfiglioli, Chiara. *Gendering Social Citizenship: Textile Workers in post-Yugoslav States*, The Europeanisation of Citizenship in the Successor States of Former Yugoslavia (CITSEE), CITSEE Working Paper Series 2013/30, Edinburgh, Scotland, Velika Britanija, 2013.

Jambrešić Kirin, Renata; Blagaić Marina. The Ambivalence of Socijalist Working Women's Heritage: a Case Study of the Jugoplastika Factory. *Narodna umjetnost: Croatian Journal of Ethnology and Folklore Research* 50 (2013), br.1 pristup ostvaren 23.10.2015.

http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=154991&lang=en

Marasović, Špiro. Crkva i socijalizam u jednoj nedavno objavljanoj knjizi. Crkva u svijetu 14 (1979), br. 14 pristup ostvaren 19.3.2016. <http://hrcak.srce.hr/90354>

Matošević, Andrea. Industry forging Masculinity: „Tough Man“, hard labour and identity. *Narodna umjetnost: Croatian Journal of Ethnology and Folklore Research* 47 (2010), br. 1 pristup ostvaren 23.10.2015.
http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=81625&lang=en

Norčić, Silva; Najžar Fleger, Dora; Jukić, Silvana; Prpić-Mehičić, Goranka. Profesionalne uzure zube u radnika tekstilne industrije. *Acta Stomatologica Croatica* 29 (1995), br.3: 147-153 pristup ostvaren 10.11.2015.
http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=146003

Novinski članci

Glas Istre, 2. siječanj 1948.

Glas Istre, 9. siječanj 1948.

Glas Istre, 23. siječanj 1948.

Glas Istre, 19. veljače 1948.

Glas Istre, 12. studenog 1948.

Glas Istre, 31. prosinac 1948.

Glas Istre, 25. prosinac 1949.

Kazivači/ce

I.A. – razgovor vođen u siječnju 2014. u Puli

A.Š. - razgovor vođen u siječnju i prosincu 2014. u Puli

M.H. - razgovor vođen u siječnju 2014. u Puli

M.T. - razgovor vođen u siječnju 2014. u Puli

M. T. – razgovor vođen u siječnju 2015.

N.G. – razgovor vođen u prosincu 2014.

D.B. – razgovor vođen u prosincu 2015.

A.O. – razgovor vođen u siječnju 2015.

S.K. – razgovor vođen u siječnju 2015.

M.M. – razgovor vođen u siječnju 2015.

A.R. – razgovor vođen u siječnju 2016.

A.S. - razgovor vođen u veljači 2016.

Internetski izvori

„Socijalna zaštita“, Hrvatska. EU, pristup ostvaren 12. VII. 2012.,
<http://www.croatia.eu/article.php?lang=1&id=45>.

<http://novi-informator.net/izvoz-gotovog-proizvoda-iz-unutarnje-proizvodnje-lohn-poslovi-i-kupoprodaja-robe> 20.3.2016.

<http://www.fininfo.hr/Poduzece/Pregled/arena-u-stecaju/Detaljno/52682> 17.04.2014.

<http://www.arena-moda.hr/o-nama/> 17.4.2014.

<http://www.glasistre.hr/multimedija/foto/tekstilna-industrija-u-hrvatskoj-izgubila-100-tisuca-radnika-509333> posjećeno 20.3.2016

http://www.glasistre.hr/vijesti/pula_istra/arena-zatvorila-prodavaonicu-kod-kazalista-437379 posjećeno 10.09.2014.

http://www.glasistre.hr/vijesti/pula_istra/nabujali-troskovi-i-manja-prodaja-srusili-trikotazu-441190 posjećeno 10.9.2014.

Arhivi

HR-DAPA-104, Narodni odbor općine Pula Tvornica trikotaže Olga Ban Pula
1959 kut. 940

HR-DAPA-104, Narodni odbor općine Pula Tvornica trikotaže Olga Ban Pula 1959
kut. 946

HR-DAPA-104, Narodni odbor općine Pula Tvornica trikotaže Olga Ban Pula 1958
kut. 935

HR-DAPA-114, Narodni odbor Grada Pule Tvornica trikotaže Pula, 1948 kut. 301

HR-DAPA-114, Narodni odbor Grada Pule Trikotaža Pula, 1953 kut. 182

HR-DAPA-114, Narodni odbor Grada Pule Trikotaža Pula, 1953 kut. 183

HR-DAPA-104, Narodni odbor općine Pula Tarifni pravilnici: Tvornice trikotaže Olga
Ban Pula 1955 kut. 18

HR-DAPA-114, Narodni odbor Grada Pule Popis osoblja trikotaže kut. 286

Filmografija

Od 3 do 22. Krešo Golik. <https://www.youtube.com/watch?v=avaas3e37T4>

SAŽETAK

Kraj II. svjetskog rata označio je novi početak za jugoslavensko društvo, koje na čelu s Maršalom Titom, nezaustavljivo, snažno i ujedinjeno kreće u izgradnju i obnovu države. U okvirima socijalističke paradigme Jugoslavija je započela svoj industrijski usmjereni razvoj. Socijalističko društvo bilo je utemeljeno na tri prava - da svaki član ima pravo na rad, da svaki član društva ima pravo natjecati se za bilo koji posao u skladu s vlastitim sposobnostima i gdje svaki član društva ima pravo sudjelovati u upravljanju pod jednakim uvjetima. Poduzeća su vođena samoupravljanjem što je za žene značio izlazak iz sjene domaćinstava i dao im osjećaj ravnopravnosti u patrijarhalnom društvu u kojem su odrasle. Sukus istraživanja je etnologija ženskog rada na slučaju tekstilne tvornice Arena trikotaže. Kompleksnost funkcioniranja žene u društvu, u kojem joj je po prvi put dana načelno ravnopravna uloga na poslu, u domaćinstvu i zajednici, te njezino snalaženje i reagiranje na novonastale promjene temelj su diplomskog rad. Tvornica Arena trikotaže je od osnutka 1948. do stečaja 2014. godine prošla kroz teška povijesna razdoblja i unatoč prevladavanju ekonomskih poteškoća Domovinskog rata vrijeme privatizacije te nikada u potpunosti postignuta prilagodba dinamičnom poslovnom tržištu rezultirali su za mnoge radnice i radnike trajnim gubitkom posla za kojeg ih je socijalizam naučio da je siguran.

SUMMARY

The end of the Second World War marked the new beginning for the Yugoslav society, which, with Marshal Tito as its leader, irresistibly, strongly and unitedly started to build and renovate the state. Within the framework of the socialist paradigm Yugoslavia started its industrially oriented development. The socialist society was founded on three principal rights – that each member was entitled to work, that each member of the society had the right to apply for any job in accordance with their abilities and that each member of the society was entitled to participate in management on equal terms. Companies were managed by the workers' self-management, which for women meant leaving behind household duties and provided them with a feeling of emancipation from the patriarchal society in which they were brought up. The research is based on the ethnology of female labour in the context of the textile factory Arena. The complexity of the position of women in the society, in which they were given an equal role at work, as well as in the household and the community for the first time ever and their coming to terms with newly created changes provide a foundation to this thesis. Arena experienced times of great hardships since its establishment in 1948 until its bankruptcy in 2014. In spite of its ability to overcome economic difficulties during the Croatian War of Independence and the privatisation and its failure to adapt to a dynamic business market resulted in the permanent loss of job for many male and female workers, the job which they were taught was secure in socialist times.